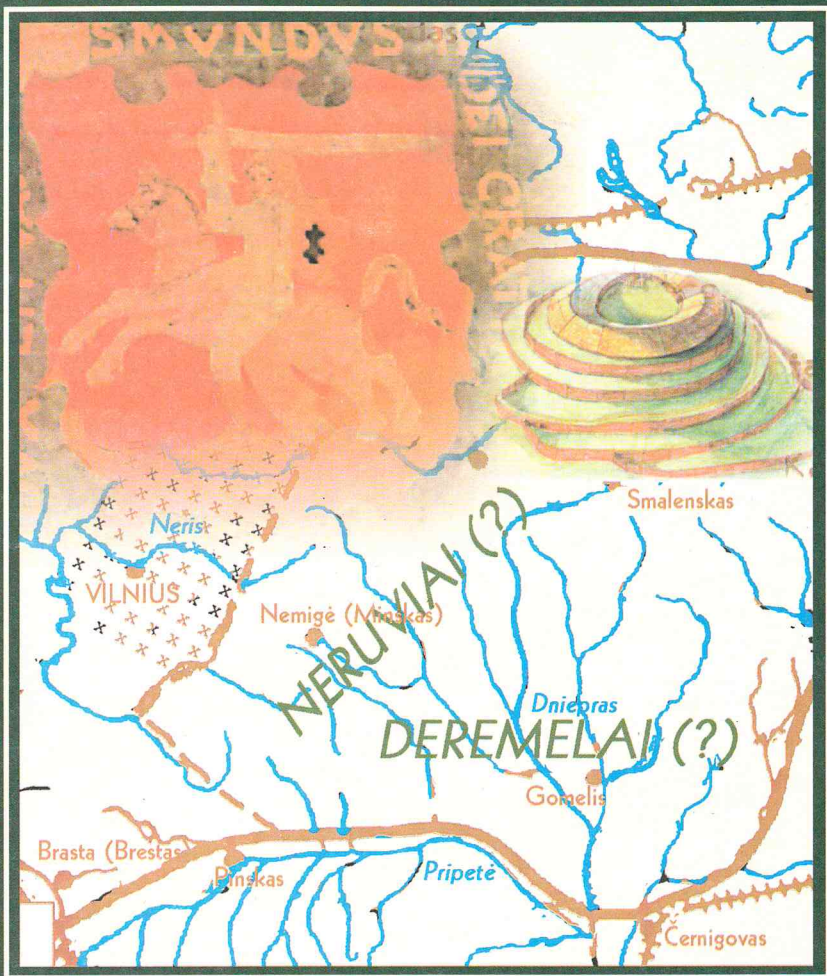

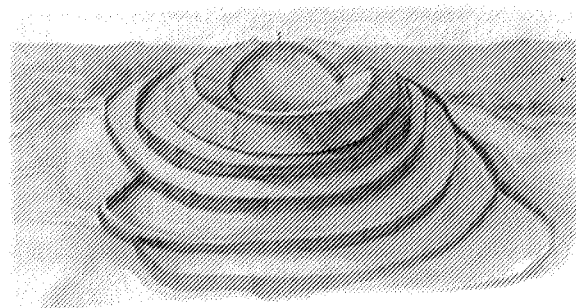
ARVYDAS NORKŪNAS

G E N T I N Ė
LIETUVIŲ TAUTA
R Y T U O S E

UDK 947.45
No-76

ARVYDAS NORKŪNAS

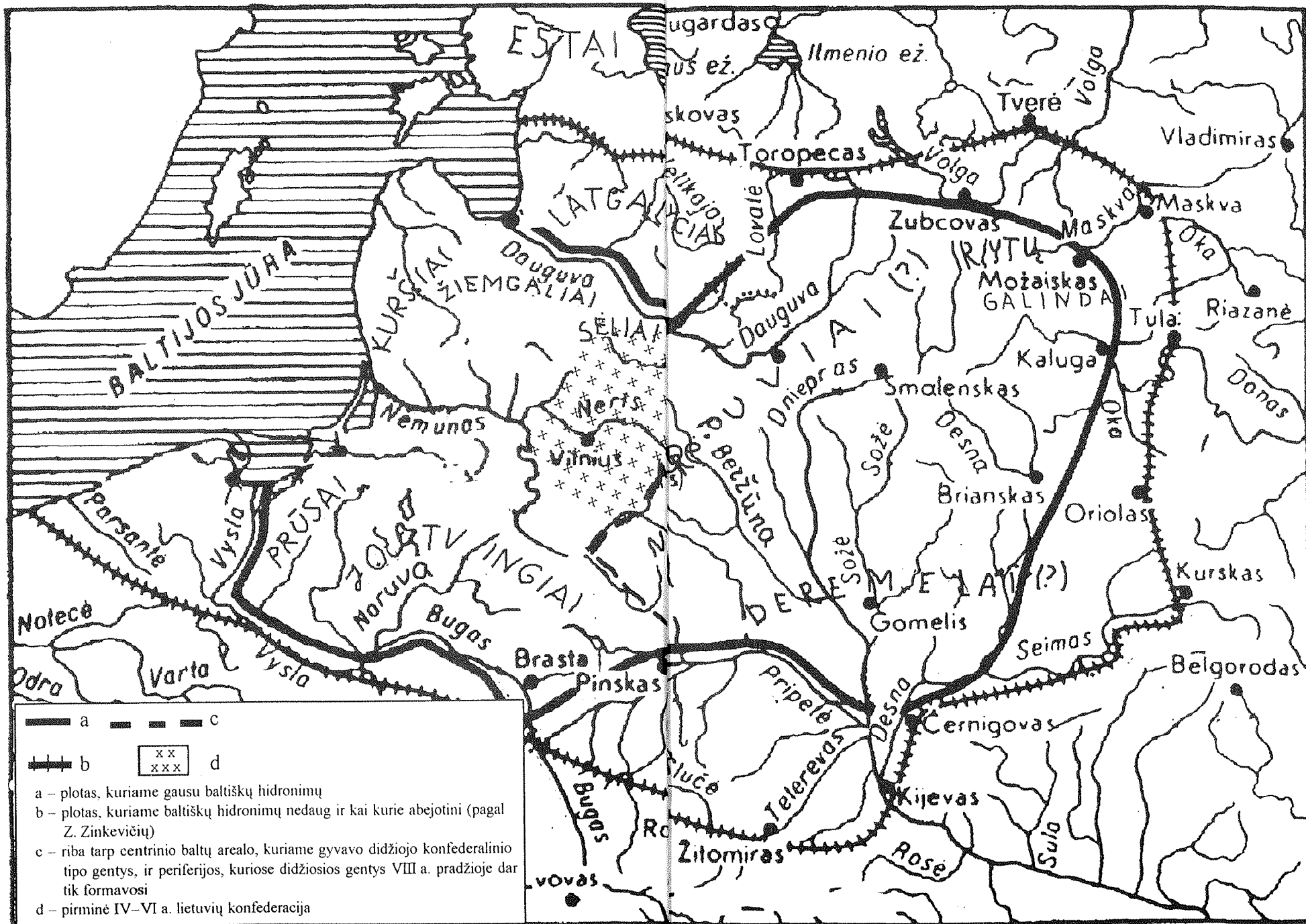

G E N T I N Ė
LIETUVIŲ TAUTA
R Y T U O S E

ISBN 9955-425-56-3

© Arvydas Norkūnas, 2001

Centrinis ir periferinis baltų genčių pasaulis, radžioje visuomeninio išsivystymo prasme

- a — plotas, kuriame gausu baltiškų hidronimų
- b — plotas, kuriame baltiškų hidronimų nedaug ir kai kurie abejotini (pagal Z. Zinkevičių)
- c — riba tarp centrinio baltų arealo, kuriame gyvavo didžiojo konfederalinio tipo gentys, ir periferijos, kuriose didžiosios gentys VIII a. pradžioje dar tik formavosi
- d — pirminė IV–VI a. lietuvių konfederacija

* * *

VI–XII a. tarp baltų savosiomis etnosocialinėmis struktūromis lietuvių gentis palaipsniui išsikovojo ypatingą padėtį. Tik lietuvių gentis IX–XII a. pajėgė nuosekliai ir palyginus sparčiai evoliucionuoti valstybingumo ir feodalinio tipo visuomenės link. Galbūt dar po 300–500 m. prie feodalinės visuomenės slenkščio būtų priartėjusios ir kitos baltų gentys. Visuomeninių santykių raidos sferoje atsidūrusios gilioje stagnacijoje vis sparčiau VII–XII a. jos ėmė jungtis į bendriniu baltų pasaulyje tampančiu lietuviškąjį etnosą, jų pagrindu formavosi vis nauji, specifiniai subregioniniai lietuvių etnoso padaliniai. Pastarąjį procesą nutraukė prasidėjusi baltų, 200 m. trukusi, kryžiaus karų epocha.

Tarp Nemuno ir Dniepro ištakų gyvenę baltai pirminės lietuvių genties atžvilgiu nebuvo išimtis. Nemažai jų daliai IX–X a. perimti lietuviškąją etnopsichologiją bei tapti rytų lietuvininkais turėjo įtakos ir kalba. VII a. iš bendro regiono tarp Smalensko ir Kauno atsiskyrė latgalių genties kalba. Procesui turėjo įtakos nemažas skaičius ugrofinų, įsiliejusių į šios genties sudėtį. Objektivių priešasčių, galėjusių skatinti Neris baseino gyventojų kalbos atsiskyrimą nuo Padnieprės gyventojų kalbos, anuomet nebuvo. Lietuvių kalba nuo Padnieprės baltų kalbos atitinkamai galėjo skirtis tik vietiniu dialektu. Tai buvo ypatinga sąlyga formuotis lietuviškojo etnoso saloms Rytuose po VIII a. įvykusios slavų genčių ekspansijos.

* * *

TURINYS

IVADAS	5
I DALIS	7
POŽIŪRIS Į AUKŠTUTINĮ DNEPRO BASEINĄ IR DAUGUVOS VIDUPI UŽKARIAVUSIAS DREGOVIČIŲ, RADIMIČIŲ IR KRIVYČIŲ GENTIS. ETNINĖ DREGOVIČIŲ, RADIMIČIŲ IR KRIVYČIŲ PROBLEMA ...	7
Aukštutinio Dniepro baseino ir Dauguvos vidupio baltai	7
Dregovičių smūgis	9
Radimičių puolimas	14
Krivyčių pasirodymas Pliskuvos krašte	19
Krivyčių ekspansija į Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų genčių plotus	32
Dregovičių kilmės versija	36
Krivyčių kilmės versija	43
II DALIS	49
GENTINĖS LIETUVIŲ TAUTOS SANTYKIS SU BANCEROVO-TUŠEMLIOS KULTŪROS BALTŲ GENTIMIS	49
Įžanga	49
Bancerovo-Tušemlios kultūros baltai VIII–IX a.	49
Kas skyrė ir jungė bendrakamienes didžiojo konfederalinio tipo lietuvių ir Bancerovo-Tušemlios kultūrinio tipo baltų gentis	52
Lietuvių ir Bancerovo-Tušemlios kultūros genčių santykis etnosocialinio organizmo atžvilgiu	55
Lietuvių ir Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų santykis etnonimų srityje	59
Lietuvių-latgalių santykių apžvalga	63
Didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties santykiai su neruviais (?), Bancerovo-Tušemlios kultūros gentimis	70
Kuršiai ir šiaurės vakarų lietuvių-žemaičių tautinė atšaka	72
Etninės vakarų lietuvininkų grupuotės susidarymas	77
Lietuvių etnoso formavimasis Nemigės krašte	84
Beržūnos upė lietuvių etnoso istoriografijoje	94

III DALIS	97
ETNINIAI PROCESAI BANCEROVO-TUŠEMLIOS KULTŪROS BALŲ, NERUVIŲ (?) ŽEMĖSE VIII–XII A.	
ANKSTYVOJI LIETUVOS VALSTYBĖS VISUOMENĖ	97
Etninė raida Sožės upyne ir užkariautojų radimičių valdžia	97
Krivyčių santykis su vietos gyventojais Smalensko krašte	103
Dregovičių tipo gyvenamosios plėtotė	109
Etninė situacija Paluotės valdomame Dauguvos vidupio baseine	114
Etninė raida Nemigės krašte	127
XIII–XV a. Lietuvos visuomenė, gyvenusi Pelasos Jotvingių krašte ir istorinėse neruvių (?) – rytų lietuvininkų žemėse	134
SANTRAUKA	142
SUMMARY on the book "THE TRIBAL LITHUANIAN NATION IN THE EAST"	150
РЕЗЮМЕ "ПЛЕМЕННОЙ ЛИТОВСКИЙ НАРОД НА ВОСТОКЕ"	160
ŽEMĖLAPIŲ SĄRAŠAS	170

IVADAS

1994 m. išleidau antikos baltų pasauliui skirtą knygą „Aisčiai“, turėjau ir josios tęsinio „Lietuvių gentys ir valstybė“ rankraštį. Pastaroji knyga turėjo pasekti etninę lietuvių bei kitų baltų genčių raidą ankstyvaisiais bei viduriniais viduramžiais. Kitu pavadinimu – „Gentinė lietuvių tauta rytuose“, tik po šešerių metų pertraukos, knygą išleidžiu dėl dviejų priežasčių. Antikos laikais baltų pasaulis buvo stabilus, o viduramžiais reikalai susiklostė kitaip. Lietuvių gentis sėkmingai žengė feodalinės visuomenės link, baltų genčių centras iš Sembos pusiasalio persikėlė į Neries baseiną. Tačiau platų baltų pasaulį sudrebino net trys didžiuliai kataklizmai, dėl kurių išsirutuliojo letalinio pobūdžio etninės kultūros mutacijos. Periferinio baltų pasaulio visuomenę VIII–IX a. pavergė slavų gentys. Pavergtųjų kraštų kultūrinį veidą keitė, lietuvių genčių pasaulį niokojo X–XII a. gyvavusi galinga Kijevo imperija. Pagaliau XIII a. prasidėjo popiežiaus ir kryžiaus karų faktoriumi centralizuotos Europos nešami naikinantys kryžiaus karai.

Pašalinių etnosų įsruvos, kultūrų kaitos procesai, neetnokultūriniai pagrindu slenkanti krikščionybė, lietuvių etnoso ir valstybės santykis su šiais reiškiniais, lietuvių gyvenimo baltų pasaulyje specifika sudaro nepaprastai sudėtingų klausimų pynę. Lietuvių etnokultūrinių bei etnopsichologinių santykių su toliau rytuose gyvenusiais baltais, taip pat su krivyčiais, dregovičiais bei radimičiais plačiau iš viso nebandyta aptarti. Taigi svarbiausia reikėjo sukurti vieningą, daugybę sudėtingų ir prieštarų reiškinų apimančią, įvykius aiškinančią koncepciją. Pastarojoje turėjo tilpti lietuvių santykis su laisvosiomis baltų gentimis ir Kijevo imperijoje gyvenusiais, dar krivyčių, dregovičių ir radimičių etnokultūriškai pradėtais transformuoti, artimiausiais giminaičiais Bancerovo–Tušemlios kultūros baltais.

Dėl temos sudėtingumo atmečiau net du knygos „Lietuvių gentys ir valstybė“ rankraščius. Parašęs 1997 m. pradėto redagavimui skirtą rankraščio trečdalį, supratau, jog svarbiausia yra kuo aiškiau atskleisti pirminės lietuvių genties santykį su neruviais (?) – rytų lietuvininkais (Bancerovo–Tušemlios kultūros visuomene) bendrame lietuvių santykių su baltų gentimis kontekste. Taip pat svarbu parodyti rytų lietuvininkų santykį su slavų gentimis ir kiek jų faktorius galėjo sąlygoti Lietuvos valstybės atsiradimą Priegliaus–Aukštutinio Dniepro baseinų zonoje. Mano nuomone, tai parodyti man pavyko, o galimi kai kurie faktologiniai netikslumai nepajėgūs sugriauti pagrindinę šio darbo mintį.

I DALIS

POŽIŪRIS Į AUKŠTUTINĮ DNIepro BASEINĄ IR DAUGUVOS VIDUPI ŪŽKARIAVUSIAS DREGOVIČIŲ, RADIMIČIŲ IR KRIVYČIŲ GENTIS ETNINĖ DREGOVIČIŲ, RADIMIČIŲ IR KRIVYČIŲ PROBLEMA

AUKŠTUTINIO DNIepro BASEINO IR DAUGUVOS VIDUPIO BALTAI

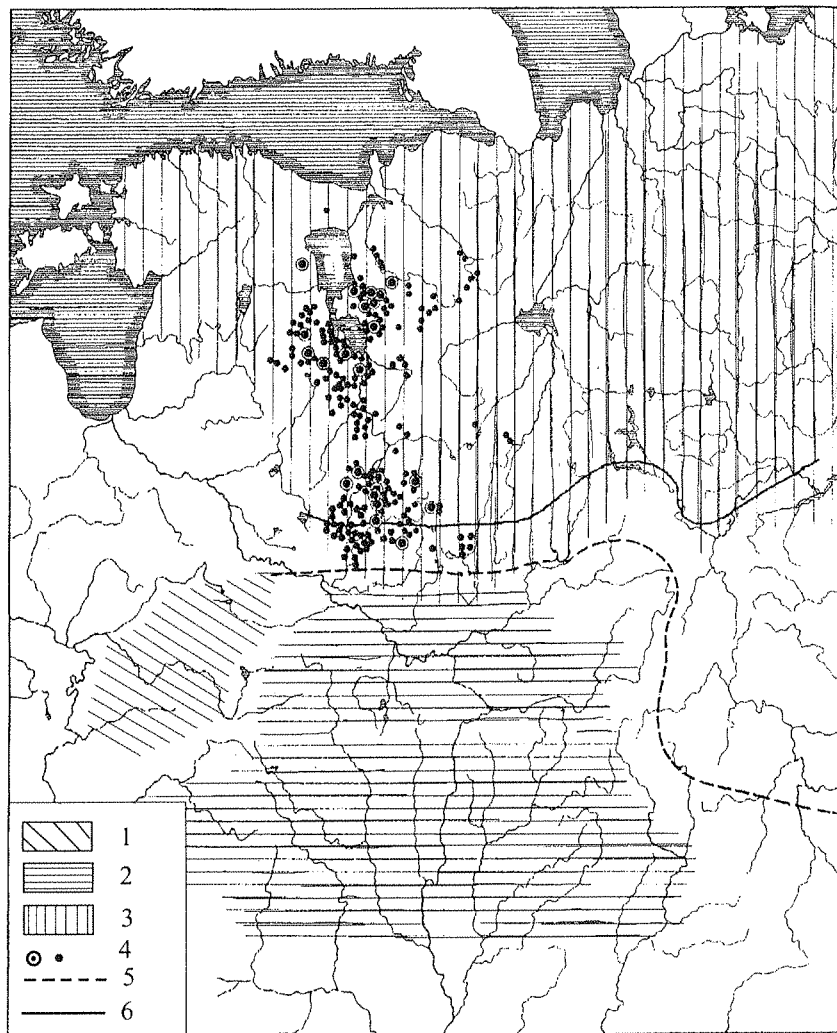
Kuriantis Lietuvos valstybei, ištisinis lietuvių genčių masyvas driekėsi toli į rytus*. Šis faktas, nepaisant bandymų jį reviduoti, buvo viešai pripažįstamas oficialiuose sovietmečio istoriografijos ir kartografijos leidiniuose. Tačiau tebetvyro nesusipratimų ir didelių prieštaravimų dėl gentinės lietuvių tautos rytuose rūkas. Pasiaiškinkime.

VI–VIII a. bemaž visa Dniepro baseino dalis, esanti į šiaurę nuo santakos su Pietų Beržūna, taip pat jo rytinė dalis su Sožės baseinu, gal daugiau negu 150000 km² ploto, buvo gyvenama baltų, vadinamųjų Bancerovo–Tušėmlios archeologinės kultūros genčių (žemėl. Nr. 1). Pastaroji kultūra nebuvo itin originali: ji atsirado vietinių ir Sembos–Skalvijos bei Sūduvos–Galindos kultūrų pagrindu. Bancerovo–Tušėmlios baltų genčių etnonimai nežinomi. Todėl šios baltų kultūros pavadinimą sugalvojo archeologai pagal Minsko ir Smalensko apylinkėse tirtų piliakalnių vardus. Jie tapo šios kultūros genčių simboliu. Bancerovo ir Tušėmlios geografinė padėtis apytikriai simbolizuoja ir šių baltų genčių apgyvendintą arealą.

Kalbant apie gentis, kaip apie etninį subjektą, pavadinimas Bancerovo–Tušėmlios kultūra yra gremėzdiškas ir nepatogus vartoti. M. Gimbutienė neretai pavartodavo kiek žargonišką, supaprastintą Bancerovščinos kultūros terminą. Vieno žodžio pavadinimas patogesnis, bet lygiai toks pat beveidis ir negyvybingas, nes neparodo etninės priklausomybės.

Ankstesnę, iki VI a. gyvavusią, kultūrą, apėmusią Neries ir Pietų Beržūnos upių baseinus, t.y. dalį tos teritorijos, kurioje vėliau atsirado

* Minsko centras Nemigės upelio žiotyse nuo šio masyvo stovėjo arčiau nei Gedimino pilis Medininkų tvirtovės atžvilgiu.

Žemėl. Nr. 1

- 1 – IV–VI a. susiformavusi didžiojo konfederalinio tipo lietuvių gentis,
- 2 – į rytus nuo pirminės lietuvių konfederacijos VI a. susiformavusi Bancerovo–Tušemlios baltų genčių kultūra (pagal A. Sedovą),
- 3 – iki VI a. vidurio egzistavęs ugrofiniškosios kultūros genčių arealas,
- 4 – VI a. viduryje Pliskuvos areale apsigyvenusių krivychių pilkapiai,
- 5 – pietinė ugrofiniškojo tipo hidronimų riba,
- 6 – šiaurinė baltiškojo tipo hidronimų riba

Bancerovo–Tušemlios kultūra, kai kurie užsienio archeologai siūlė vadinti tiesiog lietuvių kultūra. Tai aiški, etninę priklausomybę perduodanti sąvoka. Nepaisant tokio sąlyginio įvardijimo, būtų galima vartoti brūkšniuotosios lietuvių arba ankstyvosios lietuvių kultūros terminą. Toks pavadinimas būtų teigiamas, nes netiesiogiai akcentuotų ypač artimą Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų ir didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties etnokultūrinį ryšį. Tokių tų baltų artumą kadaise pažymėjo K. Būga. Nustatęs Dniepro ir Nemuno baseino vandenvardžių stebėtiną tapatumą, jis sukūrė kritikuotiną versiją, jog Aukštutinio Dniepro baseino kraštas turėjo būti lietuvių tautos lopšys. Jo nuomone, gelbėdamiesi nuo slavų genčių ekspansijos, lietuvių tautos protėviai turėjo išsikvoti naują gyvybinę erdvę Nemuno baseino žemupyje.

Nesant patogesnio termino šioje knygoje vartojamas Bancerovo–Tušemlios kultūros terminas, ir tik nuo tam tikrų skyrių vartojami hipotetiniai neruvių (?) ir rytų lietuvininkų vardai, apibūdinantys Bancerovo–Tušemlios kultūros baltus.

Archeologinė Bancerovo–Tušemlios baltų kultūra sunyko prasidėjus masinei slavų genčių ekspansijai. Nykimas buvo lėtas, nes jokie įsibrovėliai nepajėgė iš karto užkariauti ir kolonizuoti tų didelių plotų, kuriuose virė šių baltų genčių gyvenimas. Pavergimo procesas truko daugiau nei šimtą metų. Jame dalyvavo net trys skirtingos kilmės atvykėlių gentys. Pagrindiniai karinės ekspansijos įvykiai rutuliojosi VIII a. viduryje–IX a. pirmojoje pusėje.

DREGOVIČIŲ SMŪGIS

Mokslo pasaulyje ilgai vyravo nuomonė apie laipsnišką slavų stūmimąsi šiaurėn, taikų jų susigyvenimą su vietiniais baltais, esą visiems pakako vietos. Buvo įsivaizduojama, kad tai nuoseklus procesas. Pamažu slavų gentims pavyko įgyti vyraujančią visuomeninę padėtį, o vėliau, atsiradus valstybinės valdžios ir stačiatikybės institucijoms, visoje Dniepro baseino šiaurėje įsivyravo rusakalbystė. Šiandieną taikaus, idiliško susigyvenimo ir laipsniško slavų stūmimosi šiaurėn vaizdinio beveik visuotinai atsisakyta. Paprastai niekas geruoju atėjūnams savo žemių neužleidžia. Be to, buvo pastebėta, jog dauguma Padnieprės baltų įtvirtinimų kaip tik VIII a. sudegė gaisruose. Todėl bandysiu pateikti dar aiškesnį, visai neidilišką, to meto gyvenimo vaizdą ir etnosų raidos padarinius.

Pirmoji gentis, smogusi skaudų smūgį strategiškai svarbiausiame Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų areale – Dniepro upės pakrantėse, atrodo, turėjo būti iš pietų pradėję veržtis dregovičiai. Karinis dregovičių smūgis

Padniepryje buvo smarkus ir staigus. Jis, be jokios abejonės, turėjo smarkiai deformuoti baltų bendruomenės gyvenimą. Šio įsiveržimo padarinius turėjo patirti ir tie Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai, kurių gyvenvietės plytėjo už dregovičių genties kolonizuojamų plotų. Dregovičių puolimo metu dalis Padnieprės autochtonų turėjo žūti, kita dalis, pirmiausia prestižinių sluoksnių asmenys ir labiausiai su jais susiję gyventojai, pasitraukė į kitas vietas. Tačiau manoma, jog trys ketvirtadaliai ar net keturi penktadaliai senųjų gyventojų pasiliko ankstesnėse vietose. Faktų, patvirtinančių tokią išvadą archeologinėje, dvasinėje, kalbinėje bei antropologinėje srityse, apstu. Tuo tarpu prieštaraujančių tokiai išvadai duomenų bemaž nesama.

XI–XII a. dregovičių kultūros ribą šiaurėje bandoma vesti ties Zaslavlio–Borisovo–Šklovo miestais iš vakarų į rytus, po to pasukant pietryčių kryptimi iki Sožės ir Ostero santakos. Tačiau būtina nepamiršti, jog XI–XII a. šiuose kraštuose tvarkėsi nebe dregovičių gentys, o brandi Kijevo valstybė. Dabartinė istoriografija daro esminę klaidą, nes neatsižvelgia į nevienodą situaciją, į kurią VIII–IX a. pateko Bancerovo–Tušemlios baltų gentys, kai jos buvo valdomos slavų genčių ir kai tie patys Padnieprio baltai IX–XII a. atsidūrė slavų valstybinių bei religinių institucijų valdžioje. Toks neapsižiūrėjimas užkerta galimybę susidaryti tikslesnį ano meto etnokultūrinio ir ypač etninio bei etnopsichologinio sąveikavimo ir raidos vaizdą.

Dregovičių užkariauti plotai nesiribojo pietiniu Bancerovo–Tušemlios kultūros arealu, o driekėsi po Pelasą (Polesę), abiejuose Pripetės upės krantuose. Nuo drevlianių genčių, gyvenusių toliau į pietus, dregovičius skyrė natūrali pelkynų siena. Didžiųjų pietinių Pripetės intakų teritorija jau VII a. buvo infiltruota negausių slavų. Šių gyventojų keramika turėjo bruožų Prahos kultūros, kurios pagrindinis arealas egzistavo anapus Pelasos pelkių, pietuose.

Dėl šios priežasties skiriamos pietinė ir šiaurinė dregovičių kultūros atmainos. Jų ribos beveik sutampa su substratinių Prahos slavų ir Bancerovo–Tušemlios baltų archeologinių kultūrų gyvenvietėmis. Ilgą laiką net neabejota, kad dregovičių vardas kilo nuo žodžio *driagva* (pelkė), tad pagal prasmę dregovičius reikėtų suvokti kaip pelkėnus (pelkių gyventojus). Tad buvo bandoma aiškinti, jog iš pradžių pietiniame dregovičių areale turėjo susiformuoti etnokultūriniai pelkėnai. Bandyta taip pat pagrįsti, jog seniausiais dregovičių pilkapiiais laikytini tie, kuriuose aptinkamos lipdytos urnos. Jos randamos pietiniuose šios kultūros rajonuose prie Slučės ir Oresos upių, Pietų Beržūnos žemupiuose žemiau Babruisko ir Padnieprėje žemiau Pietų Beržūnos žiočių.

Vėliau, užkariaudami Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų pietvakarius, dregovičiai turėję suformuoti šiaurinę arealą nebe pelkynuose. Bandymų

pagrįsti, jog iš pradžių dregovičiai susiformavo prie Pripetės, o vėliau išplito iki minėtos šiaurinės ribos, netrūksta ir šiandieną. Pripetės baseino šiaurėje dregovičių kultūros pilkapiai pasirodė IX–X a., o Nemuno baseino aukštupyje – tik XI–XII a. Šios kultūros žmonės bandė veržtis ir į vakarus, į Vakarų Bugo jotvingių žemes. Tokio tipo pilkapiai randami ne tik Brastos srityje, bet ir dabartinėse Lenkijos žemėse. Tačiau šiuose plotuose buvo ryškesnė valuiniečių įtaka.

Šiandieną kalbant apie dregovičių kilmę linkstama abejoti bemaž visomis hipotezėmis, kurios buvo keliamos ankstesniais laikais. Nebebandoma Pelasoje ieškoti dregovičių giminės, atitinkamai kritikuojama ir ankstesnė *pelkėnų* (pelkių gyventojų) etnonimo samprata. Beje, rusų metraščių medžiaga dregovičių pasirodymą miglotai apibūdina taip: „atėjo druzijai (draugai) ir pasivadino čia apsigyvenę dregovičiais“.

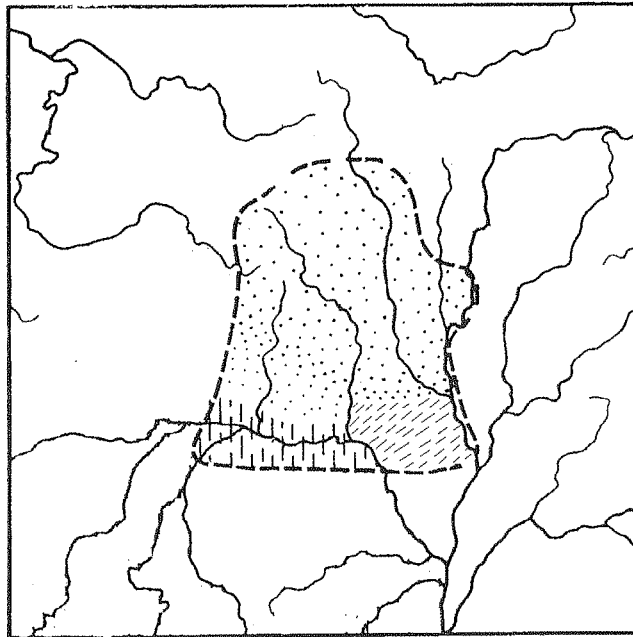
Kultūros, iš kurios galima būtų kildinti dregovičių kultūrą, už Dniepro–Pripetės trikampio ribų nerasta. Nauja dregovičių kultūra Dniepro–Pripetės trikampyje atsirado IX a. pradžioje. Po dregovičių puolimo VIII a. ėmė nykti VII a. Prahos ir Bancerovo–Tušemlios Padnieprės baltų archeologinės kultūros.

Bet kuriai naujai kultūrai susidaryti reikia bent dviejų–trijų kartų laikotarpio. Staigus dregovičių atsiradimas įgalina manyti, jog nebuvo laiko susidaryti pelkėnų–dregovičių kultūrai pietuose ties Pripete ir vėliau palaiptiesniui paplsti po nūdienės Minsko ir Magiliovo sritis. Tokiu atveju neįtikinamu tampa ir dregovičių etnonimo kildinimas iš žodžio *driagva* (pelkė). Ieškant naujų, įtikinamesnių šios genties susidarymo versijų reikia manyti, jog nėra taip svarbu, kas anksčiau buvo užkariauta, pietūs ar visas Dniepro–Pripetės vandens kelius apimantis žemių trikampis.

Logiškiausia būtų daryti prielaidą, jog dregovičių pasirodymas priklausė tipiškam, ryškiai hipertrofuoto gentinio vystymosi raidos atvejui, kai siekiant nukariauti naujus plotus ir užvaldyti ten gyvenančias visuomenes, didžioji genties agresorės dalis karinės kampanijos būdu kraustosi į naujas vietas. Tai būdinga gentims, gyvenančioms etninėmis karinės demokratijos vertybėmis, pasiekusioms paskutinę ikivalstybinę visuomeninės raidos fazę. Vadovaujantis tokiu bendru suvokimu, galima daryti prielaidą, kad dregovičių puolimas Pripetės, Pietų Beržūnos ir Dniepro vandens kelių zonoje turėjo būti itin plataus masto. Jis turėjo vykti kaip bemaž nuolatinė kelerių metų ar net dešimtmečių karinė kampanija, kuri tęsėsi palei Pripetę ir Bancerovo–Tušemlios kultūros genčių plotuose tiek, kiek leido turimi fiziniai bei dvasiniai dregovičių genties žmonių ištekčiai. Prie Pripetės dregovičiams kelių turėjo pastoti stiprios jotvingių gentys. Slenkant Dniepro keliu į šiaurę, matyt, turėjo baigtis dregovičių genties žmonių ištekčiai.

Pietų Beržūnos baseino vidupyje kelią galėjo pastoti aukštesnio visuomeninio lygio Bancerovo–Tušemlios kultūros genčių zona. Remiantis toponimais, oikonimais bei dvasiniais šaltiniais, yra pagrindo prielaidai, jog dar II a. Babruisko, Borisovo, Minsko trikampį galėjo infiltruoti dalis dulebų* genties žmonių, priverstų trauktis, kai nūdienės Ukrainos plotuose pasirodė gotai. Lėtai, net penkis amžius asimiliavęsi dulebai Babruisko, Borisovo, Minsko trikampyje prisidėjo prie susiformavimo atsparaus, padidėjusios potencijos Bancerovo–Tušemlios baltų genčių elito, gebėjusio atsilaikyti prieš pirmąją dregovičių genčių invaziją (žemėl. Nr. 2).

Žemėl. Nr. 2

- 1 – dregovičių valdomi plotai (pagal A. Sedovą),
 2 – Bancerovo-Tušemlios kultūros baltai,
 3 – Prahos tipo keramikos slavai,
 4 – Koločino kultūros baltų, deremelų (?) plotas

* N o r k ū n a s A. Dulebai – pirmieji slavai baltiškuose kraštuose? // *Voruta*. 1998 04 25. Nr. 17(347).

Apgyvendinti nukariauto arealo dregovičiai, matyt, nesugebėjo. Iš pradžių saugesnės sąlygos įsikurti greičiausiai buvo pietuose. Šiauriau dregovičių migrantų gyvenviečių galėjo būti reta, ten absoliučią gyventojų daugumą sudarė baltai. Dalį tokių teritorijų iš dregovičių vėliau galėjo paveržti krivyčiai: be to, žinoma, jog radimičiai taip ir pasielgė. Dregovičių kontroliuojamoje šiaurėje ties krivyčių valdų ribomis susidarė sąlygos ilgiau išsilaikyti vien baltiškojo tipo kultūrai. Toksai židinys, gyvavęs kone iki Lietuvos valstybės susikūrimo, žinomas vakariniame Magiliovo krašte. Šiame šiauriniame areale VIII–IX a. dregovičių kunigaikščiai, greičiausiai, tenkinosi „nulenкто sprando“ kontrolės politika. Čia, matyt, laisvai galėjo judėti jų kariuomenė; užtekdavo, ko gero, atvykti su kariniu daliniu, ir iš vietos gyventojų be karinės prievartos pavartojimo būdavo išieškoma rudens duoklė.

Daugelis tyrinėtojų teigia, jog užkariautą plotą dregovičiai apgyvendino kur kas tankiau nei krivyčiai ar radimičiai. Tai ne visai įtikinama, nes paprastai bandoma remtis mažesniu baltiškosios kultūros relikvų kiekiu kadaise dregovičių užkariautuose plotuose. Spręsti apie migrantų kiekį, remiantis dvasiniais šaltiniais, yra labai abejotinas reikalas, nes jų plitimo laikas ir priežastys gali būti pačios įvairiausios. Daugmaž tikslų atveivių kiekį, gausą tam tikrame rajone gali nusakyti tik labai kruopštūs antropologiniai tyrimai. Tarp šiaurinio ir pietinio dregovičių arealų ir šiandieną egzistuoja nedidelis antropologinis slenkstelis. Šiaurė šiuo atveju nesiskiria nuo Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, kurie taip pat buvo pavergti krivyčių bei radimičių genčių, plotų. Pietinio ir šiaurinio dregovičių arealų antropologinį skirtumą greičiausiai lėmė taip pat ne dregovičių atveivių kiekis, o sudėtingi migraciniai procesai iki dregovičių genties pasirodymo, prasidėję IV a. pabaigoje bei trukę ištisą epochą, įskaitant ir migrantų infiltraciją iš pietų VII a.*

* Pripetės kelias buvo svarbi galindų kontroliuojamos Aisčių genčių sąjungos vieta, nes jungė Pavyslį su Okos upynu. Galindiškoji Aisčių genčių sąjungos atšaka suiro, kai centrinė jos gentis išsikraustė su vestgotais į Europos pietus bei pietvakarius. Dalį gyventojų iš kontroliuojamos teritorijos galindai be abejonės turėjo patraukti su savimi. Geografinė Pripetės baseino padėtis galėjo vietos žmones aktyviau įtraukti į „tautų kraustymąsi“. „Tautų kraustymosi“ laikotarpiu šis rajonas buvo kur kas atviresnis poveikiui iš pietų. Demografiškai ir politiškai nusilpęs kraštas, nepriklausydamas jokiai genčių sąjungai, buvo patogus kolonizacijai. Natūralu, kad Pripetės baseinas suslavėjo anksčiau. Dėsningsai prie Pripetės baltų kultūros požymių išliko gerokai mažiau, labiau pakito netgi antropologinis gyventojų tipas, bet atrodo, kad tai turėjo atsitikti ir be dregovičių poveikio.

Galima būtų paminėti keletą svarbesnių faktų, leidžiančių susidaryti ryškesnį vaizdą apie pietinio ir šiaurinio dregovičių arealų skirtingumą. Pietuose pilkapių pagrindas nebūdavo apvalomas ugnimi. Ten, kur gyveno Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų gentys, dregovičių tipo laidojimo vietos ir šiandieną tebevadinamos kapais (kapcais). Tolstant nuo Pripetės į šiaurę atsiranda daug daugiau lingvistinių duomenų, liudijančių baltišką šių vietų praeitį. Pelasos šiaurė iki pat bolševikmečio buvo vadinama lietuviškąja. Baltų kultūros relikvai dregovičių archeologiniuose šaltiniuose sudaro atskirą svarbią temą.

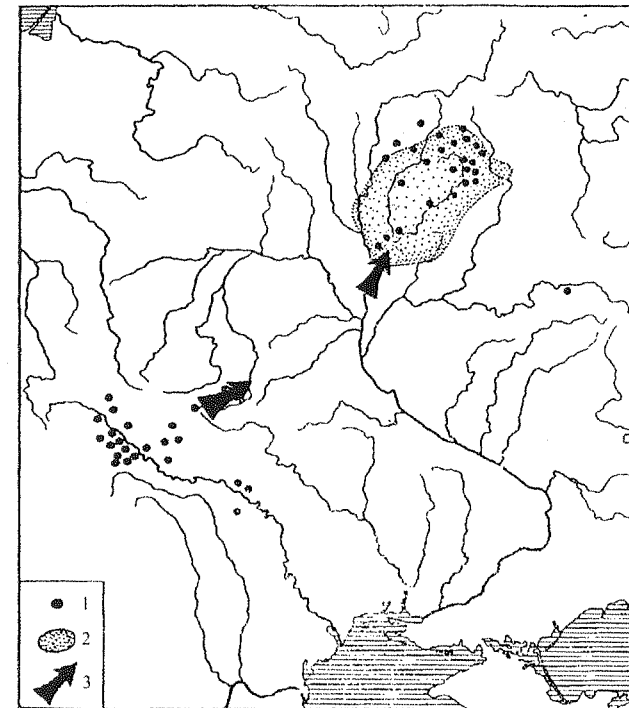
RADIMIČIŲ PUOLIMAS

Kita gentinė grupė, nukariavusi centrinio baltų arealo, Bancerovo–Tušemlios kultūros rytinį bei pietrytinį pakraščius, metraščiuose vadinama radimičiais. Rusų šaltiniuose rašoma, kad atėjo Radimas prie Sožės ir gentis pasivadino radimičiais. Viename metraštyje pasakojama, kad radimičiai yra liachų kilmės, apsigyveno užimtose žemėse ir moka Rusiai duoklę.

Teritorija, kurią nukariavo radimičiai, buvo Sožės upyne, į rytus nuo Dniepro krantų. Šiose vietose anksčiau gyveno dvi baltų genčių grupės: Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai, nuo kurių į pietus gyveno Koločino kultūros baltai deremelai (?).

Senesnėje gentinėje istoriografijoje mažai būdavo kreipiama dėmesio į archeologinių, antropologinių ir lingvistinių duomenų kompleksą, be to, tyrimo metodai buvo dar labai netobuli. Daugelis įsivaizduodavo, jog genčių migracijų metu didžioji gyventojų dalis būdavo išžudoma ir išstumama iš gimtųjų vietų. Manyta, kad naujieji ateiviai sudarydavo gyventojų daugumą ir asimiliuodavo pasilikusius autochtonus. Tokia padėtis turėjo įtakos požiūriui ir radimičių atveju. Ilgą laiką, žinant, jog Radimo vardas būdingas vakarų slavams, žinia apie lechitiškąją šios ateivių grupuotės kilmę nebuvo diskutuojama, o pagrindinės pastangos telkėsi ties bandymais surasti radimičių protėvynę. Radimičių protėvynės paieškos pagal toponimus, atsiradusius iš Radimo asmenvardžio, šiandieną daugumai kelia šypsena. Tokių toponimų esama įvairiuose slavų kraštuose. Juos pasitelkti radimičių protėvynės lokalizavimo argumentacijai galima nebent kaip papildomą medžiagą greta įvairaus pobūdžio faktų komplekso. Šiandieną sukaupti duomenys apie radimičių gentį daugelį verčia abejoti metraščių žinia dėl lechitiškosios pastarųjų kilmės. Klausimą bandoma tikslinti.

Kalbininkų nuomone, radimičių užkariauotose plotuose vietos gyventojų tarmės dabar neturi vakarų slavams būdingų ypatybių. Pasožės tarmės turėjo atsirasti savarankiškai, vietiniams baltams palaipsniui priimant slavų kalbą. Atkreipiamas dėmesys, kad Sožės upyne aptinkama slavų hidronimų, kurie pasikartoja kompaktiškame Dniestro aukštupio areale. Jie aptinkami iki pietinio Pripetės intako Slučės ir Pietų Bugo ištakų. Bandoma formuoti versija, jog iš čia Radimo žmonės ir užpuolė Sožės baseino gyventojus (žemėl. Nr. 3).

Žemėl. Nr. 3

- 1 – Padniestrės hidronimų arealas, kurio pavadinimai atsikartoja radimičių užkariautoje Pasožėje,
- 2 – radimičių valdos Pasožėje pagal archeologinius duomenis,
- 3 – spėjamas radimičių migracijos kelias (pagal A. Sedovą)

Aukštutinė Padniestrė iš tikrųjų yra tiesioginė vakarų slavų plotų kaimynystėje. Metraščių žinią apie lechitiškąją radimičių kilmę ir turimus prieštarigus duomenis galbūt imanoma suderinti. Tarkim, iš tikrųjų Padniestrės ištakos buvo radimičių giminė. Tokiu atveju čia galėjo vykti intensyvūs vakarų ir rytų slavų kontaktai: giminiavimosi, kariniai, prekybiniai ir pan. Konfliktų metu galėjo vykti teritorinės permainos, susidaryti precedentas kuriai nors patriarchalinio tipo visuomeninei grupei emigruoti. Tokia grupuotė galėjo atsirasti ir iš rytų, ir iš vakarų slavų genčių, turėjusių gyventi kaimynystėje. Pagal užkariavimo veiksmų pobūdį, radimičių atvejį galima laikyti tipiška, gerai organizuota ir pavykusia, diasporinio kolonizacinio migravimo forma.

Aptarus Radimo atvestus migrantus, reikia pabandyti apibūdinti ir Sožės upyno autochtonus. Būtina nepamiršti, jog radimičių migracija buvo vėlyva. Palyginus su dregovičiais, jų antpuolis įvyko beveik išties šimtmečiu vėliau. Trikampį tarp Pripetės, Dniepro ir Magilovo–Babruisko–Turovo dregovičių kunigaikščiai tuo metu jau buvo tvirtai įvaldę. Visur čia formavosi valstybinio tipo valdžia. Sožės upė priklauso stambiosioms vandens magistralėms, todėl VIII a. dregovičių bandyta veržtis ir prie jos. Tuo metu dregovičių kunigaikščiai turėjo valdų Gomelio apylinkėse ir rytinėje Dniepro upės pakrantėje.

Staigaus dregovičių puolimo priežastis galima aiškinti hipertrofuota genties vystymosi raida. Puolimu, matyt, nesiekta užkariauti tam tikros teritorijos, bet bandyta sunaikinti tiek baltų gynybinių struktūrų, kiek vienos ekspansijos metu leido dregovičių genties išteklių. Apsigyvenus palankiausiose plotuose, pirmojo puolimo rezultatai reikalui esant leido organizuoti pakartotinius reidus, stiprinti kontrolę rajonuose, kuriuose ankstesniųjų puolimų metu baltų įtvirtinimai buvo sugriauti, reikalauti gyventojų paklusnumo ir duoklės. Tai, kad Sožės baseino baltams pavyko atsilaikyti prieš visuotinį VIII a. regiono puolimą iš pietų, reikėtų suvokti ne kaip atsitiktinumą, bet greičiau kaip logiškai pagrįstą atvejį.

Pasožės baltai sudarė rytinį centrinio (kalbine prasme) baltų arealo pakraštį. Prie jo driekėsi Moščino kultūros galindų ir Koločino kultūros deremėlių (?) baltų genčių plotai. Trijų etnokultūrinių grupių kaimynystė turėjo sudaryti precedentą dažnesniems tarpgentiniams susidūrimams. Dėl šios priežasties Pasožėje, palyginti su Padniepriu, baltai tarpusavyje turėjo nepalyginamai aktyviau kariauti. Pasožės genčių pergalę prieš VIII a. dregovičių ekspansiją ir vėlesnius krivyčių puolimus galėjo nulemti didesni kariniai įgūdžiai ir sugebėjimas geriau organizuotis teritorinėje bendruomenėje, kai kuriais atvejais gal ir kelių bendruomenių lygiu.

Atsižvelgiant į anuo metu Dniepro aukštupyje susiformavusių visuomeninių–teritorinių subjektų ilgalaikes perspektyvas, nereikėtų pervertinti fakto, jog Pasožės baltų bendruomenės išties šimtmetį gyveno savitą, nuo krivyčių ir dregovičių kunigaikščių nepriklausomą gyvenimą. VIII a. tai buvo neabejotina Pasožės baltų pergalė, užtikrinusi daugmaž patikimą trijų–keturių kartų gyvenimą. Deja, ta pergalė negalėjo užtikrinti tolesnės Pasožės baltų ateities.

Pasožės baltų bendruomenė VIII a. sugebėjo išlikti, tačiau jos visuomeninės institucijos toliau tobulėjo labai lėtai. Pasožės baltai puoselėjo tradicines, beveik nekintančias, visuomeninio gyvenimo normas. Istoriskai tai galima apibūdinti tik kaip nepateisinamą delsimą, bet atrodo, kad kito pasirinkimo Pasožės baltų bendruomenė ir neturėjo. Pergalė prieš VIII a. dregovičių ir krivyčių ekspansiją iš esmės tik konservavo Pasožės baltų bendruomenes kaip teritorinį, visuomeninį, šiuo atveju ir etnokultūrinį subjektą.

Kaip greta Pasožės baltų turėjo atrodyti vakariniame Dniepro krante įsitvirtinę dregovičiai? Pavyzdžiui, Chlodvigo laikų frankai, užkariavę naujus plotus, buvo priversti sukurti kokybiškai naują visuomenę, kad galėtų išlaikyti užkariavimus. Šios ekspansijos pradžioje frankų visuomenė niekuo nesiskyrė nuo saksų ar kitų kaimyninių etninių vienetų. Tačiau saksai, išskyrus diasporinę jų grupuotę, karais nukakusią į Britų salyną, ir toliau lėtai vystėsi. Sudarydami labai stiprų visuomeninį junginį, dėl lėtos visuomeninių santykių kaitos po poros amžių jie buvo pavergti frankų sukurtos feodalinio tipo etninės visuomeninės organizacijos. Panašiai ir dregovičiai, užkariavę Dniepro–Pripetės trikampį, turėjo skubiai tobulinti savo visuomenines struktūras. Tai buvo būtina, norint valdyti nukariautas ir kolonizuojamas teritorijas, kontroliuoti plotus, kuriuose, kaip prie Magilovo ar Oršos, baltai dar ilgai sudarė etnokultūriškai grynus bendruomenes. Po VIII a. dregovičių kunigaikščių sukurta visuomeninė organizacinė struktūra turėjo būti visiškai priartėjusi prie valstybinės. Natūrali užkariautų plotų visuomenės evoliucija artimiausioje ateityje turėjo vesti link stiprios dregovičių valstybės susiformavimo Dniepro–Pripetės trikampyje.

Materialinės kultūros atžvilgiu Pasožės baltų bendruomenė anaipol nebuvo nuo dregovičių atsilikusi. O dvasinėje ir meninėje srityje galėjo ir lenkti dregovičių karinio tipo visuomenę. Šių baltų problemą sudarė tai, kad IX a. pradžioje jų visuomenė geriausiu atveju galėjo evoliucionuoti tik į didžiojo konfederalinio tipo organizaciją, kokią, pavyzdžiui, nuo VI a. turėjo žiemgaliai arba latgaliai.

IX a. pradžioje dregovičiai ir krivyčiai, matyt, turėjo pakankamai daug vietinio lygmens ir santykių su kaimyniniais subjektais problemų, tad į Pasožę veržtis jiems nepakako jėgų. Tačiau tai negarantavo Pasožės baltų visuomenės, kaip savarankiško subjekto, išlikimo ateityje, kaip rodo reliktinis Moščino kultūros galindų arealas, plytėjęs tarp Mažaisko ir Maskvos. Moščino galindus, sugebėjusius atsilaikyti prieš slavų genčių ekspansiją, į savo įtakos sferą vėliau pajungė valstybinio tipo Smalensko krašto kunigaikščiai. Galutinai šį savarankišką subjektą likvidavo Suzdalės–Vladimiro kunigaikščių pastatyta Maskvos tvirtovė.

Ši apžvalga parodo padėtį, IX a. pradžioje susiklosčiusią visame centriniam (kalbine prasme) baltų genčių masyve, įskaitant dar savarankiškumo nepraradusias reliktines Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų grupes.

Tolesnę Pasožės baltų evoliuciją, praslinkus šimtui metų po masinio dregovičių puolimo, savaip pakreipė radimičių gentinis junginys. Radimičių tikslas užkariauti Pasožės baltų visuomenę nebuvo nei paprastas, nei lengvai įvykdomas. Radimičiai turėjo kur kas tiksliau nei dregovičiai planuoti ekspansyvius tikslus.

Rengdami Pasožės krašto užpuolimą, radimičiai, atrodo, labai turėjo rizikuoti, atsižvelgdami į padėtį regione ir žmonių išteklius. Šios ekspansijos metu jiems pavyko ne tik sunaikinti Pasožės baltų visuomenines bei materialines struktūras, laidavusias bendruomenės savarankiškumą, bet ir likviduoti rytiniame Dniepro krante, prie Gomelio, dregovičių kunigaikščių valdžios struktūras. Yra pagrindo manyti, jog radimičių puolimo metu galėjo nukentėti ne tik Pasožės baltai, bet ir negausi, kairiajame Dniepro krante įsikūrusi dregovičių kolonistų bendruomenė. IX a. antrosios pusės kovų įtampą ir naujos padėties susidarymą, ko gero, tiksliausiai apibūdina baltarusių dvasinėje sferoje išlikęs keiksmazodis: „Kad tave radimičius griebtų!“ Po IX a. kovų Sožės žemupyje susidariusi mišri dregovičių–radimičių tipo pilkapių zona iš visko sprendžiant politiškai turėjo priklausyti radimičių kunigaikščių kontrolės sferai.

Užkariauose Pasožės valdose radimičiai tvarkėsi kitaip, negu krivyčių ir dregovičių kunigaikščiai. Tai turėjo sąlygoti kunigaikščio Radimo atvestos diasporinio tipo grupuotės dydis, būtinybė tausoti ribotus žmonių rezervus, santykiai su stambesniais krivyčių ir dregovičių junginiais, užkariauto krašto bei jo bendruomenės valdymas. Iš Pasožės kur nors toliau brautis radimičiai nebebandė. Jų valdos kitaip nei krivyčių ar dregovičių kunigaikščių buvo aiškiai apibrėžtos ir kompaktiškos. Patriarchalinė iki-valstybinio tipo visuomeninė organizacija greičiausiai turėjo būti pakankamai centralizuota, darniai funkcionavo. Radimičiams kurį laiką pakako

jėgų ne tik Pasožės baltų bendruomenių kontrolei, nepriklausomiems santykiams su kitomis gentimis palaikyti, bet ir priešintis kylančiai Kijevo imperijos galiai. Bet ir radimičiai turėjo šiek tiek sulenkti savo sprandus didesnei jėgai. Tam tikrą laiką jiems teko mokėti duoklę sustiprėjusiems chazarams, o vėliau – Kijevo kunigaikščiams. Tik X a. pabaigoje, 984 m., šiek tiek anksčiau nei metraščiuose paminimas kunigaikštis Netimeras, specialaus žygio metu, Kijevo pajėgos, kurioms vadovavo Vilko Uodegos (Volčij Chvost) pravardę turėjęs vadas, sutriuškino radimičių junginius, ir jų valdos tapo sudėtine Kijevo Rusios imperijos ir jos valdovų teritorijos dalimi. Tai buvo lemtingas įvykis negausiai Radimo palikuonių bendruomenei. Kijevo imperijos sudėtyje jos evoliucija pakrypo degradacijos linkme. XII a. viduryje, 1169 m., jau tik kaip etnografinis vienetas radimičiai paminimi paskutinį kartą. Reikšmingas faktas, jog, archeologų nuomone, jokiai kitai ateivių grupei, išskyrus nebent Padauguvio krivyčius, baltų materialinė kultūra nepadarė tokios didelės įtakos kaip radimičiams. Labai svarbu, jog tikras baltų kultūros elementų suklestėjimas radimičių pilkapiuose įvyksta tik XI–XII a., taigi kai patys radimičiai neteko nepriklausomybės, tapę Kijevo imperijos pavaldiniais. Šis baltų kultūros elementų suklestėjimas Pasožės visuomenės gyvenime vyko radimičiams, kaip atskiram etnokultūriniam vienetai, degraduojant!

KRIVYČIŲ PASIRODYMAS PLISKUVOS KRAŠTE

Trečioji gentis, pasiglemžusi Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų šiaurės ir žiemryčių kraštą, buvo krivyčiai. Ne tik krivyčių pasirodymas dabartinėse Vitebsko ir Smalensko srityse, bet ir jų etninio vieneto susiformavimas bei evoliucija iki šių laikų istorikams yra neįminta mįslė. Šioje problematikoje susiduriama su skirtingomis pažiūromis, neretai jos būna netgi antagonistinės. Autoritetingiausi asmenys krivyčių klausimu kartais labai keisdavo savo pažiūras.

Pats sudėtingiausias baltų–slavų santykiams yra krivyčių klausimas. Mat nėra aiškaus požiūrio į etnokultūrinį krivyčių priklausomumą iki IX a. Esama nuomonių, jog tuo metu jie galėjo būti baltai, netgi specifiniu rytiniu lietuvių genčių tęsinium.

Šį klausimą mūsų tyrinėtojai linksta apeiti, problemos nagrinėjimą tarsi palikdami rusakalbių mokslininkų kompetencijai. Krivyčių kultūroje baltišką ir konkrečiai lietuviškojo tipo archeologinę medžiagą yra viena reikšmingiausių, bet lietuvių įnašas ją tiriant yra visiškai kuklus. Tvirtu savo

požiūrio į pastarąją problemą iš tiesų neturime. Niekas nesiryžta tirti tokios sudėtingos problemos, bijodamas padaryti klaidų. Suklysti tokioje opioje srityje sovietmečiu buvo ir pavojinga. Bet šiandien lietuviai gali ir privalo savu požiūriu tirti šią problemą. Blogiausiu šiandieną laikytinas mąstymas, jog geriausia yra nežadinti miegančio šuns (kelti sudėtingą problemą). Tokiu atveju anksčiau ar vėliau šį „šunį“ tikrai kas nors pabandys prikelti, be to, priklausomai nuo pašoninių geismų dar ir kuo nepalankiausiai „išdresiruoti“. Tuomet galvotrūkčiais teks kurti kontraversiją apie krivyčių lietuvių santykius, tik nežinia, ar pavyks teisingai reikalą išspręsti. Puikiu pavyzdžiu laikytina versija apie Mindaugą, Naugarduko samdinį, užkariavusį stačiatikiams naivius lietuvius iki pat Baltijos krantų. Pasipiktinimas tokia rašliava buvo didžiulis, deja, autoritetingai ir aiškiai visa tai paneigti jėgų taip ir neatsirado. Buvo pasirinktas paprasčiausias ignoravimo bei nutylėjimo variantas. Vaizdas, kaip sakoma, apgailėtinas.

Archeologiškai krivyčių gentis daugiausia siejama su vadinamaisiais ilgaisiais pilkapiiais. Ilgai buvo manoma, kad tokie jie tapdavo dėl nuolatinio papildymo laidojant juose naujus žmones. Pastaruoju metu nustatyta, kad ilgi jie būdavo supilami iš karto. Kai pilkapį užpildydavo, būdavo pereinama prie naujo pilkapiio formavimo. Kai kada kartą arba net du sykius senasis pilkapis būdavo pailginamas. Ilgiausi, net iki 110 m, pilkapiai randami Pliskuvos srityje ir kai kur Naugardijoje, tuo tarpu Smalensko srityje ir Dauguvos vidupio baseine jų ilgis dažniausiai svyruoja 8–30 metrų. Tokių svyravimų priežastys galėjo būti gyvenviečių dydžiai arba demografinės vietovių ypatybės. Padauguvio ir Padnieprės žemių užkariavimas krivyčiams buvo nepalyginamai sunkesnis nei įsitvirtinimas Pliskuvos krašte. Teko užvaldyti aktyviai savo tradicijas ir laisvę gynusias baltų bendruomenes, o tai galėjo turėti didelės reikšmės bent jau pirmuoju etapu krivyčių gyvenviečių pasiskirstymui bei dydžiams. Pliskuvos lygumų krašte pilamas pilkapis galėjo būti labiau branginamas. Galimas dalykas, čia stengtasi jį kuo ilgiau eksploatuoti: iš karto pilti kuo ilgesnį arba keletą sykių pailginti.

Įprasta ilgųjų krivyčių pilkapius datuoti VI–VII a. sandūra – IX a. Atskirų vėlyvųjų šio tipo pilkapių dar esama ir X a. pirmojoje pusėje. Pareikšta nuomonių, kad šie, paskutiniai, galėjo priklausyti ir nebe krivyčiams.

Vienas seniausiųjų rašytinių šaltinių „Povest vremenich let“ krivyčių arealą apibrėžia Volgos, Dniepro, Dauguvos ištakų žemėmis. Pabrėžiama, jog krivyčiams priklauso ir Smalenskas. 862 m. minima, kad pirmieji Paluotės (Polotesko, Polocko) gyventojai buvo krivyčiai, o paluotėnai

(poločanai arba poloteskiečiai) yra kilę iš krivyčių*. Legendos krivyčiams priskiria ir prie Pliskuvos esantį Izborsko miestą.

Krivyčių teritorija daugmaž sutampa ir pagal archeologinių, ir pagal rašytinių šaltinių duomenis. Ilgųjų pilkapių randama visame Šiaurės Naruvos (Narvos) baseine, išskyrus Emaigės upyną, Dniepro aukštupyje, Dauguvos vidupio ir aukštupio žemėse. Žinomi ilgieji pilkapiai prie Pliusos, Lugos, Mstos, Polos upių, Volgos aukštupyje. Atskiri tokie pilkapiai yra rasti Neries ištakose, prie Gaujos, Naugarduko apylinkėse, rytų jotvingių žemėse ir net dabartinės Lenkijos teritorijoje.

Ne visi, netgi garsūs tyrinėtojai ryžosi skelbti krivyčių gentį buvus slaviška. Itin gausūs neslaviški, lietuviško–latgališko tipo ilgųjų pilkapių radiniai vertė kelti mintį, jog šiuos pilkapius galėjo supilti baltai. Formuotos versijos apie galimą specifinį visuomeninį-teritorinį lietuvių–latgalių genčių tęsinį rytuose. Pasitaiko atvejų, kai pradžioje tyrinėtojai įsitikina, jog krivyčiai buvo slavų gyvensenos elementų turėję baltai, o gyvenimo pabaigoje pereinama į požiūrį, jog vis tik tai jie buvo substratinių baltų genčių kultūrų labai paveikti slavai.

VII–IX a. ilgųjų pilkapių laikotarpį krivyčių istorijoje keitė IX–XI a. epocha. Tada išnyko ilgųjų pilkapių formavimo tradicija, o jų vietoje atsirado individualūs, apvalaus tipo pilkapiai. Kadangi pastarieji iš esmės niekuo nesiskiria nuo kitų kaimyninių slavų genčių laidojimo objektų, kai kurie tyrinėtojai bandė grįsti teiginį, jog krivyčių slavų kultūra prasideda tik nuo IX a. O VI–IX a. ilgieji pilkapiai buvo palikti kitos, neaiškios etninės priklausomybės genčių, galimas dalykas, vietos baltų.

Archeologinę medžiagą šiam darbui daugiausia imu iš tyrinėtojo V. Sedovo darbų, todėl jo pagrindines mintis krivyčių klausimu reikia atskirai pateikti. Bandymus iki IX a., kai egzistavo ilgieji pilkapiai, traktuoti krivyčius kaip neslavišką gentį, galėjusią turėti netgi kitokią etnonimą, jis laikė klaidingais ir dėjo daug pastangų juos užginčyti. Pasak jo, VI a. ilgųjų krivyčių pilkapių kultūra formuojasi Pliskuvos krašte (žemėl. Nr. 1). VIII a. ji plinta po Smalensko ir Vitebsko sritis. Šio autoriaus nuomone, krivyčiai

* Beafrikatė ano meto lietuvių kalba negalėjo Polotesko kunigaikštystės gyventojų vadinti poločanais. Logiškai mąstant, pastaroji sąvoka turėjo skambėti ne polotanų, bet paluotėnų vardu. Atitinkamai ir Poloteskas galėjo būti vadinamas Paluote. Yra nuomonių, jog pirmieji šio miesto gyventojai buvo autochtonai lietuviai ir juos užkariavusieji krivyčiai. Tokiu atveju senasis gyvenvietės vardas galėjo būti Paluotė ar Paluotėškė? Bandydamas giliau pajusti ano meto kalbinę dvasią, epochinio bilingvizmo metu tvyrojusią Dauguvos vidupyje, knygoje vartosiu Paluotės bei paluotėnų sąvokas.

galėjo būti vakariniai slavai, gal vendų ar kašubų kilmės. Jie sumišo su ugrofinais ir baltais. Pastarieji juos ypač paveikė, daugiausia VIII–IX a. Nuo IX a. krivyčiai perėmė slavišką degintinių apskritųjų pilkapių kultūrą. Ilgųjų pilkapių susidarymas neleidžia išvengti tiesioginio perėjimo nei iš senesnių III–IV a. ugrofinų, nei iš VI–VIII a. baltų kultūrų. Galima kalbėti tik apie didelę ugrofinų ir ypač baltų substrato įtaką. Dėl kai kurių hidronimų sutapimo krivyčių užkariauotose žemėse ir Nemuno–Vyslos tarpupyje bandoma teigti, jog eidami į šiaurę krivyčiai galėjo pasitelkti ir šiek tiek jotvingių.

Daug kryptingų pastangų dedama pagrįsti teiginiui, jog VI–IX a. ilgieji pilkapiai natūraliai peraugo į IX–XI a. apskrituosius degintinius. XI a. deginimą juose keičia inhumacija. Palaipsniui pilkapių apačioje lavonai pradedami laidoti duobėse, kol nebelieka ir pačių pilkapių, nes prasideda kryžių statymo kapuose metas. Evoliuciškai bandoma atskleisti laidojimo inventoriaus tapatumą ilgųjų ir apvaliųjų pilkapių, kurie formavosi tose pačiose vietovėse greta senesnių ilgųjų. Atkreipiamas dėmesys į abiejų rūšių pilkapių įrangos tęstinumą.

Laidojimo inventoriaus tapatumas pateikiamas kaip vienas ilgųjų pilkapių evoliucijos į apvaliuosius argumentų. Atkreipiamas dėmesys, jog apskritieji pilkapiai formavosi tose pačiose vietovėse greta senesnių ilgųjų. Pastebima abiejų rūšių pilkapių įrangos tąsa.

Kad krivyčiai galėjo būti tam tikros slaviškos kultūros nešėjai, byloja jų pilkapių arealas, kurio ribas patvirtina rašytiniai šaltiniai. Jis apima seniau buvusius ir ugrofinų, ir baltų kultūrų kraštus. Svarbu, jog krivyčių arealas archeologiškai nėra vienalytis. Pliskuvos krašto krivyčių kultūra yra gerokai senesnė negu Smalensko ir Paluotės to paties tipo kultūra. Atsižvelgiant į tai, sunku krivyčius priskirti vien baltams ar ugrofinams, nes sudaranti tam tikrą visumą krivyčių kultūra apima ir baltų, ir ugrofinų seniau gyventas žemes. Pliskuvoje, kur baltų būta nedaug, krivyčių radiniuose maža baltiškų elementų, tuo tarpu jų užkariauotose Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų žiemryčiuose baltiškos medžiagos gausu.

Lietuvoje taip pat yra nuomonių, kad iki IX a. ar net ir vėliau krivyčių gentis galėjo priklausyti baltams. Estai pareiškia samprotavimų dėl galimos ugrofiniškos krivyčių genties kilmės. Pagrindinis panašių samprotavimų trūkumas, kad nesugebama įtikinamai argumentuoti kaip, kada ir dėl kokių priežasčių tuomet baltai ar ugrofinai krivyčiai pavirto slavais.

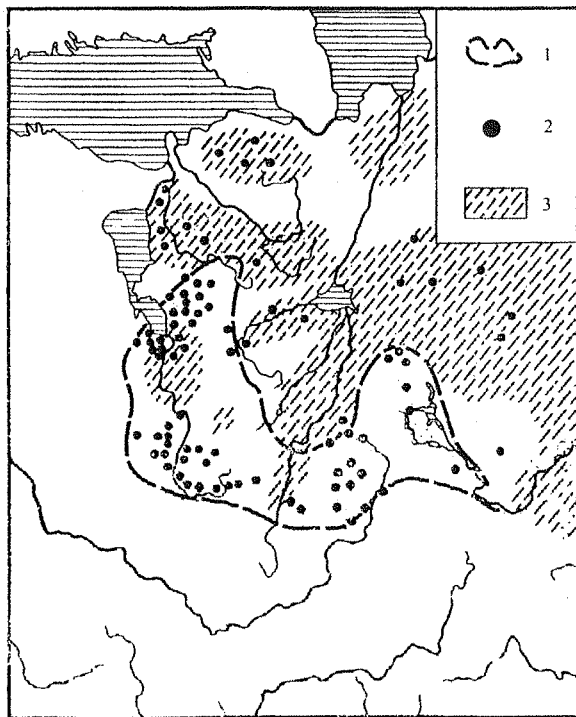
Aptarti faktai rodo, jog krivyčių problema yra klampus ir kemsingas laukas istorikų ietims laužyti, o, jei bus pridurta, kas dar neišsakyta, ne vienam šis klausimas pasirodys visiškai neišsprendžiamas. Tarpukaryje

Lietuvos ir kitų šalių istorijos mokslas krivyčių problemai tirti turėjo per mažai duomenų. Pokaryje jų daugėjo, tačiau neaiškių krivyčių etnogenezės problemų sprendimą sąlygojo „stipriojo brolio“ teisė. Dėl krivyčių slaviškumo oficialioji sovietinė istoriografija neturėjo jokių abejonių. Atsargiai galima buvo ginčyti tik atskirus ir itin nenatūralius, kraštutinius teiginius dėl krivyčių. Juk krivyčių problematika itin palanki kategoriškiems teiginiams kelti. Išskyla klausimų, kas buvo jų protėviai, iš kur jie atėjo, kaip vyko šios genties migracija, koks krivyčių vaidmuo Nemuno baseino aukštupyje, ar buvo čia kryžiuočių minima, krivyčių žemė, kurios nepažįsta senieji rusų šaltiniai, ir t.t. Visa tai sudėjus, krivyčių problema tampa panaši į neperbrendamą raistą. Pavyzdžiui, imamas bet kuris vietovardis, turintis šaknį *kreiv-*, net iš grynai lietuviškų plotų ir, juo pasiremiant, teigiama čia buvus krivyčius. Taip laisvai interpretuojant, net Vilniaus Kreivoji pilis dėl kalbamos šaknies *kreiv-* skelbiama krivyčių genties buveine, ir būtent krivyčiams priskiriamas miesto įkūrimas.

Krivyčių problema Lietuvoje reikia tirti itin dėmesingai ir savarankiškai. Tai labai svarbu lietuvių tautos etnogenezės ir valstybės susiformavimo suvokimui, nes krivyčių pilkapiuose gausu lietuvių kultūros medžiagos. Bandymai krivyčių problema apeiti ar paversti neliečiamu tabu, nesvarbu, dėl kokių motyvų, būtų ne tik žalingi, lygintini su stručio galvos kaišiojimu į smėlį, bet ir prieštarautų normaliai mokslinio pažinimo raidai. Be krivyčių problemos ištyrimo neįmanoma visai išspręsti rytinės gentinės lietuvių tautinės atšakos klausimo, suvokti Mindaugo laikų Lietuvos valstybės formavimosi.

Tik pastaraisiais dešimtmečiais buvo atsisakyta grynai hipotetinės minties, jog krivyčiai laipsniškai stūmėsi iš pietų į šiaurę iki Pliskuvos žemės plotų. Archeologiniai tyrimai atskleidė, kad Pliskuvos krivyčių pilkapių medžiaga yra mažiausiai 150 m. senesnė nei analogiški radiniai Smalensko ir Padauguvio žemėse. Svarbūs lingvistiniai tyrimai atskleidė, kad Naugardo slavai gali būti kilę iš vakarų, o ne iš pietų, kaip manyta anksčiau. Pastarųjų kaimynystėje įsikūrę krivyčiai, kalbininkų, tiriančių Pliskuvos tarmes, nuomone, taip pat negalėjo priklausyti Pietų Padnieprėje gyvenusioms slavų genčių grupėms. Pastebima, jog Pliskuvos krašto tarmės sutampa ne su XIV–XV a. Pliskuvos miesto–valstybės ribomis, bet su Pliskuvos krašto krivyčių genčių teritorijomis. Tad kai kas šiose Pliskuvos krašto tarmėse bando ieškoti ryšių su vakarų slavų tarmėmis, randa tam tikrų paralelių su Pamario kašubais (žemėl. Nr. 4).

Atsižvelgiant, kad vakarų ugrofinų tarmėse rusai pavadinami venedais, bandoma ieškoti krivyčių kilmės sąsajų su šio vardo gentimis. Tačiau dėl

Žemėl. Nr. 4

- 1 – Pliskuvos tarmių plotai,
- 2 – Pliskuvos krivvyčių kultūros radiniai,
- 3 – Slovėnų kultūros plotai

(Pagal A. Sedova)

to daryti rimtų išvadų krivvyčių klausimu, pasiremiant tik tokiu argumentu, nėra rimta. Rašytiniuose šaltiniuose galima rasti užuominų, kad venedų migrantų būta visame Rytų Baltijos pakrantės regione tarp Vyslos ir Šiaurės Naruvos žiočių. Tiesioginių archeologinių sąsajų su venedais krivvyčiai lyg ir neturi. Tačiau venedams artimos keramikos pavyzdžių atskiruose krivvyčių kapuose pasitaiko. Logiškiausia manyti, kad migrantų venedų salelių galėjo pasitaikyti ir visame Šiaurės Naruvos (su Velikaja) baseine bei Ingrijoje*. Etnonimų perkėlimas kitam etnosui yra ganėtinai dažnas reiškinys. Pavyzdžiui, latviai rusus ne tik vadina krivviais, bet ir sudarė išvestinį baltakrivvų terminą baltarusių tautybei pavadinti.

* Pajūris tarp Š. Naruvos ir Nevos.

Svarus radimičių, gal ir dregovičių migracijos argumentas yra slaviški hidronimai, tapatūs šių genčių užkariautuose plotuose ir Vakarų Ukrainoje. Tačiau ir Pliskuvos krivvyčių plotuose aptinkama nemažai baltiškų kilmės hidronimų, kurių atitikmenų esama Nemuno–Naruvos (Narev) aukštupių krašte, t. y. rytų jotvingių žemėse. Pirmuoju atveju yra aišku, kad hidronimus pernešė slavai, o antruoju atveju tokio aiškumo pasigendama. Teiginiai, jog migruodami pro Nemuno aukštupį krivvyčiai su savimi patraukė ir dalį čia gyvenusių jotvingių, nunešusių tuos vardus į šiaurę, nėra pakankamai argumentuoti. Vargu, ar krivvyčius, slavus, baltiškasis komponentas būtų buvęs pajėgus tiek paveikti, jog naujose vietose būtų atsiradęs baltiškų hidronimų tinklas. Paprastai tai būna stambesniųjų etninių vienetų, šiuo atveju krivvyčių, prerogatyva. Didelio baltiškojo komponento dalyvavimas krivvyčių ekspansijoje į Pliskuvos kraštą neišvengiamai ten krivvyčiams būtų padaręs pastebimą materialinę įtaką. Būtent tokią įtaką Dauguvos ir Dniepro žemėse krivvyčiams padarė vietos baltai. Tačiau baltiškojo tipo medžiagos esama ir Pliskuvos krašto krivvyčių pilkapiuose. Ji kur kas gausesnė ir aiškesnės priklausomybės nei spėjami venedų kultūros radiniai, iš esmės, kaip minėta, ji nėra gausi.

Pastaraisiais dešimtmečiais žymūs rusų kalbininkai baltistai, remdamiesi Pliskuvos ir Naugardo žemėse randamais baltizmais, yra siūlę baltų arealo ribas gerokai pastūmėti į šiaurę. Tai verčia atskirai aptarti baltiškojo komponento šiuose kraštuose atsiradimo faktą. Baltų genčių arealas, egzistavęs XVIII a. pr. m. e. – VIII a., yra neblogai ištirtas. Galima pasekti, jog paskiros baltų genčių grupės įvairiais laikotarpiais visomis kryptimis migravo už ištisinio baltų genčių arealo ribų. Didžiausios ir paskutinės tokios gentinio tipo migracijos vyko Aisčių genčių sąjungos laikotarpiu II a. pr. m. e. – VI a. Moščino kultūros tipo galindai kraustėsi į rytus po visą Volgos–Okos tarpupį. Jų įtaka vietiniams ugrofinams kultūros ir religijos srityje buvo pastebima, bet dėl pernelyg menko baltų migrantų skaičiaus visas kraštas aistiškas netapo. Dar gausesnė baltų migracija vyko į Žemutinį Uždauguvį iki pat Suomų įlankos. Nors šiaurinė šio krašto dalis liko nebaltiška, tačiau pripažindama priklausomybę Aisčių genčių sąjungai, dėl didelės kultūrinės įtakos priėmė aisčių etnonimą ir, skirtingai nuo visų baltų genčių, pastarąjį vardą išlaikė iki pat mūsų laikų, atitinkamai transformuodama jį į *eesti* (estai) tarimo variantą.

Moščino kultūros galindai migravo ir į Volgos aukštupį, o iš pietvakarių į Pliskuvos–Naugardo žemių arealą kėlėsi Sembos–Skalvijos kilmės žmonių grupės. Pajūrio žemių baltų ir galindų–sūduvių migracija skyrėsi. Sembos, Skalvijos ir Kuršo žmonės kėlėsi koncentruočiau ir ne taip toli.

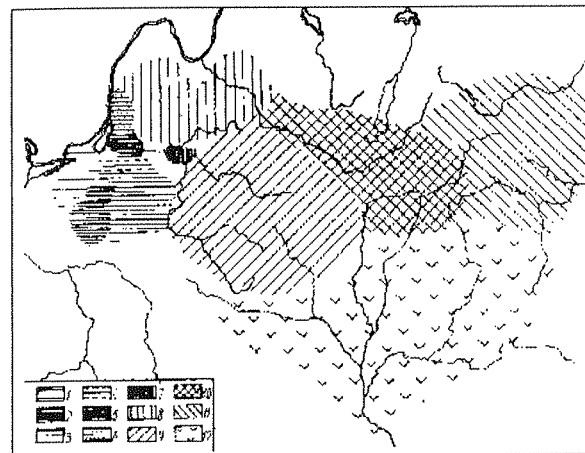
Tai palankiai veikė naujų didžiojo konfederalinio tipo genčių formavimosi procesus visų pirma pačioje artimiausioje kaimynystėje. Dėl šios aplinkybės naujos baltų didžiojo konfederalinio tipo gentys formavosi itin nuosekliai. Iš pradžių tarp Nemuno ir Dauguvos žemupio atsirado žiemgaliai, IV-VI a. – lietuviai, paskiausiai, V-VII a., – ir latgaliai. Šios gentys iš pradžių neturėjo aiškių, apibrėžtų savo žemių ribų. Šiaurinės Žiemgalos ribos atsirado pradėjus formuotis latgaliams. Latgalių gentiai susidaryti turėjo reikšmės Sembos–Skalvijos kilmės migrantai, žiemgaliai ir, atrodo, ypač sėliai. Latgalių substratu tapo ne tik autochtonai ugrofinai, bet ir vakariniai Dauguvos–Dniepro kultūros baltai, gyvenę nūdienės Latgalos pietryčiuose.

VI a. nusistoja ir didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties teritorijos (anuomet vadintos Lietuviškąja Galinda) bei Latgalos (Latvių Galindos) rytinės ribos. Tai labai lėmė pakitusi aisčių centrų padėtis Semboje ir Nemuno žemupyje. Ostgotams užėmus Italiją, pakito šių žemių gyvenimas, nes nutrūko gintaro eksportas dideliais kiekiais. Todėl sembai, galimas dalykas, ir Klai-pėdos pajūrio kuršiai siuntė politinę delegaciją į Raveną. 523-526 m. į Italiją atvyko pasiuntiniai, gausiomis dovanomis bandę įtikinti Teodoriką Didįjį, kad šis padėtų atnaujinti gintaro eksportą. Deja, tuomet nepavyko pasiekti teigiamų poslinkių prekybos srityje. Dėl to Sembos gyvenimas ėmė keistis, pradėjo formuotis karinės demokratijos tipo visuomenė. Migracijos iš šio baltų arealo į šiaurę ir rytus nutrūko.

Tuo tarpu dėl tautų kraustymosi demografiškai nusilpusių galindų genčių plotuose, t.y. vakariniame baltų areale, prasideda didžiojo konfederalinio tipo prūsų genties formavimasis. Kraustymosi vakarų kryptimi mastas matyti iš to, jog sembų migrantų salų anuomet atsirado ir vakariniame Vyslos krante, Geduonies (Gdansko) pajūryje. Kai kas linkęs manyti, jog sembų vakaruose galėjo būti iki pat Persantės upės krantų.

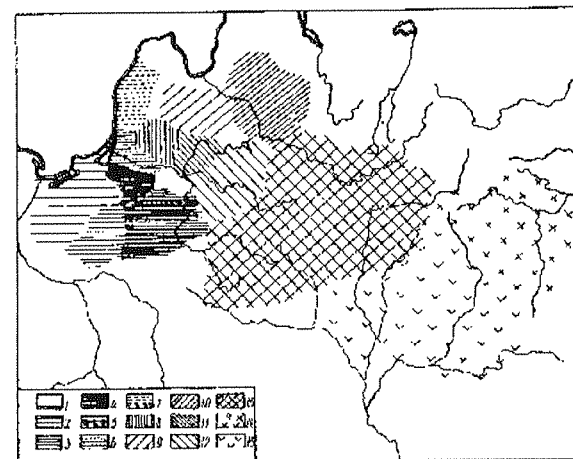
VI a. pradžioje baigėsi Pamario Lenkijoje Nemuno–Vyslos tarpupio ir Nemuno žemupio baltų genčių migracijos į rytus bei šiaurę. Galima teigti, jog gentiniai teritoriniai junginiai, susiformavę rytuose iki šio laikotarpio, toliau evoliucionavo ne į teritorinį plotį, bet vidinės konsolidacijos ir savarankiškumo linkme. Aisčių genčių sąjunga, perpus sumažėjusi dėl galindų pasirinkto hipertrofuoto vystymosi raidos varianto, kai jie su vestgotais patraukė į vakarus, VI a. iš esmės galutinai suiro.

Dėl geografinės padėties tiesioginį Sembos–Skalvijos poveikį Neries baseino žemupio vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros gentys pradėjo jausti ganėtinai anksti. Pastarųjų genčių arealas plytėjo apytikriai nuo Neries–Šventosios upių santakos iki Pietų Beržūnos–Dniepro santakos.

Žemėl. Nr. 5

Archeologinės kultūrinės I-IV a. sritys: 1 – prūsai, 2 – galindai, 3 – jotvingiai-sūduviai, 4 – nadruviai, 5 – skalviai, 6 – kapų su akmenų vainikais sritis, 7 – centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų sritis, 8 – šiaurės Lietuvos bei pietų Latvijos pilkapių sritis, 9 – Vėlyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra, 10 – Dniepro–Dauguvos, 11 – Džakovo, 12 – Zarubincų kultūra (aut. A. Tautavičius)

Žemėl. Nr. 6

Baltų gentys VI-VIII a.: 1 – prūsai, 2 – galindai, 3 – jotvingiai-sūduviai, 4 – nadruviai, 5 – lamatiečiai (?), 6 – skalviai, 7 – kuršiai, 8 – žemaičiai, 9 – žiemgaliai, 10 – latgaliai ir sėliai, 11 – sulietuvinti pražemaičiai, dar vadinami vakarų aukštaičiais, 12 – lietuviai, 13 – Bancerovo–Tušmlios kultūra (Padnieprės baltai), 14 – Moščino kultūra (rytų galindai (?)), 15 – Koločino kultūra (aut. A. Tautavičius)

Prasidėjus Aisčių sąjungos klestėjimui, Neries baseino žemupio gentys nuo II a. ištisa visuomeninių santykių raidos epocha pradeda lenkti visas kitas brūkšniuotosios keramikos kultūros gentis. Jau IV–VI a. čia susiformuoja didžiojo konfederalinio tipo lietuvių gentis, prasideda gentinės lietuvių tautos raida, o XIII a. pradžioje dėsningai susidaro valstybė (žemėl. Nr. 5; Nr. 6).

Aisčių genčių sąjungos suirimas sukelia plėtros recesiją ir gentinėje lietuvių tautoje. Neries baseino kraštas, pajūryje traktuotas kaip Lietuviškoji Galinda, VI a. nebetenka jėgų plėtotis visame vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros areale, kuriame gyveno ir mažų gentelių. Dėl to atsiranda rytinė gentinės lietuvių tautos riba, VI a. apytikriai einanti Vakarų Beržūnos ir Naručio upėmis. Toliau rytuose dėl vietinių ir vakarų baltų tradicijų susikirtimo formuojasi aptartas centrinis (pagal kalbą) baltų genčių Bancerovo–Tušemlios archeologinės kultūros arealas. Gentinės lietuvių tautos negalima priskirti prie vakarų, juo labiau prie rytų baltų genčių. Visuomeniškai ji buvo toliau pažengusi, pagal gyvenseną su vakarų baltais suartėjusi centrinio (visuomeninio išsivystymo prasme) labiausiai išsivysčiusio baltų arealo sudėtinė dalis.

Kitaip nei lietuvių, latgalių, absorbuojančių mažąsias ugrofinų genteles, konkrečios ribos rytuose ir šiaurėje kurį laiką yra neaiškios. Latgalių – šios besiformuojančios didžiojo konfederalinio tipo genties salelių – atsiranda Pliskuvos krašte ir Estijoje, galimas dalykas, ir Naugardijoje bei šiauriau Ingrijoje. Tačiau tolimesniam latgalių genties augimui jėgų nebelieka. Teritorinės plėtros atžvilgiu viskas tarsi sustoja arba neapsakomai sulėtėja.

Kalbant apie VI a. pradžios Pliskuvos–Naugardo žemių padėtį, reikia atsižvelgti į tokią reikšmingą aplinkybę: kurio nors krašto kolonizaciją paprastai vykdydavo kuri nors pirminių Aistijos teritorijų gentis, tačiau nebūdavo užkertamas kelias drauge vykti ir kitų žemių migrantams. Taip į didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties formavimąsi akivaizdžiai buvo įtraukti galindų, dainavių, galbūt ir jotvingių elementai. Bancerovo–Tušemlios kultūros formavimuisi turėjo įtakos stiprus recesyvinis jotvingių komponentas. Jo įtaka buvo ypač stipri kaimyninėms Bancerovo–Tušemlios regiono gentims. Moščino ir Koločino baltiškųjų kultūrų plotuose net galėjo atsirasti atskirų sembų, skalvių migrantų židinių, o susidarant latgalių gentims jotvingių, t.y. vakarų baltų, matyt, ribotai dalyvauta. Kadangi Naruvos–Nemuno aukštupių hidronimų vardynas iš dalies pasikartoja Pliskuvos–Naugardo kraštuose, galima manyti, jog jotvingių čia galėjo būti šiek tiek daugiau nei pagrindiniame latgalių genties areale. Kaip minėta, archeologinių radinių, neabejotinai susijusių su jotvingiais, aptinkama krivyčių pilkapynuo-

se. Tačiau dėl to nederėtų manyti, jog dalis jotvingių kartu su krivyčiais VI a. migravo į šiaurę. Jotvingių kultūros salos šiaurėje atsirado greičiausiai bent šimtmečiu anksčiau, t.y. V a., nei čia pasirodė slovėnai ir krivyčiai. Tad jotvingių kultūros relikthus krivyčių kultūroje reikėtų suvokti kaip pastarųjų salelių asimiliaciją Pliskuvos krašte, naujai atvykus krivyčių gentims. Kiek anksčiau atneštus šiaurėn jotvingių hidronimus, kaip ir kultūros elementus, natūraliai perėmė ir slovėnai, ir krivyčiai. Taigi Pliskuvos krivyčių krašto jotvingiškuosius elementus reikia priimti kaip ankstesnės, t.y. II–V a., kultūros, diasporinės kolonizacijos liekanas, panašiai kaip ir venedų diasporinių grupuočių atitinkamus elementus tuose pačiuose kraštuose.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, reikia suvokti, kad VI a. viduryje turėjo būti pažeistas Šiaurės Naruvos baseino ugrofinų visuomeninis bei etnokultūrinis mentalitetas. Krašte būta baltų migrantų salų. Matyt, vyko ir neišvengiamas baltų mišimas su ugrofinais, pirmiausia tarpusavyje giminiuojantis žyniams bei karo vadams. Emaigės upyne šis procesas turėjo būti spartesnis. Čia *aisčių* etnonimu pasivadino (ar imti vadinti) viena iš ugrofinų kalbų kalbantys žmonės estai (eesti). Velikajos upyne tie procesai nebuvo tokie pastebimi, išskyrus vakarinę baseino dalį, kurioje itin aktyviai ugrofinai virto baltais, nes formavosi Latgala.

Nuo VI a. pradžios, nutrūkus aktyvesnei baltų kolonizacijai ir formuojantis didžiojo konfederalinio tipo latgalių genties struktūroms, nebeišku, kam priklausė didžiosios Velikaja upyno dalies teritorijų visuomeninė kontrolė. Baltiškoji to meto medžiaga negausi, o tai rodo, jog ten gyvenusių baltų ryšiai su latgalių etnokultūros arealu buvo nepakankami, gal ir pasyvūs. Susidarė itin palanki situacija reikštis pašalinės galios veiksmui. Kaip matyti, laukti ilgai neteko: kraštą netrukus užvaldė slovėnų ir krivyčių etninės grupės. Dauguma tyrinėtojų krivyčių kultūros susidarymą Pliskuvos krašte linke datuoti VI–VII a. sandūra. Kaip krivyčiai įsitvirtino Pliskuvos krašte, atsakyti nėra taip paprasta, nes apie jų ano meto ekspansiją nepalyginamai mažiau žinoma nei apie analogišką dregovičių arba radimičių ekspansiją, vykusią VIII ir IX a.

Tuo metu Pliskuvos kraštas buvo labai retai gyvenamas. Todėl nedaug archeologinių radinių pasiekė mūsų laikus. Pavyzdžiui, tyrinėjant Pliskuvos tvirtovės vietoje anksčiau gyvenusių krivyčius, kol kas laikomasi maždaug tokios nuomonės, jog senasis tos vietos kultūrinis sluoksnis turėjo priklausyti ugrofinams, gyvenusiems pusiau žeminėse ir vartojusiems kaulo rago inventorių. Po pirmojo tūkstantmečio vidurio gyvenvietėje prasidėjo didelės permainos. Ji sparčiai augo, daugėjo antžeminių pastatų, turėjusių aslas. Anksčiau gyventojai vertėsi gyvulininkyste, medžiokle ir žvejyba, o nuo tiriamojo laikotarpio pereinama prie gyvulininkystės ir žemdirbystės,

atsirado amatai. Keitėsi ir keramika. Ji darėsi tokia pati, kokia aptinkama ilguosiuose pilkapiuose. Bandoma pagrįsti versija, jog pastarieji pokyčiai Pliskuvoje turėjo įvykti ne kaip vietinių socialinių pokyčių išdava, bet susiformuoti dėl kolonizacijos, nes tam neprieštarauja ir ankstesnė krašto istorija. Akcentuojama, kad tarp senojo ir naujojo Pliskuvos gyvenvietės kultūrinio sluoksnio, turbūt formuoto ateivių, sterilaus tarp sluoksnio nerasta. Egzistuoja ir tam tikras perimamumas keramikoje. Tad tokį faktą bandoma aiškinti taikia ateivių infiltracija bei susigyvenimu su autochtonais.

Iš šio ar kitų pavyzdžių pasakyti ką nors tikslesnio apie krivyčių apsigyvenimą krašte sunku. Tik aišku, kad Velikaja paupių kraštas turėjo būti menkai pajėgus priešintis ateivių gentims. Pirma, ugrofinai materialinės kultūros atžvilgiu čia buvo gerokai atsilikę nuo materialiai ir visuomeniškai pažangesnių krivyčių. Antra, baltams nebevykdant kolonizacijos į Velikaja baseino žemes, seniau kažkiek kontroliuota teritorija neturėjo aiškaus šeimininko. Todėl galima daryti logišką prielaidą, kad labiausiai krivyčiams turėjo priešintis baltai kolonistai. Jie, nors ilgainiui ir tapo krivyčių substratu, geriausiai išlaikė savo kultūrą, kurią iš dalies perėmė ir kai kurie krivyčiai.

Krivyčių atėjimo metu Pliskuvos krašte daugiausia buvo ugrofinų gyvenviečių. Tų gyvenviečių žmonės, kurie aktyviau giminiavosi su baltais, krivyčiams galėjo pasipriešinti. Jei būta gyvenviečių, kurios neigiamai žvelgė į baltų kolonistus ar net ir kentėjo nuo jų, tokios atitinkamai galėjo krivyčius, bent jau pradžioje, sutikti palankiau. Šiaip jau jokia laisva, savarankiška bendruomenė negalėjo išskėstomis rankomis pasitikti neprąšytų ateivių, nes tai prieštarautų visiems tarpusavio santykių, ekonominių teritorijų saugojimo dėsniams. Įsigyvenimas naujose žemėse turėjo būti lydimas neišvengiamos, bent jau minimalios atėjūnų prievartos.

Tad bendra išvada apie krivyčių genties apsigyvenimą Pliskuvos krašte būtų tokia: krivyčiai užėmė silpną, retai apgyvendintą, menkai išsivysčiusį mažojo tipo gentelių gyvenamą kraštą, kurio tada niekas nekontroliavo. Visame Šiaurės Naruvos baseine, įskaitant ir Emaigės bei Velikaja upynus, nuo V a. buvo prasidėjęs ankstyvasis didžiojo konfederalinio tipo latgalių genties ir etnokultūros formavimosi procesas, ryškiausias vakarinėje Velikaja upyno dalyje. Krivyčių naujai užkariauto krašto pietinėje dalyje buvo neaiškios priklausomybės tarpinė paribio zona, skyrusi ugrofinų kraštą nuo Bancerovo–Tušėmlios kultūros arealo, priklausiusio centriniam kalbiniam baltų arealui.

Naujajame krašte krivyčiai suformavo visiškai naują, kitur neaptinkamą ilgųjų pilkapių kultūrą, kurioje gausu autochtonų ugrofinų, esama ir šiek tiek baltų substratinės kultūros elementų. Yra pagrindo teigti, jog ilgųjų

pilkapių kultūros formavimasis turėjo būti spartus. Jos susidarymui galėjo pakakti vos dviejų visuomenės kartų. Datuojant krivyčių pilkapių kultūros susidarymą Pliskuvos krašte VI–VII a. sandūra, reikėtų manyti, kad į Velikaja upyną krivyčiai turėjo įsiveržti pačiame VI a. viduryje, gal ir antroje jo pusėje. Tai natūraliai siejasi su rašytiniuose šaltiniuose fiksuotomis pajūrio aiščių centrų problemomis bei jų sukeltais visuomeninio gyvenimo pokyčiais, nutrūkus plačiai gintaro prekybai su Italija, kai ostgotai įsikūrė Ravenoje. Sembų norą kontroliuoti šiaurės ir rytų kraštus tuo metu keitė siekis veržtis į buvusius pagrindinės galindų genties plotus, prasidėjo aktyvus didžiojo konfederalinio tipo prūsų genties formavimasis.

Atrodo, kad užkariaudami Velikaja upyno centrą, krivyčiai pagrindinį dėmesį sąmoningai skyrė latgaliams. Velikaja baseino vakaruose susidarė tam tikra mišri latgalių–krivyčių gyvenviečių zona, kurioje ilgainiui įsigalėjo latgalių kultūra. Tinkamo laiko pasirinkimas ekspansijai, supratimas, kas yra pagrindinis varžovas regione, rodo, kad krivyčiai buvo puikiai informuoti apie bendrą Pliskuvos krašto padėtį. Išstumti latgalius iš kraštų, kuriuose pastarieji VI a. viduryje jau turėjo sudaryti etnokultūrinę daugumą, krivyčiams nepavyko. Latgaliai anuomet jau formavosi kaip didžiojo konfederalinio tipo gentinis vienetas, todėl sugebėjo asimiliuoti negausius vakaruose apsigyvenusius krivyčius.

Brautis į Emaigės baseiną, kuris buvo atskirtas nuo likusiojo Šiaurės Naruvos baseino Peipaus ir Pliskuvos ežerų plotais, krivyčiams buvo nepatogu. Iš pietryčių Emaigės upyną sergėjo tų pačių latgalių konfederacijos plotai, be to, skirtingai nuo Velikaja upyno, ugrofinų, estų protėviai, labiau paveikti aiščių migrantų, buvo spėję toliau žengtelėti civilizacinio vystymosi linkme. Galimas dalykas, jog VI a. Emaigės upyne, kaip ir Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų gentyse, jau formavosi teritorinio tipo gentinių žemių bendruomenės. Siauru Pliskuvos ežero vakarinio kranto ruožu į šį kraštą krivyčiai nedaug tepasistūmėjo. Kaip ir Velikajos baseino vakaruose, čia susidarė nedidelė ugrofinų–krivyčių mišrių gyvenviečių zona. Joje krivyčiams taip pat nepavyko įgyti visuomeninės kontrolės, todėl ilgainiui ji tapo grynai ugrofiniška.

Greta viso to, kas išdėstyta, būtina įvertinti dar dvi esmines krivyčių bendruomenės ypatybes, turėjusias egzistuoti VI–VII a. sandūroje. Tai genties dydis bei visuomeninio organizavimosi struktūra. Rašytiniai šaltiniai parodo, jog krivyčiai turėjo kunigaikščius, kurie vėliau pradėjo kurti atramos punktus, miestus-valstybes. Poros amžių laikotarpis yra pernelyg trumpas, kad tokia institucija susiformuotų ir net pasiektų valstybinės organizacijos lygmenį. Pagal visą logiką, krivyčių visuomenė iki pasirodymo

Pliskuvos krašte turėjo išaugusią kunigaikščio valdžią. Jos dėka krivyčiams pavyko ne tik užkariauti, bet ir efektyviai užvaldyti užimtas Pliskuvos krašto teritorijas. Pagal žinomą gyvenviečių skaičių galima susidaryti nuomonę, jog gyventojų tankumas Pliskuvos krašte buvo nedidelis, nes VI a. viduryje atvyko nedaug krivyčių migrantų. Galimas dalykas, kad jų galėjo būti netgi mažiau nei IX a. kunigaikščio Radimo atvestų į Sožės upyną radimičių.

Vengrų ekspansijai, manoma, vadovavo net dvylika kunigaikščių rango asmenų. Aiškiai ne vienas jų turėjo vadovauti ir dregovičių ekspansijai. Panašu, jog pagal užmojį VI a. krivyčių ekspansija turėjo priklausyti patriarchalinio vadovavimo lygmeniui. Gali būti, kad vienoje krivyčių kunigaikščio institucijoje buvo sutelkta ir aukščiausioji religinė genties valdžia. Įmanoma pritari nuomonei, jog VI a. viduryje vadovavimas genties ekspansijai galėjo būti telkiamas vienos koordinuojančio karo vado ir religijos vadovo rankose.

Niekur kitur nerasta gentinės kultūros, tapačios tai, kuri susidarė Pliskuvos krašte. Kaip pastebėta, krivyčių protėvynei nustatyti nedaug tepadeda Pliskuvos–Naugardo kraštų upių vardynas, kurio atitikmenų esama rytiniame jotvingių genčių areale. Dėl šių priežasčių neįmanoma tiksliau atsakyti, ar migrantai krivyčiai buvo diasporinė grupuotė, ar visiškai mažas savarankiškas etnis vienetas, seniau turėjęs savą teritorinio egzistavimo vietą. Menkas VI a. krivyčių visuomenės narių skaičius galėjo būti priežastis, dėl kurios jie neteko visuomeninės kontrolės Pliskuvos ežero pietvakariuose ir Rytų Latgalos plotuose. Šiuo atveju, matyt, niekuo negalėjo padėti ir puikiai išvystytas krivyčių genties kunigaikščio valdžios institutas.

KRIVYČIŲ EKSPANSIJA Į BANCEROVO–TUŠEMLIOS KULTŪROS BALTŲ GENČIŲ PLOTUS

Naujame krašte krivyčiai negalėjo gyventi kitaip nei aplinkiniai gentiniai vienetai, nedalyvauti visuotiniuose tarpusavio rudens karuose. Vakaruose ir šiaurės vakaruose, kaip matyti, jie buvo aiškiai nesėkmingi. Taip pat yra pagrindo manyti, jog Ilmenio ežero pakrantėse apsigyvenę slovėnai irgi galėjo spausti krivyčius. Galimas dalykas slovėnai ribojo krivyčių veiksmus menkai išsivysčiusioje, palei Suomų įlankos krantus išsidėsčiusioje Ingrijoje. Įvertinant šias aplinkybes reikia manyti, kad patraukliausias kaimyninis arealas, tiek gamtinėmis savybėmis, tiek visuomenine sankloda, krivyčiams

turėjo būti pietuose esantys Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių plotai.

Yra bandymų krivyčių ekspansijos pradžią pietų kryptimi datuoti VII a. pabaiga. Atrodo, kad tai per ankstyva data. Nors gerai organizuota krivyčių bendruomenė Pliskuvos krašte per šimtą metų labai sustiprėjo, VII a. ji dar negalėjo rimčiau pažeisti Bancerovo–Tušemlios baltų genčių gyvenimo. Įprasta manyti, kad pastarųjų nykimo amžius prasidėjo šimtmečiu vėliau. Tačiau viena kita krivyčių migrantų gyvenvietė pietuose galėjo atsirasti, bet tai iš esmės nekeitė tuo metu egzistavusios tarpgentinės pusiausvyros.

Sprendžiant iš visko, didelė ir kryptinga krivyčių ekspansija į pietus turėjo prasidėti tik VIII a. po nepaprastai plačios dregovičių karinės kampanijos. Metrašcio žinia (kurios nepatvirtina archeologiniai šaltiniai), jog dregovičiai valdė žemes iki Dauguvos, gali būti suprasta tik kaip nuoroda, jog dregovičiai pirmieji užgriuvo Bancerovo–Tušemlios kultūros baltus.

Pasinaudodami palankiomis aplinkybėmis, krivyčiai, matyt, vėliau sugebėjo atsiplėšti dalį silpniau kontroliuojamų šiaurinių dregovičių valdų. Krivyčių judėjimas į pietus po dabartinės Smalensko bei Vitebsko sritis labai skyrėsi nuo dregovičių bei radimičių atsikraustymo būdų. Pastarųjų puolimai, atrodo, turi būti suvokiami kaip staigios, didelės ir kryptingos regioninio masto karinės kampanijos. Krivyčių atėjimas, remiantis archeologine medžiaga, turėjo būti laipsniškas ir trukęs, daugiau nei šimtą metų.

VIII–IX a. Dauguvos ir Dniepro baseinuose atsiranda pagrindinė ilgųjų pilkapių sanauka. VII a. Pliskuvos krašte tokie ilgieji pilkapiai buvo naujovė. Jie ikūnijo naujas dvasinės kultūros išraiškos formas, kurių susidarymas turėjo užtrukti bent dvi ar net tris visuomenės kartas. Smalensko–Padauguvio kraštuose ilgųjų pilkapių kultūra paprasčiausiai būdavo perkeliama į naują aplinką, vadinasi, pilkapis po karinio baltų bendruomenių žlugimo tam tikroje vietovėje turėjo atsirasti per vieną žmonių kartą.

Daugiau nei šimtą metų trukęs laipsniškas krašto pajungimas migrantų valdžiai iš šiaurės turėtų rodyti, jog greičiausiai vėlyvą rudenį, sugruodėjus žemei bei sudorojus nuo laukų nuimtą derlių, galėjo būti įvykdyta daugybė karinių reidų. Reidai turėjo būti planingi, pasirenkami numatyti sunaikinti objektai. Gali būti, jog vienam puolimui nepavykus, buvo dar kartą puolama, puolimai kartojami kelerius metus. Sugriovę įtvirtinimus ir palaužę gyventojų priešinimąsi, užgroboje vietovėje kurdavosi migrantai arba visuomenė būdavo pajungiama artimiausio krivyčių kunigaikščio teritorinei administracinei valdžiai. Laipsniškas tokio tipo krivyčių brovimasis į pietuose

gyvenusių Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų bendruomenių kraštą, laikytinas tipiška diasporinės kolonizacijos forma.

Įvertinant archeologinius duomenis, manoma, kad tuo pačiu metu krivyčių puldinėjama regione suaktyvėjo ir baltų gynybinių piliakalnių įrengimas. Tai patvirtina teiginį, jog Smalensko bei Dauguvos vidupio žemėse išstisą epochą vyko vietinių gyventojų ir iš šiaurės besiveržiančių krivyčių nuožmūs karai. Įsidėmėtina, jog dalis senųjų baltų įvirtinimų tebefunkcionavo ir tuomet, kai krivyčių tipo archeologinė kultūra ėmė vyrauti visose Smalensko ir Dauguvos vidupio žemėse. Aktyviausios teritorinių baltų bendruomenių žemės, gebėjusios atsispirti pagrindinių karų laikotarpiu, matyt, išsikovojo teisę iš pavergėjų ir toliau gana savarankiškai gyventi. Pirmuoju krivyčių valdymo etapu tokių įvirtinimų funkcionavimą galima būtų suvokti kaip pusiau laisvą egzistenciją, apsiribojant duoklių mokėjimais kraštą kontroliavusiam kunigaikščiui.

Krivyčių puolimų sėkmę turėjo lemti bent keli esminiai veiksniai. VII a. jie turėjo gerokai demografiškai ūgtelėti kaip bendruomenė, nes absorbavo Pliskuvos krašto autochtonus. Krivyčiams pranašumą kitų genčių (baltų ir ugrofinų) atžvilgiu leido pasiekti tobulesnė visuomeninė sankloda, kurios priešakyje stovėjo kunigaikštis – karo vadas. Asmeniniai jo (ar genties elito) siekiai bei giminystės ryšiai braunantis į kaimyninę erdvę turėjo būti vieni svarbiausiųjų. Tačiau viską lėmė bendra Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų arealo padėtis, susiklosčiusi po VIII a. didelio dregovičių kul. Pietinių baltų žemių užėmimas turėjo neigiamai veikti Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų bendruomenes. Galbūt siekdami duoklių, dregovičiai ir toliau nuolat puldinėjo teritorines baltų bendruomenes, gyvenusias į šiaurę nuo Magiliovo, pasiekdami ne tik Oršos, Vitebsko, bet ir Smalensko bei Paluotės apylinkes.

Dėl dregovičių puolimų susiklosčiusi situacija turėjo nepaprastai palengvinti krivyčių skverbimąsi į kitas baltų žemes. Krivyčių puolimai, matyt, intensyvėjo, o jų sėkmė formavo psichologinę nuostatą kariauti bei veržtis į apsilpusias baltų žemes. Kadangi bet kurioje visuomenėje visuomet yra kraštutiniausias pozicijas užimančių jėgų arba itin išsismarkauti linkusių asmenų, galinčių daryti gyventojams įtaką, krivyčių gentyje anuomet atsirado pavienių junginių, pabandžiusių persikelti ir į plotus, labai nutolusius nuo metropolinio Pliskuvos krašto. Taip, matyt, reikėtų suprasti paskirų krivyčių bendruomenių susiformavimą VIII a. pabaigoje už sistemingai puolamų Smalensko bei Padauguvio kraštų. Krivyčių anuomet atsirado Neries aukštupyje, prie Naugarduko, o kai kurios grupuotės išiveržė net ir į jotvingių žemes. Čia jų pėdsakų aptinkama prie Zelvos, Kobrino apylinkėse netoli Brastos ir netgi dabartinėje Lenkijoje.

VIII a. piliakalniai rodo dideles Padauguvio ir Smalensko krašto gyventojų pastangas išsaugoti laisvę. Deja, veikiant paskirai tik savo žemėje, apsiribojant vien gynyba, apsiginti nuo kur kas geriau organizuoto ir smarkią psichologinę persvarą įgijusio priešų pasirodė neįmanoma. Išgelbėti baltų žemes nuo ne itin gausios krivyčių genties puldinėjimų galėjo tiktai didžiojo konfederalinio tipo gentinės organizacijos susidarymas, teikiantis galimybę nors smarkių kontrapuolimų organizavimui, derinant keleto teritorinių žemių veiksmus. Tai, be abejo, buvo visuomenės išsivystymo lygio problema, bet tokiam persiorientavimui tobulinant visuomenines struktūras Smalensko ir Dauguvos vidupio krašto baltai neturėjo galimybių.

Krivyčiai naujai užkariauotose plotuose sudarė aiškia gyventojų mažumą. Tai rodo Pliskuvos krašto ir Smalensko bei Padauguvio gyventojų antropologiniai skirtumai. Nepaisant to, visur (Dniepro aukštupyje ir Dauguvos vidupyje) nuo VIII–IX a. prasidėjo laipsniškas tebegyvenančių baltų slavėjimas.

Kai kas mano, jog į Smalensko kraštą krivyčių galėjo atsikelti šiek tiek daugiau nei į Padauguvį. Tokia nuomonė grindžiama, jog grynai baltiškojo tipo medžiaginės kultūros salos Smalensko apylinkėse išnyksta jau iki XI a., o kalbinė gyventojų transformacija Smalensko žemėse turėjo būti ganėtinai sparti. Bent jau antropologinis Smalensko ir Paluotės krašto vienodumas neleidžia teigti, kad į Smalensko žemę krivyčiai kėlėsi aktyviau. Paskirų kaimelių arba nedidelių jų grupių, kalbėjusių baltų šnektomis, nepaisant greitų slavifikacijos tempų Smalensko krašte galėjo išlikti gerokai ilgiau. Tačiau tai kol kas nėra aptarta.

Tuo tarpu Dauguvos vidupio žemių slavinimas, pagal įvairius duomenis, buvo nepaprastai lėtas, truko keletą šimtmečių. Pažymėtina, jog anaipol ne krivyčiai baigė slavinti Dauguvos vidupio baltiškąją visuomenę. Jau IX a. šiame krašte krivyčių ir baltų pagrindu ėmė formotis etninė paluotėnų (poločanų) bendruomenė, čia pradėjusi valstybinės valdžios tradiciją. Bet ir paluotėnų etninė bendruomenė, atrodo, čia spėjo išnykti anksčiau nei paskutinės baltų salos.

Vieninga visuotinė rusakalbystės atmaina Dauguvos vidupio žemėse prasidėjo tik renesanso laikais, kai Lietuvos valstybėje formavosi baltarusių tautybė. Ilgiausiai lietuvių kalbą vartojo dalis Dauguvos–Dniepro tarpupio gyventojų.

Čia verta grįžti prie aptartos problemos, jog anaipol ne visi rusų mokslininkai ilgųjų pilkapių kultūrą laiko slaviška. Minčių kyla įvairiausių, pavyzdžiui, kad ilguosius pilkapius paliko neaiškios priklausomybės gentys, krivyčių areale galėjo plisti kokios nors baltų gentis ir t.t. Taip pat manoma,

kad slavai krivyčiai visame Pliskuvos, Smalensko ir Dauguvos vidupio areale pasirodo tik IX–X a., kai čia visur ima formuotis tikrai slaviškojo tipo apskritieji individualūs pilkapiai. Tokiai nuomonei formuotis padėjo archeologų Smalensko–Padauguvio ilgųjų pilkapių naujajame areale surasti gausūs baltiški radiniai, kurie byloja, jog to krašto gyventojai dar IX a. negalėjo būti tikri slavai. Daugelio kalbotyrininkų samprotavimai taip pat šio laikotarpio Padauguvio krivyčių kultūros vartotojus neleidžia traktuoti gryniais slavais. Todėl klausimas, ar apvaliųjų pilkapių pasirodymas IX a. visame ilgųjų pilkapių areale yra tikrų krivyčių slavų atėjimo į pastarąjį regioną požymis, visai natūralus. Tokiu atveju reikia aiškiai iškelti klausimą, kodėl tada IX a. krivyčiai atsisako senųjų tradicijų. Verta šiuo atveju pabandyti pasiaiškinti, kas tokie galėjo būti VI a. Pliskuvos krašte pasirodę krivyčiai, taip pat pažvelgti į galimą dregovičių protėvynę bei kilmę.

DREGOVIČIŲ KILMĖS VERSIJA

Dregovičių ir krivyčių genčių kilmės aptarimą keletas aplinkybių verčia pradėti nuo dregovičių klausimo. Skirtingai nuo krivyčių, apie dregovičius rašytiniuose šaltiniuose esama tegu ir labai miglotų užuominų. Jei dregovičiai VIII a. nebūtų įsigalėję Dniepro–Pripetės trikampyje, iš kur jie, galimas dalykas, nusiaubė ir Vitebsko bei Smalensko apylinkes, vargu ar būtų prasidėjusi ne itin gausios krivyčių genties ekspansija iš Pliskuvos krašto į pietus. Pagaliau verta iškelti klausimą, ar krivyčiai būtų pajėgę be kaimyninių dregovičių poveikio Smalensko ir Dauguvos vidupio žemėse sukelti kalbinę transformaciją, nes ypač Padauguvyje tai buvo itin sunkus ir ilgas procesas.

Kaip pastebėta, dregovičiai buvo toji gentis, kuri užkariavo pietinius Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų plotus, taip pat Ptičės–Sožės žemupių zoną, kurioje gyveno vakarinės Koločino kultūros baltų gentys. Turovo miesto apylinkės VII a. jau buvo užimtos Prahos keramikos tipo slavų genčių. Nors yra versijų, jog dregovičiai veržėsi į šiuos kraštus iš pietvakarių, dauguma tyrinėtojų juos laiko ateiviais iš pietų. Tokią versiją tarsi patvirtina jų išplitimo plotas, teritorijų trikampis tarp Dniepro ir Pripetės upynų, kuriame patogiausia įsigalėti veržiantis iš pietų.

Etnogenezės mokslo formavimosi metu, remiantis pirminiu lingvistiniu įspūdiu, susidarė beveik vieninga nuomonė, jog dregovičių etnonimas kilo nuo slavų žodžio *driagva* (pelkė). Pelkynų šiame krašte ir dabar netrūksta, o praeityje jų dar daugiau turėjo būti. Toks etnonimo atsiradimas tarsi būtų

logiškas ir visiems suprantamas. Bet vėliau iškilo problema, kai imta kaupti naujus, fundamentalią reikšmę turinčius faktus. „Pelkių žmonėmis“ dregovičius būtų buvę galima neabejotinai laikyti tuo atveju, jeigu jie čia būtų formavęsi nuo seniausių mažojo tipo gentelių susidarymo laikų. Betgi, kaip dabar žinoma, viskas vyko kitaip. Baltiškoji krašto praeitis ir faktas, jog archeologinės bei kultūrinės dregovičių ribos niekada nebuvo stabilios, net apytikrės, kultūra linkusi stipriai keistis, norom nenorom vertė tyrinėtojus etnonimo ir etninio junginio formavimosi priežasčių ieškoti kitur. Viena įtikinamiausių versijų, oponuojančių autochtonų „pelkių gyventojų“ versijai, dregovičių vardą kildina iš galimo genties vado Dregovito. Pastarieji bandymai rasti dregovičių vardo kilmę priklauso vadinamajai patroniminės genties kilmės versijų grupei. Buvo suabejota, ar tokia genties vardo rekonstrukcija pagrįsta. Bandyta aiškinti, kad galėtų būti etnonimo variantai *dragavičiai* arba *drogovičiai*. Pastarajai patroniminei versijai atsirasti, ko gero, turėjo įtakos etnonimo *radimičiai* kilmės aiškinimas. Atsižvelgiant į baltišką regiono praeitį, tokia etnonimų, kilusių iš genčių vadų vardų, kilmės versija ne vienam autoriui pasirodė patraukli. Tad imta aiškinti, jog, pavyzdžiui, *viatičių* vardas galėjo kilti nuo asmenvardžio *Viatka*, net ir *krivyčius* bandyta kildinti iš *Skrėvos* ar *Krėvo* asmenvardžių. Etnonimo *dregovičiai* kildinimas iš asmenvardžio *Drigovitas* ir patroniminės genties kilmės versija, esą užkariavo baltus *Drigovito* vado būriai, vėliau pasivadinę *dregovičiais*, gal ir yra kiek logiškesnė nei bandymas remtis žodžiu *driagva*. Pastaruoju atveju Pripetės baseino žmonės turėtų laikyti „pelkėnais“, tačiau abiem atvejais tai hipotezės. Skirtingai nuo Radimo, apie Drigovito asmenybę neužsimenama netgi jokiuose legendiniuose ar kitokiuose dvasiniuose šaltiniuose.

Argumentų, prieštaraujančių *dregovičių* etnonimo kilmės iš asmenvardžio versijai, galima pateikti ir daugiau. Gentis, kuriai pradžią turėjo duoti vienas asmuo, negalėjo būti didelė. Tai patvirtina radimičių atvejis. Pastarieji išsidėstė būtent nedideliame, kompaktiškame Sožės baseino plote, toliau niekur nesiveržė, tik sergėjo įgytas valdas, o dregovičiai kitaip elgėsi. Etnonimais, kilusiais iš antroponimo, pasivadindavo maži visuomeniniai junginiai, pavyzdžiui, genties tam tikra dalis, gyvenanti atskiroje gyvenvietėje. Stambiojo, konfederalinio, tipo gentį sėkmingos raidos atveju maži visuomeniniai junginiai formuodavo ne vieną šimtmetį. Krivyčių atvejis Velikaja upės baseine, atrodo, iš dalies galėtų atitikti tokios patroniminio junginio evoliucijos į stambesnio gentinio tipo vienetą raidos pavyzdį.

Padnieprės užkariavimas gali būti vos ne vienintelis agresyvaus, ne egzodo tipo, bet visos didžiosios konfederalinės dregovičių genties smūgis

į baltų kraštus. Tai greičiausia agresyvioje karinės demokratijos išsivystymo fazėje gyvenusios genties ryški tolesnio hipertrofuoto vystymosi raida. Dėl veiksmų mastų dregovičių jokiū būdu neįmanoma laikyti maža gentimi arba didžiosios genties diasporine atplaiša. Iš vėlesnių rašytinių šaltinių ryškėja ne vienas ir ne keli dregovičių suformuoto krašto kunigaikščiai, kurie valdė savarankiškus vienetus, sudarytus iš gimininių bendruomenių, bet patys buvo kontroliuojami vietinių večių. Vargu, ar galima abejoti, kad pastarąją gentį į Dniepro–Pripetės trikampį turėjo vesti ne vienas, o bent trejetas–penketas savarankiškų genčių vadų, tačiau be rašytinių šaltinių to nustatyti neįmanoma. Tad vėl norėtusi prisiminti madjarus ir sekėjus, t. y. vengrus, atvestus į dabartinės Vengrijos ir Rumunijos teritorijas net dvylikos genčių vadų, turėjusių didelę galią. Vieno dregovičių vado versiją iš dalies griaua ir tas faktas, kad pastarosios genties suformuotoje kultūrinėje erdvėje, kuri nėra aiškiai apibrėžta, aptinkama net keletas skirtingos laidosenos tipų. Žinoma, tai labai lėmė substratas dviejų baltų kultūrų, kurių plotus užgrobė dregovičiai: Bancerovo–Tušemlios ir Koločino daliniai arealai bei nedidelis rajonas, infiltruotas slavų.

Tokie būtų argumentai, prieštaraujantys ir patroniminiam dregovičių kildinimui iš asmenvardžio, ir iš bendrinio žodžio. Tačiau esama ir daugiau argumentų, kurie verčia abi aptartąsias dregovičių kilmės versijas laikyti ypač prieštaraujančiomis faktų visumai.

Vienas tokių argumentų būtų faktas, jog rašytiniuose šaltiniuose dregovičiai minimi kone ištisu amžiumi anksčiau, nei jie pasirodė Dniepro–Pripetės trikampio upynuose. Dregovičiai, atrodo, ganėtinai aktyviai dalyvavo siaubiant Trakiją bei užkariaujant makedoniškąją graikų tautos dalį. 685 m. šaltiniuose minimas ne vienas kunigaikščio rango asmuo iš dregovičių, puolusių Makedonijos kraštą. Be šio fakto, pasiremiant tik toponimine medžiaga, manoma, jog būta diasporinio tipo dregovičių genties migrantų ir prie Elbės. Visos tos žemės buvo anaiptol ne pelkynai.

Matyt, dregovičių kilmei aiškinti pačios vertingiausios yra ankstyvaisiais viduramžiais raštiškai užfiksuotos jų etnonimo formos: *draguvitai*, *druguvitai* ir *droguitai*. Kaip matyti, šios formos turi ne tik beafrikatę priesagą t (vietoje č) ir painiojamą šaknies balsį (a, u, o). Antrajame etnonimo balsyje taip pat susiduriame ne su vėliau įsigalėjusiu o (drago), bet su seniau vartotu u (dragu). Taigi dregovičių etnonimas kadaise, matyt, turėjo skambėti dr(a; u; o)–gu(o)–vi–tai. Toks didelis pirmojo šaknies balsio painiojimas, bandant jį užfiksuoti rašytiniuose šaltiniuose, verčia spėti, jog kadaise jį galėjo sudaryti ne vienas balsis, bet au tipo dvibalsis. Atsižvelgiant į šią evoliuciją

ir VII a. fiksuotą vardo tarimo įvairovę, natūraliai kyla klausimas, ar neturėjo pati pirminė dregovičių etnonimo forma būti *drauguvitai* ir pagal beafrikatės kalbos tradicijas reikšti vytų (vyčių) karžygių draugovę.

Taip pažvelgus, dregovičių kilmės reikėtų ieškoti ne pelkėse ir ne organizatoriaus Drigovito asmenybėje, bet gotiškosios Gardarikės politinio gyvenimo aplinkybėse, pirmiausia Hermanarikio politikos problematikoje. Šia proga reikia glaustai aptarti ir baltų–slavų genčių santyki.

Dabar manoma, kad slavų kalbos yra artimesnės baltų nei germanų. Slavų kalbos galėjo susidaryti, kai baltų genčių periferinis arealas sumišo su iranėnų gentimis. Tačiau dar žinoma, kad antikos laikais germanų kalbos į rytus nuo Jutlandijos pusiasalio buvo artimos baltų kalboms*.

Slavų formavimasis galėjo įvykti V a. pr. m. e. Artimiausia aisčių genties giminaitė, vakarinių baltų genčių grupė, gyvenusi tarp Vyslos ir Persantės upių, anuomet aktyviai pradėjo veržtis į pietryčius. Vyslos bei Vakarų Bugo upėmis šios genties migrantai pasiekė Dniestro, Pietų Bugo ištakas, kur, matyt, ir sumišo baltų–iranėnų kalbos. Reikia neužmiršti, jog ne taip seniai tuo pačiu keliu siaubiamuoju žygiu į Vidurio Europą buvo atplūdę skitai, kurių salų taip pat galėjo ten būti. Įsidėmėtina, jog būtent vakarų baltų kalbos yra itin reikšmingos slavų kalbų pažinimui, tuo pačiu ir artimesnės joms. Iki pat avarų antplūdžio laikų slavų kalbos baltams buvo ypač artimos. Jų kitimą ankstyvaisiais viduramžiais, matyt, lėmė negiminingų kalbų įtaka, daugybės migrantų iš Vakarų Azijos apsigyvenimas Rytų Europoje, slavų genčių pirminiuose plotuose.

Dar viena germanų sąsaja su vakarų baltais ir jų kultūra, šiuo atveju Ukrainos teritorijoje, vyko II–IV a. gotų migracijos epochoje. Iš negausių gotų kalbos pavyzdžių matyti, jog Ukrainoje sukūrė Gardarikės genčių sąjungą, patys gotai atsinešė dalį kalbinių bei kultūrinių baltų vertybių.

Gotai pateikia svarbių žinių apie aisčius. Pasak jų, aisčiai gyveno iki pat Dono aukštupyje įsikūrusių akacyrų. Archeologija patvirtina visų rytų baltų patirtą antikos laikais aukštą vakarų baltų kultūrą. Į Maskvos apylinkes anuomet turėjo būti perkeltas ir galindų vardas. Aisčių vardo nukėlimą į rytus reikia suvokti kaip Aisčių genčių sąjungos susidarymą, analogišką gotų junginiui.

Antikos laikais aisčiai stengėsi parduoti kuo daugiau gintaro. Pagal oficialią Kasiodoro archyvo dokumentaciją žinoma, jog 523–526 m. į Raveną su gausiomis dovanomis spręsti gintaro prekybos problemų buvo

* Germanų užkariautame Elbės–Vyslos pajūryje antikos laikais, ko gero, gyvavo ne germanų, bet germanų–baltų kreolinės kalbos.

atvykusi aisčių delegacija, matyt, iš Sembos, gal dar ir iš Kuršo Klaipėdos apskrityje.

Dalis aisčių, pirmiausia galindai, dalyvavo gotų karuose ir išsikraustė į Pirėnų pusiasalį. Ten randama baltiškojo tipo medžiagos, pastarosios migracijos atspindžių.

Kryžiuočių kronikininkas P. Dusburgietis, matyt, remdamasis prūsų epu, mini, jog prūsai nukariavo Romą. Tai galėtų liudyti tam tikrą baltų, šiuo atveju prūsų, genčių atmintį, kuri buvo stropiai saugoma. Saugant genties istoriją, jos labai ilgai nelinkdavo pripažinti nenaudingas sau teritorines arba tarpgentinių santykių permainas. Kryžiuočių laikais galėjo egzistuoti ir kokia nors rašytinė žinia, kurios pagrindu P. Dusburgietis paminėjo prūsų–Romos istorinius santykius.

Pagaliau Jordanas „Getikoje“ mini, kad IV a., valdant Hermanarikiui, gotai savo tikslams pajungė daugelį genčių, gyvenusių tarp Baltijos bei Juodosios jūros. Pasak Jordano, aisčiai taip pat buvo pajungti, tačiau pastebima, jog tai buvo padaryta protu ir šaunumu.

Šios žinios leidžia daryti išvadą, jog svarbiausias pajūrio aisčių tikslas buvo kontroliuoti visas baltų gentis, prekiauti su Romos imperija. Tuo tarpu gotai gyveno tipišką, išplėtotą karinės demokratijos gyvenimą, siekė materialines vertybes pelnytis karais, norėjo kontroliuoti kitas gentis.

Aisčių centrai, išsidėstę pajūryje, buvo toli nuo gotų valdų, todėl realiai paveikti didžiausią klestėjimo laikotarpį gyvenančius baltus gotai galėjo tik bandydami trikdyti gintaro prekybą, vykusią per jų kontroliuojamų genčių plotus. Kasiodoro archyvo dokumentas byloja, jog anuomet gintaro prekyba buvo subtilus ir itin svarbus reikalas. Romos imperijoje jis buvo labai populiarus ir turėjo labai aukštą komercinę vertę. Trukdant šiuos ryšius galima buvo reikalauti, kad aisčiai padėtų gotams kariauti. Įtraukti kuo daugiau genčių į karus vėliau siekė ir hunai.

Reikia manyti, kad jau bent nuo IV a. gotus valdžiusio Hermanarikio laikų Gardarikėje nuolatos turėjo būti tam tikras aisčių karių – vytų būrys, gal ir ne vienas. Karinės demokratijos psichologija ir gyveniena tokiu atveju turėjo imponuoti ne vienam aisčių jaunuoliui, todėl nuolatos, matyt, rasdavosi žmonių, geidusių pasilikti gyventi Gardarikėje nuolatinai. Taip galėjo formuotis diasporinis aisčių junginys, gyvenęs itin aktyvų karinės demokratijos gyvenimą, sudaręs vytų (vyčių) draugovę. Toks diasporos gyvenimas turėjo per vedybas suartinti baltus su kitais etnosais, pirmiausia su gotais ir slavais, tad formavosi įprastinė klajoklinio tipo etninės grupės kultūra. Mišimo per vedybas pavyzdžių, rašytinių šaltinių duomenimis, esama ir Baltijos pakrantėse. Taip gyvenimo praktikoje elgėsi kolonistai

vikingai Druse, Gruobinėje ir Viskiautuose. Imdami į žmonas prūsės bei kuršės, jie ganėtinai greitai prarasdavo senąjį tautinį identitetą. Reikia nepamiršti, jog bendras Gardarikės kultūrų kreoliškumas, slavų, gotų kalbų ryšiai su baltų kalbomis tokiems procesams turėjo būti ypač palankūs. Gardarikei žlugus, karinė gyveniena ir klajoklinė kultūra greičiausia skatino šiuos migrantus ieškoti draugiškų ryšių su hunų vadais.

Apie hunų susidūrimus su aisčiais bandoma spręsti iš archeologijos šaltinių. Nėra duomenų, kad hunams antpuoliais prieš aisčius būtų pavykę ką nors pasiekti. Bent jau nekalbama apie aisčių dalyvavimą hunų kontroliuotuose kariniuose junginiuose. Tačiau įsidėmėtina, kad Atilos štabe būta didele įtaka ir galia pasižymėjusių vadų, tarp jų turėjusių Vadamiro ir Tautamiro vardus. Bandyta komentuoti, jog tai slavai. Sprendžiant iš vardų kur kas labiau norisi manyti, jog tai galėjo būti iš aisčių migrantų susidariusių kreolinio etnokultūrinio tipo baltoslavų junginių atstovai, visiškai įtikėtina, kad vėliau minimi penktojo amžiaus drauguvitai.

Hunų epocha, ko gero, ženklino Europoje klajoklinių etnokultūrinių junginių formavimosi pradžią. Svarbiausias pastarųjų egzistencinis tikslas – plėšimai ir teritorijų užvaldymas, kur tik susidarydavo tam tinkamos sąlygos. Romos imperija anuomet nusilpo, tuo tarpu daugybė genčių subrendo paskutiniajai ikivalstybinės raidos fazei. Daug tokių genčių sudarė unikalią galimybę reikštis ypatingiems karinės demokratijos psichologijos atvejams, hipertrofuotai vystymosi raidai. Stebina šio reiškinio mastai, žymintys ano meto gyvenimą. Hipotetinis bandymas paaiškinti dregovičių etnogenenezės ištakas, remiantis šios epochos gyvenimo realijomis, iš esmės neturėtų prieštarauti logikos dėsniams. Tai atrodytų nepalyginamai rimčiau negu ankstesnieji bandymai paaiškinti dregovičių etnonimo kilmę. Tam turi reikšmės tokios aplinkybės, jog vytų (vyčių) sąvoka *vítiaz* būtent slavų kalbose įgijo „garbingo ir narsaus, personalinio kario“ reikšmę. Stebina ir Kijevo Rusios pagoniškosios religinės sąsąukos su būtent Vyslos–Nemuno tarpupio genčių tikioliniu variantu.

Kokia tokiu atveju turėjo būti etninė dregovičių genties evoliucija? Jau minėta, kad hunų pasirodymas pradėjo epochą, kurioje masiškai vieno gentinio etnosos diaspora įsitraukdavo į kurį nors kitą analogišką subjektą. Tai turėjo būti viena priešasčių, skatinusių svarbius slavų ir germanų kalbų pokyčius. Įsidėmėtinas mūsų laikus pasiekęs slavų posakis „ištirpo kaip avaras“. Ir romanų kalbų susidarymui tokie genčių, jų dalių ir įvairiausių tautybių maišymaisi turėjo esminę reikšmę. Pagal šį modelį, dregovičiai IV–VI a. turėjo būti kreolinės, klajoklinio tipo kultūros etnoforai*. VI–VII a.

* Asmuo arba žmonių grupė, tam tikros etninės kultūros nešėja.

turėjo būti jų perėjimo į monokultūrinį slaviškojo tipo kultūros gentinį etnosą laikotarpis. Šiuo metu gentis turėjo kalbėti rytų slavų šnekte, ir baltų kultūros elementai buvo fiksuojami vien etninėje šios genties atmintyje. Labiausiai, matyt, turėjo būti vertinama genties atsiradimo faktą atspindėjusi draugų vntų (vyčių) samprata, skatinusi etninio junginio kovinę dvasią ir susitelkimą.

Kadangi dregovičiai atvyko į šiaurę, atrodo, nuo Dniepro vidupio baseino, galima daryti prielaidą, jog jie atsirado būtent ostgotiškojoje aplinkoje. Vienas esminių skirtumų, skyrusių ostgotus nuo vestgotų, yra tai, kad ostgotai patyrė didelę slavų įtaką. Taigi dregovičiams pereiti į grynai slaviškojo tipo kultūrą sąlygos turėjo būti itin palankios. VII a. antrojoje pusėje fiksuotos įvairios dregovičių vardų formos galėjo būti paskutiniai jų kreolinės praeities reliktai, nes anuomet jie jau turėjo būti slaviškojo tipo bendruomenė. Būtent dregovičiai, kaip slavų kultūros nešėjai, VIII a. dėl hipertrofuotos visuomeninės vystymosi raidos pasirodė Dniepro–Pripetės trikampyje, užkariaudami vakarinius Koločino ir pietinius Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių plotus. Metraščių žinia apie tai, jog į Dniepro–Pripetės trikampį atvyko druzijai (draugai, draugavimai, klajokliai) ir pasivadino dregovičiais, tokiu atveju tiksliai apibūdina susidariusią situaciją.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, slavų gentis pagal evoliuciją galima būtų skirstyti į tris grupes. Pirmąją, pagrindinę, grupę sudarė iš esmės įprastos vystymosi raidos gentys. Nors jų evoliuciją veikė gausios pašalinės karinio tipo deformacijos bei diasporinės įsrūvos, tačiau tai jų viduje nesukėlė esminių letalinio pobūdžio etnokultūrinių mutacijų. Antrąją grupę pagal kilmę turėjo sudaryti patroniminiai subjektai, susiformavę diasporinės kolonizacijos būdu. Ryškiau tokios rūšies etniniu vienetu laikytini radimičiai. Tikėtina, jog tokio vardo etninis subjektas, kol ši bendruomenė karu neištvirtino Pasožėje, visiškai neegzistavo. Mažiausią, trečiąją, grupę turėjo sudaryti klajoklinio tipo dariniai, pasižymėję kreoline kultūra, ilgainiui visiškai suslavėję. Pastarieji, matyt, ir dregovičiai turėjo formuotis iš slavų ir kitų genčių, pavyzdžiui, gotų, hunų, avarų, taip pat aisčių atstovų. Slavų dalį tokiuose junginiuose bent jau pradžioje turėjo sudaryti moterys. Laikui bėgant juos papildydavo ir slavų vyrai.

Šios trečiojo tipo klajoklinės kilmės slavų gentys, be abejo, negalėjo turėti tokių senų etnokultūrinių tradicijų, kaip pirmųjų dviejų rūšių gentiniai dariniai. Atitinkamai jie turėjo būti imlesni ir pašaliniam kultūrų poveikiui. Archeologiniai dregovičių genties šaltiniai tarsi patvirtina klajoklinę pastarosios genties kilmę. Nors Dniepro–Pripetės trikampyje jų kultūra buvo

palyginus savita, tačiau pasižymėjo daugeliu atmainų. Nepaisant tam tikro kultūrinio vientisumo, tyrinėtojus stebino faktas, jog ši kultūra neturėjo pastovių ribų, buvo itin atvira mišimui. Tai, beje, sudaro ryškų kontrastą radimičių genties kultūrai, kompaktiškai ir vienai homogeniškiausių tarp slavų migrantų, užkariavusių baltų kraštus.

KRIVYČIŲ KILMĖS VERSIJA

Išskyrus P. Dusburgiečio pastebėjimą, jog krivyčiai tokį vardą įgijo pripažinę konfesinį lietuvių tikėjimo primatą ir religiniais tikslais vykdavę pas Krivių Krivaitį, daugiau duomenų apie jų kilmę neturime. Tačiau, remiantis kai kuriais duomenimis, ir jiems galima nustatyti loginį hipotetinį etnogenezės paieškų plotą. Dėl krivyčių genties raidos esama daug skirtingų nuomonių. Visi spėjiojimai siejami su krivyčių genties istorija iki VI a. ilgųjų pilkapių epochos ir VII–IX a. Kas tokie buvo krivyčiai – slavai, baltai, ugrofinai, venedai, kašubai, baltais virtę slavai ar suslavinti baltai ir t. t., tebesiginčijama. Neišsprendžiamas galvosūkis tyrinėtojams yra ir šios genties vardas. Dėl to, ko gero, bandoma eiti lengviausiu patroniminės genties kilmės versijos keliu, etnonimą sieti su asmenvardžiu. Bet tai tik spėlionės, kadangi nėra net mitologizuoto asmens – genties pradininko.

Akreipiamas dėmesys, kad latvių vartojamas krėvų terminas turėtų būti archajiškiausias. Dėl to bandoma teigti, jog kadaise šioje gentyje turėjo būti ir *Krėv*–šaknies asmenvardžių. Tokių vardų bandoma ieškoti šaltiniuose. 1565 m. vardas *Krėv*– užfiksuotas Maskolijoje, o 1674 m. – Zaporožės pulkuose. Tai laikoma įrodymu versijai pagrįsti: asmenvardis rastas, vadinasi, visai realu, jog krivyčių genties etnonimas gali būti patroniminės kilmės, siejamas su asmenvardžiu. Apie tai, jog šiuo atveju greičiausiai susiduriame su politiniu migrantu iš Lietuvos, t. y. Krėvos pilies apylinkių, bei jo palikuonimis Maskolijoje arba tokios pat kilmės Dniepro kazoku, nebandoma susimąstyti. Ne ką geresni ir įrodinėjimai, jog krivyčių vardas kilęs iš mitologinio valdovo Bogumiro Skrėvos.

Kiek svaresnis gali būti kabinimasis į rašytinę žinią, jog 834 m. popiežius skyrė savo legatą Ansharijų šiaurės tautoms, tarp jų slovėnams ir skridevindams. Skridevindai, paminėti šalia tikrų krivyčių kaimynų slovėnų, verčia nuodugniau pažvelgti į tikimybę, jog iki VIII–IX a. krivyčiai galėjo vadintis kitonišku vardu. Pastaroji krivyčių etnonimo forma natūraliai orientuoja mus į galimą germaniškąją genties kilmę. Tačiau versijai, kad antikinių Elbės–Vyslos germanų diaspora galėjo įsikurti Velikaja upyne,

prieštarauja archeologiniai faktai, visų pirma keramika, rodanti, jog krivyčiai turėjo būti slavai. Kreoliškojo tipo germanų–slavų junginys iki avarų epochos galėjo egzistuoti nebent gotų Gardarikės teritorijoje. Tad logiškiausia būtų manyti, jog skridevindų etnonimu krivyčius galėjo vadinti germanai, šiuo atveju vikingai. Esama ne vieno atvejo, kai kita gentis ar tauta kaimyninį arba tolimesnį etnosą pavadina kitu etnonimu, o pats etnosas toliau vartoja savąjį etnonimą. Vis dėlto dažnai svetimų etnosų žmonės perima tą etnonimą, kuriuo vadinasi pats etnosas, tik jį pritaiko pagal savo kalbą (tarmę).

Jei pastaroji žinia apie legato skyrimą skridevindams teisinga ir joje kalbama būtent apie krivyčius, galima būtų manyti, kad tai paprasčiausias originalaus etnonimo sugermaninimas metraštininko kalboje.

Tam tikras krivyčių slaviškumo įrodymas – esantis Pliskuvos tarmių arealas (žemėl. Nr. 4). Beje, jo tarmių ribos atitinka ne politines Pliskuvos miesto–valstybės ribas, bet VII–VIII a. krivyčių genties išsidėstymo arealą. K. Būga ir ne vienas rusų kalbininkas mano, jog pastarųjų tarmių susidarymui turėjo įtakos vakarų slavų kalbos.

Svarbūs šiandien dar nuo A. Brėmeniečio bei P. Dusburgiečio laikų žinomi teiginiai dėl lietuviškos, konfesinės krivyčių vardo kilmės. Į tai žvelgiama skeptiškai, mėgstama pabrėžti, jog krivių krivaitis, daugelio dabarties tyrinėtojų nuomone, visai neegzistavo. Ši versija nesvarstoma, nes pats lietuviškosios tikybos primato krivyčiams faktas daugeliui sąmoningai lygiu yra nepriimtinas.

Kadangi egzistuoja atvykėlių družijų, pasivadavusių dregovičiais, faktas, galima iškelti hipotezę dėl analogiškos kilmės krivyčių (krivyčių) junginio. Taip samprotauti skatina toli gražu ne viena krivyčių kultūros bei gyvenimo aplinkybė. Archeologinė krivyčių medžiaga pasižymi ypatinga skirtingų kultūrų samplaika. Labai svarbi ir rašytinė medžiaga. Seniausias slavų rašytinis šaltinis – Laurencijaus metraštis, kuriame pirmą sykį yra vardijamos rytų slavų gentys, krivyčių, valdžiusių tuo metu jau didžiulius žemių plotus, nepamini. Tarp slavų krivyčiai ima figūruoti tik krikščionybės įvedimo laikais. Jie paminimi greta kitų slavų, kai kalbama apie pagonybės liekanas genčių gyvenime.

Jau teko užsiminti, kad gotų Gardarikėje nuolatos pasiliekančios baltų kariai galėjo jungtis ne į vieną vyčių draugovę. Aisčių genčių sąjungą tada sudarė daugybė gentinių vienetų, todėl migrantai ypač metropolinių žemių iš pirminio didžiojo konfederalinio tipo aisčių junginio Vyslos–Nemuno tarpupyje, Žemaitijoje galėjo puoselėti atskirus junginius. Svarbiausiu faktu šiam teiginiui pagrįsti reikia laikyti situaciją, lėmusią vakarinių ir rytinių

gotų šakų kontroliuojamų giminingų arealų egzistavimą. Tas pat pasakytina ir apie Aisčių genčių sąjungos egzistavimo sandarą.

V. Bugo, Pripetės ir Okos upynai I tūkstantmečio pradžioje priklausė galindų vyraujamos Aisčių genčių sąjungos kontrolei. Mažiau priklausomų nuo gintaro prekybos nei sembų, skalvių, kuršių, galindų karinės demokratijos gyvenimas buvo daug aktyvesnis. Netiesiogiai tai patvirtina Aisčių genčių sąjunga, kurioje visi tolimesni rytiniai ir pietiniai pakraščiai, Okos, Pripetės upynai priklausė būtent galindams, o ne sembams. Atsižvelgiant į tai, kitaip reikia vertinti ir galindų–vestgotų genčių sąlyčius. Galindų vyraujamos Aisčių genčių sąjungos migrantai į pietus turėjo vykti savanoriškai, o atvykėliai greičiausiai turėjo turėti atskirą klajoklinio tipo junginį. Prūsų tautosaka parodo, jog krivio vadovavimas tokiam vienetui turėjo būti visiškai normalus reikalas, taigi, jei ostgotų valdomuose plotuose galėjo susiformuoti specifinis darinys – vytų (vyčių) draugovė (drauguvitai), vestgotiškoje aplinkoje galėjo formotis ir patroniminis, krivio suburtas analogiškas vytų (vyčių) junginys, pavadintas krivio vytai (vyčiai), krivyčiai.

Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų puolimas VIII a. rodo, kad dregovičiai tada turėjo būti ganėtinai didelis etninis vienetas. Krivyčių gi pasirodymas VI a. viduryje ir apsigyvenimas Velikaja upyne perša mintį, jog turėjo atvykti vos ne diasporinio tipo kolonistų grupuotė, smulkesnė gal net už IX a. Pasožėje pasirodžiusį patroniminį–diasporinį radimičių junginį. Tokie dydžių skirtumai tarp, atrodo, visiškai analogiškų savąja kilme krivyčių ir dregovičių grupuočių greičiausia aiškintini skirtinga gotų ir aisčių gentinių atšakų raida.

V a. pradžioje su vestgotais krivyčiai galėjo išvykti į Romą bei Ispaniją. Iš ten galėjo sugrįžti tik maža diasporinio tipo etnokultūrinė jų grupė. Tokį atvejį, kai iš Vakarų Europos į senąsias vietas grįžo kreolinės klajoklinės kultūros grupė (nei germaniška, nei baltiška), randame ties dabartiniu Alniu (Olštynu) Lenkijoje. Tęsdamas gyvenimą, greičiausia Pripetės, Dniestro ir V. Bugo upių ištakų zonoje, V–VI a. krivyčių junginys dėsningai pamažu turėjo slavėti. Šeimyniniame gyvenime pradėjus vyrauti slavėms, krivyčių perėjimas prie slaviškojo tipo keramikos būtų visiškai suprantamas. Taip žvelgiant krivyčių kalba turėjo būti baltų–slavų kalbų mišinys. Žinant, jog grynųjų slavų kalbos iki avarų pasirodymo buvo itin artimos baltams, kalbinį kreoliškumą tuo metu puoselėjusius krivyčius reikėtų priimti kaip artimesnę baltams nei slavams gentį. Krivyčių ir slovėnų migracijos į šiaurę priešastis VI a. viduryje greičiausiai lėmė prasidėjusi smarki avarų genčių ekspansija vakarų kryptimi. Taigi šis migravimas turėtų būti priskiriamas ne ekspansijai,

bet gentinei egzodo tipo migracijai. Gerai žinodami padėti yrančioje Aisčių genčių sąjungoje ir realiai vertindami savo galimybes, krivvyčiai anuomet migravo į neturtingą, visiškai neaiškios gentinės priklausomybės Pliskuvos–Ilmenio kraštą, kuris plytėjo į rytus nuo latgalių ir šiauriau nuo ištisinių Bancerovo–Tušemlios bei Moščino kultūros galindų genčių ribų. Gretimai apsigyvenę slovėnai, priklausantys vakarų slavams, galėjo daryti tam tikrą įtaką krivvytų šnektai. Bandymų krivvyčius kildinti iš Vakarų Ukrainos plotų prie Lenkijos būta nemažai, o, pavyzdžiui, lenkų istorikas Naruševičius netgi konkrečiai bandė teigti, jog jie atklydo į šiaurę iš Rovno apylinkių.

Slaviško tipo keramika, įsigalėjusi krivvyčių buityje, greičiausia dėl vedybų su slavų moterimis, negali būti argumentas, leidžiantis VII a. krivvyčius laikyti tipiškais slavais. Svarus argumentas, leidžiantis traktuoti krivvyčius kaip nebaigtos evoliucijos klajoklinės kilmės junginį, – didelis polinkis mišti su kitomis etnokultūromis. Šio laikotarpio krivvyčiai, galima sakyti, visiškai neturi šimtamečių tradicijų puoselėjimu grindžiamo etnokultūrinio mentaliteto, būdingo natūralią evoliuciją išgyvenantiems etnokultūriniais junginiams. Net ir pats svarbiausias tuometinės jų etnokultūros požymis, ilgieji pilkapiai, taip pat yra nevisiškai stabilus. Nekalbant apie šių pilkapių turinį, žemės sampiluose atsiranda ovalios, keturkampės laidosenos formos.

Apie klajoklinę krivvyčių kilmę, ko gero, byloja ir pasitaikantys jų laidojimo su žirgais atvejai. Tokie laidojimai laikomi asimiliuojamų baltų kultūros reliktu. Vargu, ar tokia nuomonė yra visiškai teisinga. Aisčių genčių sąjungos laikotarpiu laidojimai su žirgais labiausiai išplito Semboje. Šį reiškinį lydėjo bendras kapų inventoriaus prastėjimo periodas ir daugeliui atrodė, jog vyko genties recesija. Iš tikrųjų keitėsi vietos gyventojų vertybių samprata militarinių tradicijų augimo linkme. Didžiulis ano meto turtas pats žirgas, panaudojamas žmogaus laidojimui, rodo tolesnį visuomenės gerovės klestėjimą. Todėl vertėtų paklausti, ar daugelis šių laikų žmonių galėtų savo įkapių inventoriui naudoti modernų automobilį.

Semba buvo pagrindinis aisčių genčių centras, turtingiausias ir itin tankiai demografiškai apgyvendintas kraštas. Štai, pavyzdžiui, turtingame šiauriniame Nemuno žemupio areale, betarpiškoje kaimynystėje, būdavo tenkinamasi žirgo galva, kūną greičiausiai suvartojant maistui. Dar tolimesniuose rajonuose, kaip Žiemgala ar Latgala, toks dalykas iš viso buvo nepraktikuojamas. Atsisakymą puoselėti prestižinės laidosenos tradicijas lėmė bendras turtinis šių genčių cenzas Aisčių genčių sąjungoje. Dėl šios priežasties žirgų laidojimas nebuvo būdingas ir neturtingoms Bancerovo–

Tušemlios kultūros baltų gentims. Tad žirgus laidojo jotvingiai ir lietuviai. Šio prestižinio papročio reikšmė, atrodo, dėsningai augo, tvirtėjant lietuvių padėčiai kitų baltų genčių atžvilgiu.

Duomenys apie žirgų laidojimus krivvyčių kapuose nėra susisteminti. Nėra aišku, kiek tai buvo būdinga pradiniam VII a. jų raidos etapui Pliskuvos krašte. Įdomu, jog kartais krivvyčių kapuose pasitaiko labai sunkių urnų, kurių svoris gerokai viršija žmogaus palaikų svorį. Manoma, jog šiuo atveju aptinkami į bendrą urną sudėti degintiniai žmogaus ir žirgo palaikai. Į tai dėmesys buvo atkreiptas visai neseniai. Seniau buvo tenkinamasi radiniais nekrepiant dėmesio į šią reikšmingą aplinkybę. Taip, išpilant nesveriamus urnų pelenus į sąvartynus, buvo negrįžtamai sunaikinta didelė dalis informacijos, leidžiančios geriau pažvelgti į paslaptinę krivvyčių genties praeitį.

Iš to, kas išdėstyta, aiškėja, jog Pliskuvos krašte krivvyčiai negalėjo perimti žirgų laidojimo su mirusiuoju papročio nei iš latgalių, nei iš estų, nei iš kaimyninių Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių. Kiek tolimesni nuo jų žiemgaliai taip pat šio papročio nepuoselėjo. Tiesioginis krivvyčių–lietuvių sąlytis prasideda tik nuo VIII a. vidurio, kai gentinės lietuvių tautos plėtotė Dysnos upe turėjo būti pasiekusi Paluotės (Palotesko miesto) apylinkes. Tuo metu krivvyčių ekspansija jau buvo apėmusi visą Dauguvos upės vidurį. Kolonistų baltų, galėjusių puoselėti laidosenos su žirgais tradicijas, skaičius Pliskuvos žemėse V–VI a. buvo visai menkas. Nieko konkretno nežinoma ir apie jų kapus. Tad belieka manyti, jog žirgų laidojimo papročius krivvyčiai galėjo puoselėti ir ankstesniu laikotarpiu dar gotų Gardarikėje, kai buvo klajokliai. Egzodo sąlygomis labai pasunkėjęs gyvenimas, Pliskuvos krašto neturtas, matyt, privertė krivvyčius atsisakyti šio prabangaus papročio. Jis galėjo netekti reikšmės ir maišymosi V a. su slavais metu. Reti žirgo laidojimo krivvyčių pilkapiuose atvejai, traktuotini kaip pačių klajoklių krivvyčių praeities reliktas, galėtų būti papildomas argumentas dėl jų baltiškos kilmės.

Priimant baltiškąją krivvyčių, tapusių pusiau klajokliais, kilmės versiją, aiškėja ir geros jų visuomeninės organizacijos susiformavimo priežastinumas. Galima spėti ir teiginius apie jų etnonimą, atsiradusį iš Krivių krivaičio vardo. Tad tokiu atveju krivis galėjo būti etninio junginio patronas. Taip galima paaiškinti tvirtą kunigaikščių tipo valdymo instituciją šioje gentyje.

Vėliau, po VIII–IX a. krivvyčių ekspansijos į Padauguvį, dėsningai galėjo atsirasti ir tam tikrų krivvyčių–lietuvių konfesinių ryšių: tai aptariama toliau. Baigiant krivvyčių etninio junginio bei etnonimo kilmės versijų aptarimą, verta dar sykį prisiminti dregovičius. Jie slavų aplinkoje buvo dviem šimtais

metų ilgiau. Atitinkamai dregovičių kultūra buvo mažiau išlaikiusi atviro mišimo bruožų ir klajokliškumo. Galima sakyti, jog VIII a. viduryje dregovičiai jau buvo grynai slavai. Iš praeities jie buvo išlaikę aiškia savo genties kilmės versiją ir turėjo padidėjusį polinkį etnokultūriškai maišytis. Krivyčiai nuo dregovičių skyrėsi evoliucija ir skirtingais aisčių išėivijos kilmės arealais. Krivyčiai, be abejo, žinojo, kas užėmė Dniepro–Pripetės trikampį bei smogė Bancerovo–Tušėmlios kultūros atokesniems Dniepro, gal ir Dauguvos vidurio paupiams. Tai krivyčiams galėjo padaryti didelį įspūdį. Galimas dalykas, jog tai pakeitė VII a. susiklosčiusią jų naują gyvenseną, paskatino juos itin aktyviai karinei ekspansijai nusilpusių pietų kryptimi. Bet krivyčių kultūrai, atrodo, nepadarė jokio didesnio poveikio du šimtmečius kaimynystėje gyvenę slovėnai. Prasidėję ryšiai su dregovičiais, o vėliau ir su radimičiais netrukus esmingai paveikė krivyčių gyvenseną. Tai ypač akivaizdu iš slaviškojo tipo laidosenos paplitimo krivyčių kontroliuojamuose plotuose IX a. Tai verčia susimąstyti ir apie galimus II–V a. krivyčių ir dregovičių junginių ryšius. Dregovičių kaimynystė itin paskatino krivyčius evoliucionuoti slaviškumo linkme. Iš Kijevo pradėjus plisti valstybinės galios poveikiui ir stačiatikybei, krivyčiai jau imami laikyti tipiškais, grynais slavais.

II DALIS

GENTINĖS LIETUVIŲ TAUTOS SANTYKIS SU BANCEROVO–TUŠEMLIOS KULTŪROS BALTŲ GENTIMIS

ĮŽANGA

„... Ir buvo pasiūsta kariauna į Lietuvą prie Zaslavlio“, – taip apie XII a. pradžios įvykius byloja Gustino metraštis.

Nepabūgo XII a. viduryje (po septyniiasdešimties metų visu smarkumu darbuosis Mindaugas) Minsko kunigaikštis priešų, atsisakė taikos vardu bučiuoti kryžių. Vaikštinėjo jis savosiose valdose po apylinkių miškus. Prasidėjus miesto apgulčiai, gynėjai lietuviai surengė drąsų išpuolį, susilaukdami didelės sėkmės. Daug priešų šios atakos metu žuvo, buvo paimti į nelaisvę.

Netgi sovietmečiu skurdžių, bet konkrečių faktų šviesoje, kai kelti lietuviybės klausimus buvo pavojinga, ištisinė Mindaugo laikų etninė ir kalbinė lietuviybės riba mūsų istoriografinėje literatūroje būdavo vedama rytuose per Zaslavlio miestelį. Jis yra už trisdešimties kilometrų nuo Nemigės, t. y. Minsko centro. Tokiai lietuvių ribos versijai netiesiogiai oponavo kita, besiremianti lenkų istoriko J. Długošo pastebėjimu, jog lietuvių ir rusakalbių žemes skyrusi Berezinos (Beržūnos) upė. Dėl to kai kurie mūsų istorikai ištisinio lietuvių etnografinio ploto rytinę ribą veda Naručio ir Vakarų Beržūnos upėmis. Aiškindamiesi tokio prieštaravimo priežastis, pabandysime apibrėžti Neries baseino lietuvių santykius su kaimyniniais rytų baltais, gyvenusiais teritorijoje tarp Nemuno ir Dniepro ištakų, bemaž iki Pripetės upės pietuose.

BANCEROVO–TUŠEMLIOS KULTŪROS BALTAI VIII–IX a.

Literatūroje, nagrinėjančioje slavų pasirodymą baltų genčių žemėse bei senosios kalbinės jų kultūros transformavimąsi į rusakalbystę, egzistuoja tam tikrų fundamentalių klaidų. Tokios klaidos yra atsiradusios dėsningai, nes

į reikalą žvelgiama pernelyg supaprastintai. Tiesiog imamas faktas, jog atvyko dregovičių ar krivyčių kariaunos, užkariavo didžiąją dalį centrinio baltų genčių arealo žemių, suskaldė pavergtųjų baltų teritoriją, sudarydami baltų kultūros salyną, po to palaipsniui įvairiais būdais pastarąsias salas asimiliavo. Pagal archeologinius duomenis nustatoma, kur plito dregovičių bei krivyčių kultūros, ir aiškinama, kad jų pasirodymas vienoje ar kitoje vietoje parodo visuomenės priklausomybės slavų kultūrai laiką.

Po viso to netikėtai, bet dėsningai iškyla nepaaiškinama lietuvių genčių bei jų kultūros problema ilgame, apytikriai Brastos–Minsko–Smalensko ruože. Atsakymo į šį klausimą nesama, maža to, dažnai daugeliui jis net nekyla. Jei apskritai dėl šio reikalo sąžiningai susimąstoma, atsakymo rasti nepavyksta, ir problema paliekama. Klausimas, kodėl radimičių, dregovičių, Smalensko ir Dauguvos žemių krivyčių plotuose Lietuvos valstybė formavosi taip natūraliai, greitai prigijo ir sutvirtėjo, o lietuviai netapo okupacijos simboliu, beveik nieko neverčia susimąstyti. Neskatina to spręsti net ir gausi archeologinė lietuviško tipo medžiaga, aptinkama tame plote IX–XII a. Reti bandymai spręsti lietuvių etnoso problematiką rytuose izoliuotai nuo slavų agresijos atsiremia į panašius, tradicinius teiginius: „Kadangi pagal rašytinius šaltinius Nemuno baseino ištakose, Minsko apylinkėse, pradedamas anksčiausiai minėti lietuvių etnonimas, čia ir turėjo būti lietuvių genčių pradžia. Vėliau tas etnonimas pradėjo plisti po visą Nemuno baseino žemupį, Priegliaus ir Dauguvos upyną“. Svarbiausia tokių nesusipratimų priežastis – nenoras pažvelgti į slavų genčių ekspansiją baltų genčių rakursu. Nekreipiamas dėmesys į tai, jog, antropologiniais duomenimis, ativiai slavai nukariautose žemėse sudarė aiškia gyventojų mažumą. Tolesniuose knygos skyriuose pirmą sykį į šią problemą bandysime pažvelgti užpultųjų akimis, įsigilinti į jų gyvenimą, iš esmės pasikeitusį nuo VIII a. vidurio. Tik toks reikalas pateiktas teisingas, nes parodo gyventojų daugumos tarp Nemuno ir Dniepro ištakų istorinę situaciją, santykius su gentine lietuvių tauta ir čia susiformavusia Lietuvos valstybe.

Lietuvių etnoso raidos tyrinėjimui labai svarbūs mėginimai išvelgti VII–VIII a. Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų regiono intensyvesnės raidos zonas, besiformuojančių didžiojo konfederalinio tipo genčių branduolius. Estijos teritorijoje dar XIII a. pradžioje, skirtingai nuo baltų kultūros kraštų, egzistavo nedidelės teritorinių bendruomenių sąjungos ir atskiros visiškai neprisijungusios žemės. VIII a. Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų gentys, matyt, taip pat buvo formali etnokultūriškai tapačių, paskirų teritorinių bendruomenių–žemių sancaupa. Sudėtingų giminystės ryšių, karinio organizavimosi skatinamos galėjo formuotis zonos, kuriose mezgėsi pirminės tokių

žemių jungimosi struktūros. Pažymėjome, kad toks junginys galėjo formuotis Pasažėje, kitas – Nemuno–Ščaros tarpupyje, kurio vietos bendruomenė buvo itin stipriai veikiama jotvingių, pasiekusių aukštesnę visuomeninės evoliucijos pakopą. Lietuvių etnokultūros raidai svarbus buvo padidėjusios vystymosi potencijos rajonas į pietus nuo Minsko, susiformavęs greičiausia dėl II a. slavų migrantų maišymosi su vietos gyventojų dauguma. Minsko srityje tas junginys padėjo išlikti grynai baltiškojo tipo kultūrinei visuomenei, netrukus evoliucionavusiai į gentinę lietuvių tautos sudėtį.

Į pietryčius nuo Minsko ilgą laiką egzistavo baltų kultūros sala. Archeologiniais duomenimis, Minsko–Borisovo–Oršos liniją dregovičių kultūra pasiekė tik XI–XII a. Kai kurie Baltarusijos istorikai bando pastarąjį datavimą paankstinti, tačiau tai antraeilės reikšmės klausimas. Krivyčių tipo materialinė kultūra pastarąją liniją iš šiaurės buvo pasiekusi jau X–XI a., t. y. ištisu šimtmečiu anksčiau. Apie dregovičių pergales P. Beržūnos upyno aukštupyje, juolab Nemuno aukštupyje, tyli ir rašytiniai šaltiniai.

Gustino metraštyje paminima, jog dregovičiai kontroliavo žemes tarp Pripetės, Dniepro ir Dauguvos. Tačiau archeologai neigia dregovičių kultūrą buvus Laukesos baseine, Vitebsko–Oršos zonoje. Matyt, nuo krivyčių puolimų pradžios VIII a. iki jų įsigalėjimo Padauguvyje Dauguvos–Dniepro tarpupis politiškai, bet ne etnokultūrinio lygmeniu buvo tapęs dregovičių kunigaikščių valdų arba įtakos sferos dalimi.

Be aptartosios Minsko baltų salos, IX–XII a. egzistavo baltiškojo tipo Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų palikuonių arealai aplink Smalenską ir Laukesos upės baseine, tarp Vitebsko ir Oršos. Tai leidžia kalbėti ir apie Vitebsko–Oršos–Smalensko trikampį. Baltiškas išliko kraštas tarp Magiliovo ir Pietų Beržūnos santakos su Suveislute. Didelė baltų bendruomenė egzistavo ir tarp Paluotės (Palotesko) bei Liepelio ežeryno. Todėl konstatuotina, jog ne vieną šimtmetį po VIII a. karų su atėjūnais egzistavo Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų palikuonių kraštas tarp Ščaros vakaruose ir Dauguvos–Dniepro. Tai ištisinis etnokultūrinis arealas, besidriekiantis iki Pietų Beržūnos, pereinantis į kairiakrantį Dauguvos vidupį ir į Magiliovo bei Smalensko krašto baltų kultūros salynus rytuose. Svarbu suvokti faktą, jog VIII–X a. visiškai laisvas politinė visuomeninė prasme paliko gal 50 000 km² baltiškosios kultūros masyvas tarp Ščaros ir Pietų Beržūnos upių. Vakarinė jo riba driekėsi V. Beržūnos bei Naručio upėmis. Tame krašte virė tipiškas baltų genčių gyvenimas. Šio krašto betarpiškais kaimynais buvo Neries baseino lietuviai bei Nemuno aukštupio jotvingiai.

KAS SKYRĖ IR JUNGĖ BENDRAKAMIENES DIDŽIOJO
KONFEDERALINIO TIPO LIETUVIŲ IR
BANCEROVO–TUŠEMLIOS KULTŪRINIO
TIPO BALTŲ GENTIS

Dabar glaustai apžvelkime šių dviejų gentinių grupių tarpusavio santykių esmę. Maždaug iki II a. teritorijoje tarp Šventosios upės ir Nemuno vidupio bei dabartinės Gomelio srities gyvavo vieninga baltų vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūra (žemėl. Nr. 5). II a. vakarų baltų diasporų judėjimas iš Sembos bei Skalvijos turėjo pasiekti Neris baseiną. Jo žemupyje iki Vilniaus atsirado ir galindų, kuriuos randame ir Pamaskvyje, ir jų genčių seniausiuose Alnos aukštupio plotuose. Dėl didelės sūduvių migracijos į rytinį Nemuno krantą tuo pačiu metu susiformavo atskiras dainavių genčių junginys. Tačiau dainavių bandymai pasiekti Neris krantas buvo nesėkmingi. Anuomet Neris baseino žemupyje gyveno skirtingos bendruomenės. Reikšminga tai, jog dalis jų įsitraukė į žalvario kultūros gyvenimą. Tokia padėtis, kai dalis Neris žemupio bendruomenių laikėsi archajiškos materialinės akmens amžiaus kultūros, o kitos naudojosi visais metalo teikiamais privalumais ūkyje, truko ištisą epochą. Yra pagrindo manyti, jog žalvarį vartojusių piliakalnių gyventojams turėjo įtakos seniausių Pirminės Aistijos žemių migrantai iš Galindos, Sūduvos ir ypač iš Skalvijos bei Sembos.

Neris–Šventosios santakos zonoje prie Lietuvos upelio gyveno, matyt, maža, labiausiai į vakarus nutolusi vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros gentelė arba giminė, gavusi vardą (etnonimą) iš pastarojo hidronimo. Būtent pagal šį, betarpiškoje Skalvijos rytų kaimynystėje gyvavusį etnonimą, materialiai ir visuomeniškai išsivystę pajūrio gyventojai, matyt, visą vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros genčių kraštą periferinės provincijos prasme ėmė vadinti Lietuviškąja Galinda, greičiausiai Lietuvagalinda, Lietuvagala. Senoviškas Lietuvagalindos žemės vardas yra išlikęs paliudytas izoliuotos Islandijos istorijos šaltiniuose. Jis visiškai atitinka II–VI a. genčių tarpusavio santykių realijas. Kad Lietuva, laikui bėgant, atskilo nuo vakarų baltų įtakos ir kontrolės bei pasidarė savarankiška, patvirtina ir prūsų epas. Į Islandiją šis toponimas, matyt, buvo nugabentas vikingų, turėjusių aktyvius ryšius su Druso, Viskiautų ar Gruobinios kolonijomis, ir, galimas dalykas, kurį laiką net ir gyvenusių šiose vietovėse.

Dėl tokių pokyčių nuo IV a. Neris baseino žemupyje atsiranda jau kokybiškai nauja teritorinė visuomenė (žemėl. Nr. 6). Gyventojų dalijimasis pagal metalo vartojimo požymį į skirtingo civilizacinio lygmens grupes baigėsi. Be migrantų iš senųjų Aistijos žemių, susidarant Lietuviškosios Galindos visuomenei galėjo dalyvauti ir šiek tiek sėlių.

IV–V a. vyko tolesnė lietuvių etnoso branduolio Neris žemupyje ekspansija visame Neris vidupio baseine, Dauguvos vidupio bei Nemuno aukštupio kryptimis. Ne vėliau kaip iki VI a. lietuvių gentis turėjo baigti formuoti didžiojo konfederalinio tipo etninę struktūrą. Nusistovėjo lietuvių rytinė riba, apytikriaiėjusi Vakarų Beržūnos bei Naručio upėmis. Kai kas bando teigti, jog šių upių zonoje aptinkami IV–V a. konfliktiniai židiniai gali būti traktuojami kaip krivvyčių veržimosi į šiaurę atspindys. Aptariamuoju laikotarpiu krivvyčiai migruoti į šiaurę dar negalėjo, ir tai greičiausia, matyt, atspindi pokyčius iki VI a., kai nusistovėjo rytinė didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties riba.

Toliau rytuose tos pačios vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos bei Dauguvos–Dniepro kultūros ir senųjų Aistijos centrų migrantų ir kultūrinio dvelkimo pagrindu nuo VI a. susidaro pažįstantis geležį apie 150 000 km² ploto Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių arealas. Ne vienam kalbininkui, nagrinėjančiam Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų arealo hidronimus, piršosi mintis, jog čia, Padnieprėje, kadaise turėjo gyventi lietuviai. Bandant paaiškinti Padnieprės ir Nemuno lietuviybės santykį, būdavo logiškai artėjama prie minties, kad, slavams spaudžiant, lietuviai traukėsi ir užėmė Nemuno žemupio baseino plotus. Nors lietuvių išsikraustymo iš Padnieprės versija teisingai atmeta, kalbininkų pastebėjimai apie Aukštutinio Dniepro ir Neris baseinų baltų kalbinį tapatumą yra be galo vertingi. Šiuo klausimu būtina prisiminti svarbiausias kalbininkų nuostatas baltų kalbų diferencijavimosi klausimu.

Manoma, jog V a. pr. m. e. iš bendro baltų kalbinio arealo turėjo išsiskirti vakarinis arealas – prūsų, kuršių ir jotvingių šnektos. Kai kurie kalbininkai mano, jog prie šios grupės reikia priskirti žiemgalius ir galbūt netgi sėlius. Tolesnis skaldymosi etapas, kai pradėjo formotis savarankiškos lietuvių ir latvių kalbos, prasidėjo tik praslinkus daugiau nei tūkstančiui metų, t. y. VI–VII a. Tokio teiginio teisingumą paremia archeologiniai duomenys. Didžiojo konfederalinio tipo lietuvių gentis šiuo metu jau buvo susidariusi, o latgalių baigė susiformuoti. Pastarosios substratą sudaro ugrofinai, turėję reikšmės lietuvių–latgalių kalboms išsiskirti. Lietuvių kalba artimesnė latvių kalbai negu prūsų, o prūsų kalba artimesnė lietuvių kalbai negu latvių.

Neaiškus lietuvių kalbos ir Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų šnekų santykis. Dėl to esama įvairių nuomonių. Kaip minėta, yra autoritetinių samprotavimų, jog ir Bancerovo–Tušemlios arealo baltai kalbėjo lietuvių kalba, ir skirtumai tarp Padnieprės ir Neris baseino šnektų buvo nedideli.

Prie judraus Neris–Pietų Beržūnos vandens kelio, nuo seniausiųjų laikų jungusio Nemuną su Dniepru, buvo gyvenama tos pačios materialinės

kultūros bei genotipo žmonių. Bancerovo–Tušemlios kultūros susidarymas buvo vietinių ir vakarų baltų kultūrų sintezė. Veikiant vakarų baltų įtakai, Aisčių genčių sąjungos laikotarpiu savo kultūrą pakeitė ne tik Nemuno–Dniepro ištakų krašto, bet ir Volgos–Okos baseino baltai. Žiemgalių ir latgalių genčių formavimasis, veikiant vakarų baltų įtakai, rodo, kad ir lietuviai šiuo atžvilgiu negalėjo būti išimtis. Tad ieškant kalbinių, kultūrinių bei etninių VI–VIII a. gentinės lietuvių tautos ir Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų arealo skirtumų, reikia suvokti, kad Neries žemupio teritorija dėl ryšių su Sembos–Skalvijos kultūra Nemuno vandens keliu, II–VI a. patyrė gerokai didesnę vakarų baltų įtaką nei aukštupio plotai ir Pietų Beržūnos upynas. Neries žemupiui turėjo įtakos dainavių substratas, o teritorijai tarp Nemuno ištakų ir Dniepro–Nemuno aukštupyje gyvenę jotvingiai.

Tai, kad prūsų kalba turi gerokai daugiau bendrybių su lietuvių kalba nei latvių, byloja apie intensyvesnį šių genčių ir jų gyvenamųjų plotų sąveikavimą. Intensyvesni Priegliaus baseino, Nemuno žemupio ir Neries žemupio gyventojų kontaktai galėjo klostytis tik Romos imperijos laikais, kai formavosi Aisčių genčių sąjunga. Gilesni Neries žemupio kontaktai su senosiomis Aistijos žemėmis galėjo turėti įtakos lietuvių ir Bancerovo–Tušemlios baltų genčių skirtumams.

Bancerovo–Tušemlios kultūra, veikiant senosios Aistijos žemėms, susidarė iš tos vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos genčių grupės, kuri iš pradžių nepateko į didžiojo konfederalinio tipo lietuvių gentį. Taip pat į Bancerovo–Tušemlios kultūrą įsiliejo ir I–V a. egzistavusios Dauguvos–Dniepro kultūros gentys. Jos galėjo patirti ir nežymią ugrofinų substrato įtaką. Esama nežymių skirtumų Dauguvos–Dniepro paupių ir Minsko regiono baltarusių kalbos tarmėse. Tiesa, reikia būti labai atsargiems. Kraštas tarp Vilniaus ir Minsko suslavintas vėlai, čia Lietuvos valstybės laikais buvo kalbama lietuvių kalba. Be to, reikia nepamiršti ir lenkų kalbos įtakos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo Liublino unijos laikų.

Baltarusių kalbai pradžia turėjo duoti anksti į rusakalbystę perėję dregovičių užkariauti plotai Dniepro–Pripetės trikampyje ir rytiniai Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių pakraščiai Smalensko žemėje, kadaise priklausę Dauguvos–Dniepro baltų kultūrai. Baltarusių kalbos užuomazgos aptinkamos jau XIII a. Smalensko pirklių tekstuose, siunčiamuose į Livonijos ordino valdas.

Matyti, kad lietuvių ir Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių kalbai turėjo įtakos du veiksniai. Pirmiausia, kur kas didesnis vakarų baltų kalbų poveikis Neries baseino gentims. Antra, tai galima nežymi ugrofinų substrato įtaka Dauguvos–Dniepro kultūros baltų genčių arealui. Ir kitos aplinkybės verčia manyti, kad iš centrinio baltų genčių arealo dėl ugrofinų substrato įtakos

VI–VII a. išsiskyrė tik latgalių kalba. Lietuvių ir Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių kalbos, turėjusios bendrą gentinės evoliucijos praeitį, VIII a. galėjo skirtis tik šnektomis, kurias lėmė dvi aptartos aplinkybės. Nebuvo jokio veiksnio, galėjusio V–VIII a. atskirti šias genčių grupes IV–VIII a. Bancerovo–Tušemlios kultūros arealo gentys nespėjo diferencijuotis į gentinio tipo tautybes, o kalbiniu atžvilgiu atitrūkti nuo centrinio baltų arealo, kuriam priklausė ir lietuvių kalba.

LIETUVIŲ IR BANCEROVO–TUŠEMLIOS KULTŪROS GENČIŲ SANTYKIS ETNOSOCIALINIO ORGANIZMO ATŽVILGIU

Lietuvių ir Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių skirtumų reikia ieškoti ne kalbos, bet etnoso – istorinio visuomeninio subjekto – sferoje. Toks požiūris mūsų istoriografijoje neegzistuoja. Iš dalies tokią padėtį sovietmečiu nulėmė griežti ideologiniai apribojimai, taikomi istoriografijos mokslui. Baimė išklstyti iš reikalaujamų normų varžė asmenybes. Nebuvo galima iškelti problemų, neleidžiama sintetinti istoriografijos ir etnologijos mokslo laimėjimų. Etnologijos mokslas taip pat buvo ribojamas, privalėjo nagrinėti socialistinės nacijos klausimus. Tačiau, palyginti su istoriografija, ši sritis buvo „laisvesnė“ ir atliko svarbų, nors ir papildomą, vaidmenį aiškinantis etnosų susidarymo ir raidos problemas.

Sovietų Sąjungoje įvairių tautų istoriografijos buvo griežtai prižiūrimos ne tik pagal marksistinio traktavimo reikalavimus, bet ir pagal rusų etnoso požiūrį į kurį nors tarptautinės istorijos reiškinį. Netgi akivaizdžios klaidos negalėjo būti kaip nors kritikuojamos. Baiminantis pasakyti ką nors svaresnio, ir Lietuvoje buvo laukiama, kas pertvarkys lietuvių istoriografijos tematiką pagal griežtas tų reikalavimų normas. Tokį vaidmenį atliko V. Pašuta, parašęs didelį darbą „Lietuvos valstybės susidarymas“. Šis oficialus veikalas tapo pavyzdžiu, pagal kurį Lietuvos autoriai galėjo svarstyti vieną ar kitą klausimą. Darbuojantis pagal tokį modelį buvo pasiekta nemaža laimėjimų, nors ne viskas aprėpta.

Antai Romos laikais, intensyvėjant gintaro prekybai, Sembos–Skalvijos žemėse, sprendžiant iš laidosenos, atsirado reikšmingų permainų. Atsisakoma mistifikuoto vado, ko gero, turėjusio ir aukščiausiąją religinę valdžią. Visuomenėje nusistovi seniūnų valdžios modelis, o žynių luomas, atrodo, tampa visiškai savarankišku. Laidosenoje labai ryškėja turtinė nelygybė. Į specialias pinigines pomirtiniam gyvenimui stengiamasi įdėti keletą Romos monetų, kurios ir baltų kraštuose galėjo turėti prekinių mainų reikšmę. Pagal

marksistinius aiškinimus baltų kraštų visuomenė turėjo būti beklasė. Dar VIII a., pasak V. Pašutos, kaip praeities reliktas gyvavo keliautojo Vulfstano pastebėtas mirusiojo turto padalijimo paprotys. Vadinas, Kristaus laikais turto išdalijimo paprotys turėjo nepalyginamai svarbesnę prasmę.

Tačiau beklasė vietos bendruomenė buvo ypač darbšti. Sprendžiant iš sąžiningojo Tacito informacijos, baltai materialiniu atžvilgiu turėjo gyventi geriau nei kurie nors kiti už imperijos ribų gyvenę barbarai. Puikūs prekijai, Sembos–Skalvijos gyventojai gebėjo plačiai keliauti po pasaulį, kontroliuoti visas ano meto baltų gentis, transformuoti jų gyvensenos normas. Esant reikalui šie beklasiai žmonės gebėjo siųsti aukšto rango delegacijas kelių tūkstančių kilometrų atstumu, spręsti sudėtingas politines bei komercines problemas. Pagal klasinės visuomenės istoriografijos reikalavimus, tokie veiksmai turėjo būti būdingi nebent ikivalstybinėje fazėje gyvenančiai karinės demokratijos visuomenei. Tačiau prūsų gentis XIII a. dar nebuvo priartėjusi prie valstybinės valdžios sukūrimo; buvo prasidėjęs pirminis jos išitraukimo į bendrą gentinę lietuvių tautą etapas.

Neginčijant socialinių visuomenės klasių gyvavimo reikšmės, atrodo, kur kas patogiau į gentis yra žvelgti kaip į etninius subjektus, gebančius veikti tarptautinėje plotmėje. Tačiau etnosai gali būti priimami ir kaip etnokultūriniai, ir kaip etnosocialiniai visuomeniniai organizmai. Kiekvienas etnosas daugiau ar mažiau yra savitas etnokultūrinis reiškinys net ir itin giminingo kaimyninio etnoso atžvilgiu. Bet ne kiekvienas etnosas gentinės raidos fazėje gali būti traktuojamas kaip etnosocialinis organizmas (ESO). Socialinius reikalus sprendžia ir primityvi gimininė bendruomenė. O etninio lygmens socialinis organizmas pradeda atsirasti tada, kai gimininė bendruomenė keičiasi į teritorinę ir susidaro pirmieji stabilumu pasižymintys turiniai, socialiniai sluoksniai. Sudėtingi elitinių sluoksnių giminystės ryšiai pradeda pintis su etniniais reikalais, ir mažųjų gentelių sistemoje atsiranda nauja, dažnai turinti naują etnonimą, didžiojo konfederalinio tipo (DKT) gentinė struktūra. Jei susiformavęs etnosocialinis tokios genties organizmas nepasiduoda stagnacijai, veikiant pašaliniais įvykiams, jis vystosi link feodalinio tipo etnostruktūros. Tai vyksta tobulėjant etnosocialinėms struktūroms ir augant etnokultūrai, absorbuojant analogiškus kaimyninius etninius junginius. Taip dedami pamatai valstybinei organizacijai ir feodaliniai tautai.

Tad galima konstatuoti, jog DKT struktūra yra pirminis atskaitos taškas, kai apie etnosą galima pradėti kalbėti dvejopai: ir kaip apie etnokultūrinį, ir kaip apie etnosocialinio organizmo reiškinį, bent jau pirmine pastarojo fazę. Etnosas, neturintis DKT struktūros, yra grynai etnokultūrinis subjektas. Galima sakyti, jog tai paprasta mažųjų teritorijų ir jų gyventojų aritmetinė

sankaupa, kurią jungia kraujo giminystės bendrumo psichologija, papročiai ir į visa tai besiremiantys tarpusavio santykiai. DKT gentis jau suvokia tautinio lygmens tarpusavio bendrumą. Vėlyvosiose, ikivalstybinės raidos fazėse šis tautinis bendrumas gali pasiekti aukštą sąmoningumo lygmenį. Lietuvių etnosas, visų pirma jo branduolys, didžiojo konfederalinio subjekto forma egzistavęs Neries baseine, yra puikus tokio sąmoningumo pavyzdys. Jokioje kitoje baltų bendruomenėje ir netgi periferiniuose gentinės lietuvių tautos padaliniuose, pavyzdžiui, Žemaitijoje ar Nemuno–Vakarų Bugo tarpupyje, nebuvo tokio didelio etnopsichologinio sąmoningumo. Galbūt tai atsispindi ir asmenvardžiuose, pavyzdžiui, *Tautginas* „tautos gynėjas“, *Tautvilas* „tautos viltis“ ir pan. Lietuviai, VI a. susiformavę kaip etnokultūrinis ir pradinis etnosocialinis organizmas, patyrė išskirtinai turiningą ikifeodalines gentinės tautos raidą.

Kaip minėta, centrinio arealo baltai nepatyrė tokios kitų substratų įtakos, kaip Latgaloje gyvenę baltai. Vakarų baltų poveikis Neries baseine buvo didelis, tačiau ne toks, kad vietos genčių šnektos, priklausančios centrinio baltų arealo šnektoms (t. y. rytų baltams), priartėtų prie vakarų baltų šnektų. Atvirkščiai, kiek vėliau kai kurios vakarų baltų kalbos priartėjo prie rytų baltų kalbų arba nyko, formuojantis gentinei lietuvių tautai.

Galima manyti, jog nebuvo didesnių lietuvių ir Bancerovo–Tušėmlios baltų genčių kalbinių skirtumų. Tačiau Neries baseine gentys patyrė didelę vakarų baltų įtaką kitose gyvensenos srityse. Todėl visuomeninės raidos atžvilgiu atsirado didelių lietuvių ir Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltų genčių skirtumų. Pagal visuomeninio organizavimosi sanklodą IV–VI a. DKT lietuvių gentis tapo artimesnė vakarų baltų gentiniams vienetams. Tad VI–VIII a. DKT lietuvių gentis ir etnokultūrinio tipo Bancerovo–Tušėmlios kultūros mažųjų baltų gentelių junginys turėjo būti labai nevienodo išsivystymo. Lietuvių etnosocialinio organizmo sąranga pasirodė besanti kur kas tobulesnė nei kitų centrinio baltų arealo (politine prasme) genčių. Lietuvių ESO sparčiai formavosi įvairūs gyventojų sluoksniai: valstiečiai, kariai, bajorai, jų šeimynykščiai, prekeiviai, amatininkai, kulto atstovai. Sustiprėjusi kunigaikščio institucija labai veikė religinės organizacijos sąrangą.

Apie Bancerovo–Tušėmlios kultūros genčių etnosocialinį organizmą nesama jokių duomenų. Apie šių genčių etniškumą nuo VIII a. pradžios, atrodo, galima kalbėti tik etnokultūrine, bet ne etnosocialine prasme. Bancerovo–Tušėmlios kultūros atsiradimas siejasi su geležies amžiaus pradžia regione. Geležies vartojimas turėjo labai pakeisti materialinį visuomenės pagrindą. Todėl pradėjo irti senosios visuomeninės gimininio tipo struktūros: formavosi

teritorinės gyventojų bendruomenės. Pastebėjimai, jog VIII a. pradžioje Bancerovo–Tušemlios genčių areale galėjo prasidėti kultūros diferenciacija, yra be galo svarbūs. Tai leidžia daryti išvadą, jog didžiuliame, gal 150 000 km², plote formavosi teritorinės bendruomenės ir potencialūs židiniai, turėję virsti naujomis, savarankiškoms, atskirus ESO turinčiomis DKT gentimis.

Tuo tarpu XIII a. estų genčių teritorinės bendruomenės gyveno suvereniais makondais (žemėmis). Dalis žemių buvo spėjusios susijungti į sąjungas, o kai kurios egzistavo atskirais neprišijungusiais visuomeniniais–teritoriniais vienetais. Vieningos DKT struktūros, apimančios visą etnosą kaip etnokultūrinį subjektą, dar nebuvo spėta pasiekti. Sprendžiant iš archeologijos šaltinių, galima spėti, jog Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai neturėjo aiškiai išsiskyrusios bajorijos, t. y. vadų sluoksniu, iš kurio būtų galėjusi atsirasti kunigaikščio institucija. Tačiau dėl geležies vartojimo ir šiame regione galėjo būti susiformavusi nauja suverenių teritorinių žemių sistema. Tuose teritoriniuose vienetuose greičiausia tvarkėsi seniūnai, buvo renkamas karo vadas. Tušemlios piliakalnyje aptikta įtvirtinta šventykla leidžia spėti apie galimą svarbią žynių (krivių) luomo visuomeninę padėtį.

Teritorinių bendruomenių atsiradimas neišvengiamai turėjo formuoti ir naują visuomenės elitą, kuris greičiausia VIII–X a. būtų konsolidavęs naujus savarankiškų DKT genčių junginius. Labiausiai tokie procesai galėjo būti pasistūmėję Naugarduko žemėje, Pasožėje ir Nemigės (Minsko) krašto pietryčiuose. Nemuno aukštupyje Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai patyrė didelę, gerokai toliau pažengusių jotvingių įtaką. Su Pasožės Koločino kultūros baltais deremelais(?) bei Moščino kultūros galindais Bancerovo–Tušemlios baltams nuolat teko grumtis prestižiniuose rudens karuose. Minsko srities pietryčiai dar II a., atrodo, galėjo būti infiltruoti ribotos slavų egzodo tipo diasporos. Šių slavų asimiliacijos procesai galėjo turėti pastebimos įtakos atskiros Bancerovo–Tušemlios kultūrinio tipo baltų žemių grupės atsiradimui (slavų diasporos asimiliaciją lydėjo tam tikros etnopsichologinės atminties reliktai, kurių galėjo būti ir materialinės gyvenosenos sferoje). Kai kurios baltų žemės šiuose trijuose rajonuose, panašiai, kaip estų teritoriniai junginiai, galėjo būti susijungusios į nedideles žemių sąjungas. Tačiau Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų regionuose dar nebuvo atsiradusių didžiojo konfederalinio tipo gentinių struktūrų ir neatskiriama jų palydovo etnosocialinės struktūros.

Neries baseine gyvenusios pirminės DKT lietuvių genties etnopsichologija VIII a. aiškiai buvo teritorinė–tautinė. Bancerovo–Tušemlios kultūrinio tipo baltų etnopsichologija tuo metu turėjo būti ne itin aiški. Tie baltai suvokė

savo etnokultūrinį tapatumą. Tas suvokimas negalėjo būti itin gilus dėl dviejų priežasčių. Viena, Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų plotas buvo labai didelis ir gerokai rečiau gyvenamas nei Neries baseino lietuvių ir kitų DKT baltų genčių teritorijos, vadinasi, ryšiai tarp įvairių teritorinių bendruomenių turėjo būti silpni. Antra, čia VI–VIII a. dar tikėtai formavosi teritorinės bendruomenės, vadinasi, senasis bendrumo jausmas, pagrįstas kraujo giminytės supratimu, negalėjo būti dar visiškai išnykęs, ir turėjo egzistuoti gausūs tokio bendrumo reliktai. Nauji dideli gentinio tipo tautiniai dariniai tarp Dniepro ir Nemuno ištakų dar nebuvo spėję susiformuoti. Todėl atrodo, jog VIII a. Bancerovo–Tušemlios kultūros genčių etnopsichologija dar formavosi. Nuo senojo etnopsichologinio bendrumo suvokimo, grindžiamo kraujo giminytės, turėjo būti pereinama prie modernaus tautinio teritorinio bendrumo suvokimo. Tokioje tarpinėje krizinėje fazėje šias baltų gentis ir užklupo dregovičių, krivyčių ir radimičių gentinių junginių agresija.

LIETUVIŲ IR BANCEROVO–TUŠEMLIOS KULTŪROS BALTŲ SANTYKIS ETNONIMŲ SRITYJE

Yra kalbininkų, linkusių manyti, jog dėl panašios ar net tos pačios kalbos Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai gali būti laikomi jei ne grynais lietuviais, tai bent rytine lietuvių tautos atšaka. Retrospektyviniai etninių subjektų duomenys leidžia teigti, jog VI–VIII a. Neries baseino lietuviai ir Nemuno–Dniepro ištakų zonos baltai turėjo sudaryti mažiausiai du etninius vienetus, artimus kalba bei kilme, tačiau skirtingus genčių etnopsichologija ir visuomeninio išsivystymo lygmeniu. Tokiu atveju Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai galėjo vadintis kitu etnonimu.

Lietuvių etnonimas turėjo būti labai senas. Jo atsiradimas galėjo siekti pačią baltų kultūros formavimosi pradžią Neries baseino žemupyje. Iki II a. lietuviais greičiausia tesivadino maža Lietuvos–Neries santakoje gyvenusi giminė, turėjusi priklausyti didesniai kraujo giminytės tipo etnokultūriniam junginiui. Archeologiniais duomenimis, pastarasis junginys buvo išsidėstęs Neries ir Pietų Beržūnos upių baseinuose. Šio etnokultūrinio tipo etnosas, kuriam turėjo priklausyti ir Lietuvos upelio giminė, buvo pavadintas ganėtinai gremėzdiškais Brūkšniuotosios ir po to Vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros vardais. Autentiškai šių etnokultūrinių grupių etnonimas nepaliudytas. Tiesa, galima manyti, jog tai gali būti dar V a. pr. m. e. už didelio ežero, šiauriau skitų, Herodoto minimi neurai. Pastarasis etnonimas turi aiškų tęstinumą: ne vieną amžių jį vartoja

skirtinguose kraštuose gyvenę autoriai. Plinijus I a. teigia *neurus*, gyvenusius Boristeno (Dniepro) ištakose. Tad *neurų* etnonimas dėl aiškaus tęstinumo yra patikimas. Panašiai konkretaus antikinio etnoso forma traktuotinas ir *aisčių* etnonimas. Aisčius pirmąkart paminėjo Tacitas, vėliau – ir kiti autoriai (į aisčių žemę gintaro keliavo speciali Nerono delegacija, su jais derėtasi Ravenoje).

Aisčių, sūduvių (sudinų), *neurų* ir kitų genčių vardai kitomis kalbomis rašytuose šaltiniuose yra kiek pakeisti, pritaikyti prie kitų kalbų. Tad reikia rekonstruoti galimas tikrąsias baltų vartotas etnonimų formas. Graikų šaltiniuose užrašytas etnonimas *neurai* (jei šis etnonimas iš tiesų baltiškas) turbūt rekonstruotinas *neruviai*. Daugelio tyrinėtojų nuomone, Herodoto minimas ežeras yra Pripetės pelkės. Anuomet jos galėjo būti dar didesnės, kiekvieną pavasarį virsdamos milžinišku ežerynu. Tuo laiku turėjo būti susiformavusios jotvingių gentys – galindų ir sūduvių pasaulio taša – Naruvos–V. Bugo upyne. II a. pr. m. e. jau buvo prasidėjusi galindų migracija į rytus, sunaikinusi Pripetės upynę Milogrado kultūrą. Jotvingių areale rašytiniai šaltiniai nefiksuoja *neruvių* genties. Dėl Plinijaus teiginio, kuriuo remiantis tarsi būtų galima tapatinti *neruvius* su Dauguvos–Dniepro kultūros gentimis, taip pat sunku ką nors konkretnesnio pasakyti. Gali būti, jog apskritai visas kraštas anapus Pripetės pelkyno jam turėjo simbolizuoti Boristeno (Dniepro) ištakų žemę. Plinijus galėjo nežinoti, jog pačiame aukštupyje upė gerokai pasisuka į šiaurės rytus. Dauguma dabartinių tyrinėtojų, atrodo, yra linkę *neruvius* tapatinti ne su Dauguvos–Dniepro, bet su Vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonėmis. Bandoma spėti, jog Plinijus nežinodamas galėjo supainioti Dnieprą su Pietų Beržūnos upe. T. Narbutas teigia *neruvius* gyvenus prie Neries. Dar kiti bando ieškoti etnonimo *neurai* sąsajų su *Naručio* upe bei ežeru. Palaikyti versiją, jog *neruviai* galėjo būti Vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės, gyvenę Neries–Pietų Beržūnos upių baseinuose, skatina tik archeologinių kultūrų formavimosi ir išnykimo duomenys. Toji etnokultūrinė Dauguvos–Dniepro genčių grupė, Plinijaus laikais apgyvendinusi Dniepro ištakų kraštą, Herodoto laikais, kai pirmąsyk paminimas *neruvių* vardas, paprasčiausiai neegzistavo. V a. pr. m. e. baltiškųjų etnokultūrinių junginių ribos, palyginti su I a. Dniepro aukštupyje, gerokai skyrėsi. Ar galėjo VI–VIII a. egzistuoti *neruvių* etnonimas, įvardijantis Bancerovo–Tušemlios baltų gentis, yra labai neaiškus klausimas. Yra žinia apie *neruvių* diasporas, pabėgusias, atrodo, vakarų kryptimi į Naruvos baseiną. Pasak migravusių *neruvių*, taip jie elgėsi gelbėdamiesi nuo gimtąjį kraštą užplūdusių gyvačių. Kai kas iš mūsų istorikų neoficialiai linksta daryti prielaidą, jog žodis *gyvatės* čia vartojamas perkeltine

prasmė: tai gali būti susiję su slavų genčių ekspansija į Dniepro aukštupį. Tad ypač atkreiptinas dėmesys į ilgalaikius krivycių puldinėjimus dabartinėse Vitebsko bei Smalensko srityse, kai atskirais reidais būdavo pasiekiami Minsko srities šiaurės rytai bei Nemuno aukštupys. Žinia apie bėglius *neruvius* vertinga, nes tik ji gali paremti teiginius, jog Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai galėjo vadintis būtent šiuo etnonimu. Iki VIII a. Dniepro baseine nebuvo tokių sukrėtimų, kurie būtų galėję priversti daugiau žmonių palikti gimtąsias vietas. Aisčių genčių sąjungos formavimasis ir rytų baltų kultūrų transformavimasis pagal vakarų baltų kultūras buvo neantagonistinis reiškinys. Atskiri baltų genčių susidūrimai turėjo būti neišvengiami, bet negalėjo sukelti didesnio žmonių bėgimo iš gimtųjų kraštų. Bandantiems grįsti versiją, jog Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai galėjo vadintis *neruvių* vardu ir padrikų diasporų forma ilgiau išsilaikyti, svarbi Nikanorovo metraščio 1251 m. žinia, kad kunigaikštis Aleksandras po nevrių (*nevriujevi*) nelaisvės pastatė cerkves ir didelį miestą. Iš tokios informacijos sunku ką nors tikslesnio pasakyti apie *neruvius*. Tačiau būtina prisiminti, jog konkretus etnonimas gali būti perduodamas kitam etniniam junginiui, nors juo besivadindusi etninė grupė nyksta (ar yra išnykusi).

Mūsų nagrinėjamam klausimui ypač svarbu yra tai, kad etnonimas, kuriuo vadinosi Bancerovo–Tušemlios kultūros gentys, turėjo būti susidaręs tuo metu, kai vietos visuomenė bendrumą reiškė pagal kultūros tapatumą ir gimininių bendruomenių kraujo ryšius. VI–VIII a. materialinės gyvenimo sąlygos regione formavo naują teritorinio visuomeninio bendrumo supratimą: formavosi naujos vietų bendruomenės, atsirado visuomenės elitas, atskirų žemių grupės pradėjo burtis į tvirtėjančias žemių sąjungas. Tuomet pradėjo skaidytis etnokultūrinis Bancerovo–Tušemlios baltų genčių arealas, formavosi naujų didžiojo konfederalinio tipo genčių užuomazgos. Senosios etninės visuomenės psichologijos, kurią simbolizavo *neruvių* (?) etnonimas, būklė, VIII a. tokiu atveju turėjo būti krizinė.

Reikia suvokti, jog II–IV a. moderni Neries žemupio teritorinė bendruomenė, pasivadinus lietuvių etnonimu, Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų *neruvių* (?) galėjo būti negatyviai priimama. Modernėjančius IV–V a. lietuvius *neruviai* (?) galėjo laikyti savotiškais renegatais, visiškai pasidavusiais senųjų aisčių žemių gyvenimo normoms. Tad lietuviai, priėmę kai kurias vakarų baltų visuomeninio gyvenimo normas, *neruvių* (?) galėjo būti vertinami kaip išdavikai, pamynę protėvių papročius, sutraukę kraujo giminytės saitus. Tuo laikotarpiu *neruviai* (?) vietomis įnirtingai turėjo priešintis lietuvių skverbimuisi į Neries aukštupį, lietuvių elito ribų plėtimuisi. Lietuvių–*neruvių* (?) genčių santykiams turėjo reikšmės ir bendroji VI a. situacija

Semboje ir Skalvijoje. Nutrūkus migraciniams procesams iš pastarųjų žemių rytų ir šiaurės kryptimis, anuomet prasidėjo Prūsijos formavimasis. Dviem šimtams metų maždaug Naručio–V. Beržūros upėmis nusistovėjo lietuvių ir neruvių (?) genčių ribos. Bendra kalba lietuviams ir neruviams (?), kaip matyti, tuo metu negalėjo turėti etnopsichologinės reikšmės. Manytina, jog egzistavo lietuvių–neruvių (?) nesantaika kaip naujo ir seno pavyzdžio gyvenenos kova. Tačiau IV–VI a. susikūrė naujoviškas etnis junginys, lietuvių gentis, pasiekusi pradinę ESO fazę.

Neruviai (?), nors ir mažesniu mastu veikiami vakarų baltų, stebėdami besikeičiančią lietuvių gyveneną, jau VI a. persitvarkė į modernesnę Bancerovo–Tušemlios tipo kultūrą. Jos susidarymui, be abejo, turėjo įtakos ir Nemuno aukštupio jotvingiai. Pažymėtina, jog dėl modernaus etnosocialinio organizmo lietuvių etnosas plėtėsi. Tad lietuvių etnonimu nuo VI a. pradėjo vadintis vis naujos bendruomenės. Šis procesas vyko greitėjančia eiga. Neruvių (?) etnonimas, kuriuo galėjo vadintis Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai, pamažu prarado reikšmę, nes keitėsi šiuo vardu besivadinančios visuomenės gyvenenos normos ir vidinė organizacinė sandara. Todėl pravartu prisiminti *aisčių* etnonimo raidą. XVIII a. pr. m. e. formuojasi aukštos potencijos, turtinga, metalą pažįstanti DKT *aisčių* gentis. Romos imperijos laikais *aisčių* etnosas turėjo savarankiškų DKT atšakų, o nuo II a. etnonimas ima įgyti ir *Aisčių* genčių sąjungos prasmę. Pastarąjį pokytį lydėjo visų baltų, gyvenusių rytuose, kultūrinė metisacija pagal senosios *aisčių* genties etnokultūrinį modelį. VI a. suirus *Aisčių* genčių sąjungai ir senuosiuose plotuose susiformavus DKT prūsų genčiai, senasis *aisčių* etnonimas pamažu išnyko. Prasidėjus visuomenės pokyčiams, sąlygotiems sparčiai besikeičiančių geležies amžiaus gyvenenos ekonominių socialinių realijų, neruvių (?) etnonimas, tiesa, dėl kiek kitokių priežasčių nei *aisčių*, taip pat ėmė evoliucionuoti praeities reliкто link. Būtent tada Bancerovo–Tušemlios kultūrinio tipo bendruomenės ir užklupo dregovičių, vėliau ir krivyčių bei radimičių agresijos. Pereinamojo tipo etnopsichologinė situacija turėjo būti viena priežasčių, lėmusi Nemuno–Dniepro ištakų krašto baltų genčių karinius pralaimėjimus VIII–IX a.

Kai kurie archeologai lietuvių vardą linkę taikyti Vėlyvosios brūkšniuotosios kultūros visuomenei, gyvenusiai Neries ir Pietų Beržūros baseinuose. Dalis tyrinėtojų lietuviams linkę vadinti ir visas Bancerovo–Tušemlios kultūrinio tipo baltų gentis. Čia išdėstyta medžiaga rodo, kad tai specifinis klausimas, kai kuriais aspektais neprasilenkiantis su tiesa. VI a., susiformavus pirminei gentinei lietuvių tautai, bendra kalba negarantavo regione gyvenusių etninio bendros kilmės žmonių tapatumo, nes būta skirtingų papročių,

skyrėsi genčių gyvenena. Atsižvelgiant į tai, Bancerovo–Tušemlios ar Vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės lietuvių etnonimu, matyt, nevadintini arba vadintini rezervuotai. Jiems geriau tiktų neruvių (?) etnonimas. Tačiau lietuvius ir Bancerovo–Tušemlios kultūros baltus jungia bendra kalba ir kilmė, todėl IX–XII a. gana daug tų baltų priėmė modernesnę, progresuojančią lietuvių etnopsichologiją. Daug lietuvių materialinės kultūros elementų pasklido toli į rytus iki pat Volgos–Okos upyno. Pagaliau būtent Bancerovo–Tušemlios kultūrinės kilmės lietuviai, gyvenę Minsko srityje, Nemuno ištakų zonoje ir Dauguvos–Dniepro tarpupyje, pateko ir į įvairius rašytinius šaltinius, kuriuose minimi ne vieną šimtą metų. Norint suvokti šių rytų lietuvių atsiradimą reikia aptarti dar porą klausimų: lietuvių–latgalių santykius, prisiminti vieną, nūdieną visiškai užmirštą ir beveik nebeegzistuojančią gentinės lietuvių tautos palikuonių atšaką.

LIETUVIŲ–LATGALIŲ SANTYKIŲ APŽVALGA

Lingvistine, etnokultūrine prasme suvokiama, jog egzistavo trys stambūs baltų genčių arealai: vakarinis, rytinis (Volgos, Okos bei Desnos upynuose) ir centrinis, kuriam priklausė Bancerovo–Tušemlios (neruvių ?), lietuvių ir latgalių gentys. Ginčijamasi dėl žiemgalių ir sėlių priklausomybės centriniam ar vakariniam baltų genčių arealui. Visuomenine politine prasme *Aisčių* genčių sąjungos laikais bei VI–VIII a. baltų genčių suskirstymas paprastesnis. Centrinį baltų genčių arealą sudarė plotai, kuriuose iki VII a. yrant *Aisčių* genčių sąjungai spėjo susidaryti savarankiškų DKT genčių arealas, susidedantis iš etnokultūrinių ir etnosocialinių organizmų. Periferiniais baltų kultūros kraštais laikytini genčių plotai, kuriuose konfederalinio tipo junginiai ir etnosocialinės struktūros pradėjo atsirasti arba buvo neatsiradę. Šiuo atveju centrinio ir periferinio baltų arealo riba driekėsi rytinėmis jotvingių, lietuvių ir latgalių DKT genčių sienomis.

Centrinis baltų genčių arealas taip pat buvo nevienalytis. Jame, VI–IX a. suirus *Aisčių* genčių sąjungai, materialinėmis vertybėmis, galia, dydžiu išsiskyrė trys vienetai: prūsai, kuršiai bei lietuviai. Palyginus su pirmaisiais dviem, iš pradžių lietuviai materialiniu atžvilgiu buvo neturtingi. Tačiau etnosocialinio modelio sąranga lietuviai, kaip pastebėta, buvo neabejotini lyderiai. Siekti užsibrėžtų tikslų lietuvių elitui padėjo keletas aplinkybių. Dėl to lietuvių etnokultūriniai plotai palaipsniui didėjo. VI–IX a. šis augimas buvo dar ganėtinai lėtas. Nuo IX a. lietuviškojo etnos plėtotė spartėja. Etnokul-

tūrinė plėtotė ir etnosocialinio organizmo tobulėjimas, vykę vienu metu, lėmė, jog XIII a. susikūrus valstybei, gentinis lietuvių etnosas pavirto feodalinio tipo etnokultūrinį bei etnosocialinį organizmus turinčia tauta. Etnosocialiniai prūsų ir kuršių bendruomenių modeliai IX–XII a. pasirodė besą stagnaciniai, stabdantys feodalinio etnoso formavimosi raidą. Dėl šios priežasties nuo XII a. šios dvi pajėgiausios centrinio baltų arealo visuomenės ima darytis periferiniais, autonominiais gentinio lietuviškojo etnokultūrinio ir etnosocialinio organizmo padaliniais.

Tokios permainos akivaizdžios visame centriniame baltų genčių areale. VI–VIII a. lietuvių gentis dar tik pradeda reikšti pretenzijas į baltiškojo pasaulio lyderių statusą. IX–XII a. pabaigoje lietuviai jau ne tik tvirta gentis, bet ištisa genčių sąjunga. Aplink pradinį konfederalinį centrą Neries baseine tuo metu formuojasi etnokultūrinio ir etnosocialinio tipo daugiau ar mažiau savarankiškų lietuvių genčių sąjunga. Likusios centrinio baltų arealo gentys – etnokultūriniai bei etnosocialiniai subjektai – šio proceso metu nyksta arba tampa reliktiniais reiškiniais. XII a. beveik nebelieka sėlių. Pilyse prie Dauguvos, reliktiniame jų areale, stovi lietuvių kunigaikščių karinės įgulos. Tuo pačiu laikotarpiu baigia išnykti etnokultūrinio lygmeniu ir savarankiška Skalvija. Priešlauius–Nemuno tarpupyje iki pat Deimenos tampa akivaizdūs etnokultūriniai ir lingvistiniai pokyčiai. Naudodamiesi palankia tarptautine situacija ir siekdami užvaldyti kraštą, XIII a. kryžiuočiai priversti išsireikalauti iš Mindaugo tų žemių dovanojimo raštą. Kaip savarankiškas subjektas panašiai išnyksta ir dainaviai. Juos Gaujos žiočių–Gardino–Alytaus ruožė pradeda keisti naują lingvonimo klasės vardą gavusi etnokultūrinė lietuvių etnoso atmaina džūkai. Lietuvių etnoso naujųjų periferinių padalinių statusas centro atžvilgiu pakankamai įvairus. Džūkija, kaip autonominis etnosocialinis padalinys, atrodo, net neegzistuoja, visiškai valdoma Neries baseino kunigaikščių šeimų. Aukštaitija gerokai savarankiškesnė. Atokesni Skalvijos ir Žemaitijos kraštai netgi labai savarankiški. Ypač Žemaitija, pakankamai didelė ir tankiai apgyvendinta, turėjo beveik visiškai susiformavusią, nors ir menkesnę, palyginti su Neries baseino konfederaliniu centru, tačiau savitą etnosocialinio organizmo atmainą. Organizacinėmis ir karinėmis galiomis žemaičių žemė gerokai pranoko atitinkamus to meto žiemgalių, kuršių ar prūsų darinius.

Pažvelkime dabar į Latgalą. VI a. susidariusi DKT struktūra ir etnosocialinis organizmas padėjo šiai genčiai likviduoti pavojų, kurį sukėlė greičiausiai klajoklinės kilmės krivyčių gentis, turėjusi gerą karinės demokratijos tipo etnosocialinį organizmą. Latgaliams pavyko asimiliuoti vakarines diasporinio tipo krivyčių atšakas, tačiau Latgala prarado strateginę plėtros perspektyvą į rytus, ten įsigydama pavojingą konkurentą.

IX–XII a. dėl krivyčių nepalankiai klostėsi latgalių situacija. Krivyčiai, užgrobę daugelį žemių, kuriose sudarė aiškia gyventojų mažumą, kaip ir daugelis panašioje padėtyje atsідūrusių genčių, skubiai turėjo tobulinti etnosocialines struktūras. Krivyčių karinės demokratijos visuomenę dėsningai keitė ankstyvoji feodalinė valstybė. Metraščių medžiaga apie tai byloja, jog buvo pradėtos kurti kunigaikštystės, miestai-centrai, atliekantys atsparos bei kontrolės punktų vaidmenį. Dėl vikingų įtakos susikūrus slavų Naugardui, taip pat krivyčių Pliskuvos bei Paluotės (Polocko, Polotesko) miestams-valstybėms, latgalių santykiai su krivyčiais iš esmės pasikeitė. Kovoti už būvį dabar reikėjo nebe su gentinio, bet valstybinio tipo etnosocialinėmis struktūromis, kurios IX–XII a. augo ir tvirtėjo. XI–XII a. susidarė tokia situacija. Pietų Pliskuva, Paluotė ir Naugardas nuolatos puldinėja visą rytinį latgalių arealą, ypač Dauguvos pakrantes pietuose. Visuomenė apiplėšiama, bandoma užkrauti jai reguliarių duoklių mokėjimo našta. Vietinį latgalių ESO bandoma kuo labiau deformuoti ir net visiškai likviduoti. Kokiais būdais to siekiama? Nebesitenkinama plėšiamaisiais žygiais. Estijoje, Emaigės pakrantėse, naugardiečiai įkuria kolonijinį atsparos punktą, pavadintą Jurjevo vardu (dabartinis Tartu). Miestukas–kolonija, kad ir vangiai, palaiapsniui auga. Svarbiausias jo tikslas – didinti ir plėsti kontrolės sistemą rajone. Dar aktyvesnis buvo Paluotės kunigaikščių skverbimasis į Latgalą. Pirmiausia gentis, priversta mokėti šio miesto kunigaikščiams duokles, materialiai stekenama. Strateginė Dauguvos kelio reikšmė skatino Paluotės valdovus didinti spaudimą latgaliams, kurio pastarieji išlaikyti nebegalėjo. Rytinė, Velikaja upyne gyvenanti genties dalis, atrodo, buvo paimta į tiesioginę administracinę Paluotės kunigaikščių kontrolę. Rytų latgaliai tokiu atveju tapo Paluotės miesto-valstybės etnosocialinio mechanizmo periferine dalimi. Prarasdami gentinės tautos statusą, jie tapo tautybe maždaug 90 000 km² plotą užimančiame valstybiniame darinyje, kurio ribos pietvakariuose siekė Nemuno upės ištakas. Analogišką statusą šioje valstybėje turėjo ir dabartinės Minsko srities lietuviai. Be to, Pietų Latgaloje, Dauguvos pakrantėse, iškilo Jurjevui analogiški kolonijinės kontrolės punktai, Kuoknesės ir Jersikos miesteliai (žemėl. Nr. 7). Šių centrų paskirtis buvo kontroliuoti Dauguvos žemupio prekybą bei gretimas apylinkes. Miestelių funkcija – padėti rinkti duokles Paluotės kunigaikščiams ne tik iš latgalių, bet ir lyvių, žiemgalių bei sėlių genčių. Aplinkinių rajonų etnosocialinės struktūros, švelniai tariant, buvo „apgenėjamos“. Kolonijose gyveno imigrantai atvykėliai ir vietiniai gyventojai, nustumti į žemutines socialines struktūras. Etnokultūrinio lygmeniu šiuose punktuose buvo skleidžiama stačiatikių krikščionybė, neatsiejamai susijusi su rusakalbyste.

Po tokių latgalių negandų, atsiradusių dėl Paluotės kunigaikštystės, Pliskuva ir Naugardas bandė atkasti savąją pyrago dalį Latgalos šiaurės rytuose. Tai rodo, jog latgalių ESO XII a. buvo pusiau sužlugdytas. Genties tuo metu, ko gero, nebegalima laikyti visai nepriklausoma. Visas šias nesėkmes parodo ir prasidėjusios latgalių šiaurinių žemių nesėkmes prestižiniuose rudens karuose su pietinėmis estų žemėmis. Prieš keletą amžių tai buvo beveik neįtikėtina. Todėl latgalius reikia traktuoti kaip pačią silpniausią XII a. gentį centriniame nepriklausomų baltų genčių areale.

Pažvelkime dabar į diametraliai priešingus rezultatus IX–XII a. vystymesi pasiekusių lietuvių–latgalių genčių santykius. Lietuvių–latgalių, dviejų nevienodos raidos baltų genčių, santykiai ne visada buvo intensyvūs. Ilgą laiką nuo pietinių kaimynų, žiemgalių, sėlių bei lietuvių genčių, latgalius sergėjo natūrali siena – Dauguvos upė. Keltis per tokią gamtos kliūtį kariniams daliniams būdavo nevisiškai saugu net ir žiemą. Taigi prestižo kovas latgaliai daugiausia kariavo tik su lyviais, neturėjusiais DKT struktūros ir ESO, estų etnokultūrinio junginio pietinėmis žemėmis bei krivyčiais. Nuo XII a. vidurio, audringai besivystant lietuviškajam etnosocialiniam organizmui, Dauguvą vis dažniau pradeda forsuoti lietuvių kunigaikščių kariniai daliniai. Dabartinio Daugpilio vietoje pastatoma Naujoji pilis – Naujinis. Tai Latgalos istorijoje laikytina be galo svarbiu įvykiu. Naujinis ženklino ne tik itin aktyvios, kokybiškai naujos lietuvių veiklos Uždaugovyje pradžią. Ši tvirtovė perkirto Paluotės kunigaikščių komunikacijas Dauguvos kelyje, visų pirma su Kuoknesės ir Jersikos kolonijiniais centrais. Smunkant Paluotės galios centro reikšmei, XIII a. pradžioje Kuoknesės ir Jersikos kolonijoms turi aktyvios įtakos lietuvių kunigaikščiai. Politinės aplinkybės skatino šių kolonijų valdovus megti giminystės saitus su lietuvių kunigaikščiais. Čia imta stengtis palaikyti kuo geresnius, gyvybiškai svarbius santykius su pietų kaimynais. Daugpilio tvirtovė lietuvių kunigaikščiams buvo itin svarbi. Tvirtovę praradęs, Traidenis oficialiai pareiškė, kad gavo smūgį į pačią širdį ir ją prisiekė susigrąžinti. Remiantis Daugpiliu (Naujiniu), XII–XIII a. sandūroje į pusiau paralyžiuotą Latgalą prasideda aktyvi lietuvių bajorų ir kunigaikščių bei jų artimųjų, šeimynykščių infiltracija. Jie gana laisvai stotasi Latgaloje pilis ir naudoja jas, atrodo, net trejopo tipo veiklai. Iš šių pilių organizuojami karinės demokratijos organizacijai būdingi reidai į turtingas Pliskuvos bei Naugardo miestų valdas. Iš apylinkių renkamos duoklės. Atrodo, jog su kitais Aukštaitijos ir Pirminės Lietuvos kunigaikščiais dalyvaujama reiduose, siekiant nulenkinti centrinių estų žemių gyventojų sprandus, t. y. bandant priversti be kovų mokėti duokles.

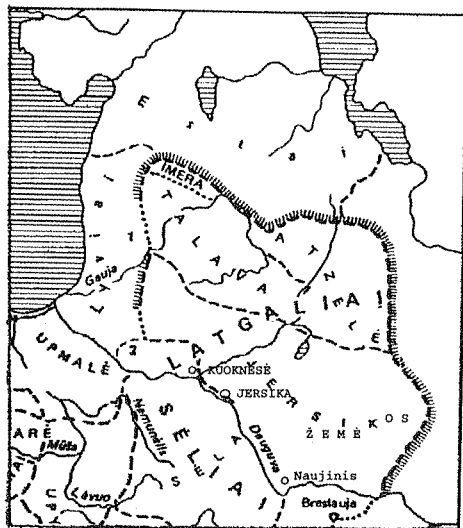
Nors XIII a. DKT baltų gentys sudarė atskirus etninius vienetus, reikia nepamiršti, kad jos Aisčių genčių sąjungos laikais turėjo tam tikrą bendrumą.

Genčių kalbos, kaip dabar įrodyta, buvo gana skirtingos. Kitais atžvilgiais, kaip religija, ūkiu, šeima, dvasiniu bei kasdieniu pasauliu, baltų gentys turėjo daug bendrų bruožų. Gausybė etninių bendrybių ir bendra praeitis neleido joms susvetimėti. Pasaulio genčių didelių arealų tyrimais įrodyta, jog giminingoms gentims etnopsichologiškai vietinių šnektų ar kalbų skirtumai nėra tokie reikšmingi. Tarpetninis bendrumas yra savaiame suprantamas dalykas, o dauguma arealo gyventojų moka vieną ar net kelias svarbesniųjų genčių kalbas. Baltų genčių areale IX–XII a. visos gentys, gyvenusios tarp Vyslos ir Pliskuvos ežero, patyrė didelę lietuvių etnosocialinio organizmo įtaką, o tai etnokultūrinėje plotmėje reiškė palaipsnių tų genčių liejimasi į bendrą gentinę lietuvių tautą. Tarpinė šio proceso grandis turėjo būti kalbinis bilingvizmas, atsiradęs dėl lietuvių kalbos išmokimo. Lietuvių kalba, IX–XII a. tarpgentinio bendravimo priemonė, neturėjo konkurencijos. Atkreiptinas dėmesys į faktą, jog XII a. neatsitiktinai rašytiniuose šaltiniuose lietuvių etnonimas dažnai imamas taikyti ir visoms likusioms baltų gentims. Tai virto tradicija, besitęsusia ir Naujaisiais laikais.

Manytina, jog dėl tokių aplinkybių lietuvių migrantai Latgaloje nesukėlė didesnio antagonizmo. Viena, lietuviai neabejotinai apribojo Paluotės, Pliskuvos ir Naugardo miestų įtaką, pasiimdami tas materialines vertybes, kurios anksčiau tekdavo pastariesiems miestams. Kita vertus, latgaliams autochtonams lietuviai darė kur kas didesnę etnopsichologinę įtaką negu Kuoknesės bei Jersikos rusakalbiai kolonistai, nes gyvensena lietuviams ir latgaliai nedaug skyrėsi. Tad per trejetą–penketą dešimtmečių Latgaloje turėjo susidaryti veiksmingas, svarbus lietuvių gyventojų sluoksnius. Per mišrias vedybas turėjo gausėti lietuvių tautybės gyventojų papiluiuose. Kai kurie latgaliai, priėmę lietuvių tautybę, išsilaisvindavo nuo jėga išreikalaujamų mokesčių, gaudavo saugumo garantijas, įgydavo anuomet svarbią galimybę dalyvauti prestižo karuose. Dėl to lietuviškų gyvenviečių poveikis vietos gyventojų etnopsichologijai buvo nepalyginamai didesnis nei Kuoknesės ar Jersikos kolonijinių centrų, buvusių rusakalbių žinioje. Tokiomis aplinkybėmis XII a. pabaigoje Latgalos žemėje pradėjo formuotis naujas šiaurinis gentinės lietuvių tautos padalinys. Jo negausūs palikuonys ten gyvena ir dabar.

Vaizdą apie naujo šiaurinio gentinės lietuvių tautos padalinio atsiradimą galima susidaryti iš Pliskuvos ir Naugardo metraščių. Tie miestai tiesiogiai siejosi su Latgalos lietuviais, tad ten rašytų kronikų duomenys laikytini ypač svarbiais. Naugardiečiai pradeda vartoti *lietuvininkų* (litovniki) etnonimą. Rusakalbių stačiatikių šaltiniai jį taiko tik Latgaloje esantiems lietuviams pavadinti.

Aukštaičių bendruomenė, lietuviams užkariavus Šventosios–Nevėžio tarpupį, toliau plėtojosi rytų žiemgalių bei sėlių pagrindu. Lingvonimu *dzūkai*

Žemėl. Nr. 7

- 1 – Idumėja (dalis gyventojų lyviai),
- 2 – Kuoknesės žemė

pavadintos visuomenės pagrindą turėjo sudaryti dainavių substratas. Prūsijos ir ypač Skalvijos gyventojų transformacija vyko į vakarų lietuvininkų tautinę atšaką. Pastaroji etnonimo forma, kaip buvo pastebėta, vartota ir Uždauguvio lietuvių Latgaloje.

Rusakalbystės plėtojimosi procesus Latgaloje nuo XII a. vidurio galutinai sustabdė lietuvių veikla. Pusiau paralyžiuotą, archajišką latgalių etnosocialinį organizmą aktyviai ėmė keisti modernus lietuvių etnosocialinis organizmas. Kadangi lietuvių etnosas etnokultūrinėje ir etnosocialinėje srityje apėmė visas baltų gentis, lietuvių etnosocialinis organizmas XII a. baltų pasaulyje laikytinas visuotiniu, o besiformuojanti jo atšaka Latgaloje – šiauriniu autonomišku jo padaliniu. Toli gražu ne visi latgaliai buvo patenkinti lietuvių etnosocialinio organizmo plėtote Uždauguvio žemėse. Šį procesą lydėjo neišvengiami sugriovimai, plėšimai bei aukos, todėl būtinai privalėjo rasti asmenų, grupuočių, trukdžiusių lietuvių etnosocialinio organizmo plėtotei. Tokių jėgų, pasirengusių priešintis spartėjančiam lietuvių ESO vystymuisi, buvo gana daug net grynai lietuviškuose plotuose. Priešinimasis Lietuvos valstybės atsiradimo procesams Latgaloje, be abejo, turėjo ir etnopsichologinį elementą. Netrukus prasidėję kryžiaus karai tačiau akivaizdžiai parodė, kad visų be išimties baltų liejimasis į bendrą feodalinę lietuvių tautą anuomet buvo visiškai skirtingas dalykas nei tų pačių genčių transformavimosi procesai į rusakalbystės, lenkiškumo arba vokiškumo etnokultūrinės formas. Tarp baltų

genčių vykęs jėgos ir prievartos elementų vartojimas buvo tuo metu įprastas reiškinyje pagal vyravusias kovinio psichologinio prestižo normas. Tad latgaliai, kaip ir lietuviai, buvo neatskiriama baltų pasaulio sudėtinė dalis.

XIII a. pradžioje vokiečių riteriai iš esmės pakeitė gyvenimą Dauguvos baseine. Lietuvių pozicijos buvo viena pagrindinių kliūčių vokiečių riterių ekspansijos plėtotei. Pagrindinius priešus, lietuvius, riteriai įsivaizdavo vien neigiamai, neretai juodindami. Dėl lietuvių pozicijų Latgaloje buvo teigiama, kad esą latgaliai ir rusakalbiai nuo lietuvių vyčių lėkdavę kaip zuikiai arba kad latgaliai Uždauguvyje buvo lietuvių pašaras ir maistas. Riterių tikslas buvo izoliuoti dar likusias, į vieningą gentinę lietuvių tautą nespėjusias įsilieti Dauguvos, Ventos baseinų genčių dalis nuo lietuvių etnosocialinio organizmo, primetant vietos gyventojams importinį konfesinį, politinį ir socialinį visuomenės valdymo modelį, kurio raidos pabaigoje turėjo dėsningai susiformuoti vokiečių etnosocialinio organizmo regioninė atmaina rytiniame Baltijos krante*. Toks modelis, brukamas jėga, paneigiant visas etnokultūrinės vertybes bei socialines struktūras, anuomet vietos gyventojų visuotinai buvo atmetamas. Tūkstančiai gyventojų bėgo į Lietuvos valstybę, kovėsi ginklu, dažnai labai nedviprasmiškai pasisakydami už lietuvių feodalinę etnosocialinę sistemą. Kad lietuvių etnosocialinės struktūros XIII a. pradžioje buvo labai paveikusios viso Padauguvio regiono etnopsichologija, rodo ir griežti vokiečių riterių reikalavimai kiekvienai okupuojamai bendruomenei daugiau koku nors būdu nebesusidėti su lietuviais. Esant reikalui šis reikalavimas būdavo vykdomas griebiantis atviro genocido. Išties atskiri rajonai ir netgi kraštai pavirto visiškai tuščiomis dykromis. Kryžiuočiai pasididžiudami apie tai sakė, jog dar niekas pasaulyje tokio dalyko nėra matęs. Dėl to palaipsniui dabartinės Latvijos teritorijoje visos etnosocialinės lietuvių struktūros, įskaitant ir Latgalą, buvo sunaikintos.

Užbaigiant glaustą lietuvių–latgalių santykių apžvalgą, pažymėtina, kad XIII a. pradžioje regione tarp Vyslos ir Suomų įlankos senosios gentinės, dar VI–VIII a. susikūrusios vietinės etnosocialinės struktūros virto anachronizmais. Išimčių sudarė tik vietinė lietuvių šio tipo organizacija. Visiems vietos gyventojams teko priverstinai rinktis tokius etnosocialinius modelius: svetimus – rusų, mozūrų, vokiečių ir savą, natūraliai išsiviravantį, – lietuvių. Absoliuti gyventojų dauguma dėsningai rinkosi lietuvių etnosocialinį modelį. Deja, daugiau nei pusėje baltų genčių plotų įsitvirtino vokiečių etnosocialinis modelis, kai kur net ir lietuviškose teritorijose. Vokiečių politinio–konfesinio–

* Panašiai kaip šiaurės lietuvininkai, tokia vokiškai kalbanti tautybė iš tiesų buvo susiformavusi ir pasivadinusį baltais.

socialinio modelio diegimas rėmėsi dideliais politiniais, finansiniais ir žmonių rezervais, kuriuos organizavo galingiausia anuomet pasaulyje kryžiaus karų rengimo „mašina“. Teutonų (Vokiečių) ordiną iš dalies lydėjo dar ir politinė sėkmė. Tik ką susiformavęs feodalinio tipo lietuvių ESO, nepaisant didelių pastangų ir didvyriškumo stebuklų, palaipsniui turėjo pasitraukti į teritoriją už Nemuno (Tilžės–Gardino ruože) bei į pietus nuo dabartinės Latvijos sienos. Lietuvių etnosocialinės struktūros dar buvo pernelyg jaunos, nespėjusios kokybiškai subręsti, kad sugebėtų išspręsti visas problemas, kilusias dėl agresorių. Pavyzdžių toli ieškoti nereikia. Pavyzdžiui, karinėje sferoje turėjo praeiti net kone šimtas metų, kol lietuvių valstybė tapo pajėgi užtikrinti centralizuotą gynybinių pilių funkcionavimą. Kol to nebuvo, visos lietuvių įgulas turėjusios pilys Kuršo, Skalvijos, Sėlos ar Latgalos žemėse prieš buvo sunaikintos.

DIDŽIOJO KONFEDERALINIO TIPO LIETUVIŲ GENTIES SANTYKIAI SU NERUVIAIS (?), BANCEROVO–TUŠEMLIOS KULTŪROS GENTIMIS

Lietuvių genčių sąjungos ir latgalių santykių apžvalga parodo realią baltų genčių padėtį. Reikšmingų gentinės lietuvių tautos susidarymo postūmių atsiranda jau VIII–IX a. sandūroje. Todėl didelė klaida laikytinos kartais pareiškiamos nuomonės, jog lietuvių etnosocialinis ir etnokultūrinis organizmas iki XII a. neveikė kitoms baltų gentims. Dar didesnė klaida manyti, jog lietuvių ir kitų baltų arealų santykiai buvo nevienodi. Su baltais, gyvenusiais rytinėje ir pietinėje pirminės lietuvių genties kaimynystėje, dabartinės Baltarusijos teritorijoje, lietuviškojo etnosocialinio organizmo santykiai klostėsi visiškai taip pat, kaip ir su vakarinėmis bei šiaurinėmis baltų, net estų gentimis. To nepripažįstant, sunku teisingai suvokti gentinės lietuvių tautos situaciją rytuose. Dėl to pradedamos kurti klaidingos teorijos apie lietuvių genties kilmę Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių ploto vakaruose ir etnonimo plėtrą iš Minsko–Naugarduko žemių į labiau vakarines baltų žemes. Tad svarbiausia skyriaus problema – parodyti galimus DKT lietuvių genties ir Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų neruvių (?) santykius VIII–IX a. Ši problema aptariama keturiais atžvilgiais.

Pirmasis faktas, aptartas ankstesniuose skyriuose, rodo, jog VIII a. didelė pašaliečių agresija iš karto nesunaikino plataus Bancerovo–Tušemlios kultūros genčių neruvių (?) pasaulio. Teritorija tarp Ščiaros ir Nemuno bei Nemuno ir Pietų Beržūnos dar tam tikrą laiką liko niekieno nenukariauta. Šiose

žemėse baltai gyveno įprastą gyvenimą, kaip ir Pasožės baltai iki radimičių pasirodymo arba estai, lyviai bei latgaliai.

Antra, tobuliausias baltų etnosocialinio organizmo modelis, kurį sukūrė lietuviai, sėkmingai funkcionavo ir vis labiau ėmė plėstis skirtingomis geografinėmis kryptimis, aktyviai veikdamas kaimynines gentis. VIII–IX a. buvo veikiama vakarų ir šiaurės kryptimis Šventosios, Nevėžio, Dubysos, Šešupės ir kituose arealo upynuose, Nemuno žemupyje bei Ventos baseine. Lydos, Merkinės apylinkių, Naššios, Vakarų Beržūnos ir Naručio lietuviai aktyviausiai turėjo veikti Sūduvoje, Nemuno ir Neries aukštupiuose, siekė kontroliuoti perėjas į Ptičės bei Pietų Beržūnos upynus. Šių teritorijų baltai – jotvingiai ir neruviai (?) – susidurdavo su stiprėjančios Lietuvos konfederacijos vyčiais. Padariniai visuomet būdavo panašūs: išimčių prestižiniuose rudens karuose, kurių tikslas būdavo nulenkti kurios nors genties žmonių sprandus, niekam nebuvo daroma. Yra pagrindo teigti, jog lietuvių kariams ir elitui VIII–X a. geriau sekėsi Nemuno aukštupio baseine nei Sūduvoje, Skalvijoje, Kurše, Žiemgaloje bei Sėloje.

Trečiasis momentas siejasi su Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų problematika. Kadangi tuo metu keitėsi šių genčių požiūris į kraujo giminystę ir formavosi geležies amžiaus teritorinės bendruomenės, atskirų žemių glaudesnių ryšių nebūta. Tad iro senoji gyventojų etnopsichologija, o naujos, konsoliduojančios tas baltų gentis grėsmės akimirka, dar nebuvo. Neruvių (?) etnonimo etnopsichologinis svoris turėjo mažėti, iro senieji gentainių bendravimo saitai. Stipresnės žemės, potencialūs būsimų naujų DKT genčių branduoliai, buvo neišsivysčiusios, egzistavo užuomazgos būsenoje. Pagaliau dregovičių ir krivyčių ekspansijos šias baltų bendruomenes veikė slegiančiai ir demoralizuojančiai. Tad konstatuotina, kad VIII–IX a. sandūroje egzistavo nemažos, politiškai laisvos Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų neruvių (?) teritorijos, visų pirma tarp Nemuno ir Pietų Beržūnos, kurios etnopsichologine prasme išgyveno didelę vidinę krizę.

Ketvirtoji faktorių grupė, lėmusi šio laikotarpio lietuvių ir Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) santykius, siejasi su etnokultūrinės specifikos problematika. Vakarinė Bancerovo–Tušemlios kultūros genčių arealo dalis, pirmiausia Nemuno aukštupys, buvo veikiamas jotvingių etnokultūros. Dauguvos vidupio ir Smalensko kraštai Velikajos upyno žemės patyrė didelę latgalių kultūros įtaką. Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) ir lietuvių santykiai visais atžvilgiais turėjo būti ypatingi. II a. išsiskyrę iš Vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros, lietuviai IV–VI a. Nemuno aukštupyje, Ščaros, Jaseldos upių, Gomelio srities paribio, Dniepro,

Laukesos bei Dauguvos žemėse galėjo būti traktuojami kaip protėvių tradicijas pamynę renegatai. Iš pradžių jiems turėjo būti priešinamasi. V a., atrodo, po nemažų kovų besiformuojančios Lietuvos konfederacijos ribos turėjo nusistovėti V. Beržūnos ir Naručio upėmis. VIII–IX a. sandūroje pasikeitė šių baltų genčių padėtis. Perspektyvi lietuvių visuomeninė organizacija ėmė skleistis po visų baltų genčių pasaulį. Besiformuojančios Lietuvos konfederacijos gyventojus su Bancerovo–Tušemlios kultūros baltais, neruviais (?) siejo įvairūs ryšiai: kilmės, kalbos, etnokultūros ir t. t. Nors Neries baseino lietuviams vakarų baltų kultūra padarė didesnę įtaką nei Bancerovo–Tušemlios baltams, neruviais (?), tačiau besiformuojančios Lietuvos konfederacijos gyventojų ir neruvių (?) kalba tarp Nemuno ir Dniepro ištakų, atrodo, nedaug skyrėsi, panašiai, kaip, pavyzdžiui, aukštaičių ir žemaičių tarmės. Tai buvo ypač svarbi aplinkybė plėtotis etniniams ryšiams ir reiškiniams, susijusiems su etnopsichologiniais pokyčiais.

Aptarę šiuos keturis punktus, iš karto dar negalime pereiti prie tiesioginio lietuvių–Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) santykių nagrinėjimo VIII–IX a., nes reikia aptarti dar vieną labai svarbią aplinkybę. Gentinės lietuvių tautos formavimuisi didžiausią įtaką turėjo lietuvių ESO, pažangiausia visų baltų genčių struktūra. Tačiau konkrečiu atveju lietuvių ESO veikė ir reikėsi skirtingai. Kiekvienos genties, su kuria turėjo reikalą pirminės Lietuvos konfederacijos gyventojai, specifika diktavo savitas santykiavimo normas. Skirtingi buvo ir įsitraukimo į bendrą gentinę lietuvių tautą padariniai. Žemaičių, šiaurės ir vakarų lietuvininkų, Netimero krašto lietuvių formavimasis, jų vietinės bendruomenės gerokai skyrėsi. Gentinės lietuvių tautos regioninių padalinių formavimosi specifika, prieš pereinant prie pagrindinio klausimo, yra tikslinga aptarti dar dviejuose skyriuose.

KURŠIAI IR ŠIAURĖS VAKARŲ LIETUVIŲ–ŽEMAIČIŲ TAUTINĖ ATŠAKA

Sėkmingo gentinės lietuvių tautos evoliucionavimo pagrindinė priežastis buvo tobuliausias iš visų baltų genčių etnosocialinis organizmas. Jis sudarė sąlygas pirmiausia etnosocialiniu, o po to ir etnokultūriniu lygiu absorbuoti kitas baltų gentis, savarankiškai egzistavusias VI–IX a.

Šiaurės lietuvininkai pradėjo formuotis infiltravus į Latgalos kraštą gentinės lietuvių tautos diasporą: elitą, karius bei šeimynykščius. Pilys ir prie jų statomos gyvenvietės buvo židiniai, iš kurių po etnosocialinio latgalių instituto likvidavimo užimtame rajone prasidėdavo latgalių etnokultūrinis

liejimasis į gentinę lietuvių tautą. Galima manyti, jog XIII a. pradžioje kai kuriuose Latgalos rajonuose turėjo būti pasibaigusi pradinė šio proceso fazė.

Dėl silpno latgalių ESO lietuvių elitas bemaž visiškai laisvai rinkosi priemones, šiuo atveju atsparos ir kontrolės punktų statybą. Žemaitija, nors rašytinių duomenų neišliko, turėjo kitaip formuotis. Žemaičių gentinės lietuvių tautos padaliniui susiformuoti daug įtakos turėjo kuršiai. Etnosocialinis kuršių organizmas buvo darnus, nes jau egzistavo įvairūs visuomenės sluoksniai, tačiau nebuvo aukščiausiojo tipo valdžios. Lietuviai pastarąjį institutą buvo pavyzdinčiai ištobulinę. Tai buvo viena pagrindinių priežasčių, leidusi lietuviams per genčių sąjungos susidarymo grandį evoliucionuoti į feodalinio etnosos kategoriją, o kuršiams ne. Tačiau gentinis kuršių etnosas buvo toks darnus, jog vienu metu Baltijos jūroje buvo perėmęs vikingų funkcijas. „Dieve, sergėk mus nuo bado, maro ir kuršių“, – tam tikru laikotarpiu buvo meldžiamasi Danijos bažnyčiose.

Pagal švedų duomenis, rodančius mokesčių dydį, kurį karinės kampanijos metu paėmė iš kuršių, akivaizdu, jog Apuolės apylinkės kur kas įnirtingiau priešinosi švedų kariuomenei ir sumokėjo kone dvigubai didesnę sumą nei Liepojos apylinkių kuršiai. Tai leidžia padaryti išvadą, kad Klaipėdos–Telšių linijoje iki XII a. turėjo būti pagrindinis, kovingiausias bei turtingiausias Kuršo arealas. Šiauriau esantys dabartinės Latvijos Kuršo rajonai atitinkamai turėjo būti silpnesnė, periferinė, vėliau susiformavusi genties dalis (žemėl. Nr. 8).

Tačiau baltų genčių raida etnosocialinėje arba etnokultūrinėje srityse buvo nevienoda. Tai rodo toks pavyzdys: vienos žiemgalių giminės vyrai, išgirdę, jog kalavijuočiai Padauguvyje pasistatė akmenų tvirtovę, virvėmis tikėjosi nutempti akmenis vieną nuo kito ir sumesti juos į vandenį! Kuršių, prūsų bei lietuvių bendruomenėse, turėjusiose daug reikalų su gana tolimais kraštais, toks atsitikimas paprasčiausiai buvo neįmanomas.

Lietuvių galios veiksnys kuršiams buvo neišvengiamas. Bet būtina suvokti, jog kuršius jis turėjo veikti visiškai kitaip negu latgalius, turėjusius degraduojantį etnosocialinį organizmą. Bandant modeliuoti kuršių lietuvių evoliucionavimo procesus, reikia atsižvelgti į tai, jog IX–XII a. tobulesnė etnosocialinė organizacinė struktūra turėjo lietuviams įgijo strateginę iniciatyvą prestižinėse rudens kovose su kuršiais. XII a. viduryje tai jau visiškai akivaizdu. Tuo metu gentinės lietuvių tautos evoliucija link feodalinio tipo etnosos susiformavimo ėjo į pabaigą. Tai liudytų ir toks faktas, jog VI–VIII a. arba ne vėliau kaip nuo IX a. kuršių kalba, vakarinių baltų kalba, ima artėti prie centrinio baltų arealo kalbų. Tad didelę kalbinę įtaką kuršiams turėjo padaryti lietuvių kalba, nors kuršiai yra patyrę ir ugrofinų substrato įtaką, ypač Kuršo

pusiasalio šiaurėje*. Kadangi kuršiai ne tik puldavo skandinavų kraštus**, bet ir patys buvo puolami, galime daryti išvadą apie nuolatinius kuršių ir lietuvių santykius, besitęsiančius išstisus šimtmečius. Iki XII a. šios stipriausios baltų gentys nepatyrė ryškesnių teritorinių ir etnopsichologinių permainų, tačiau jų tarpusavio ryšiai veikė kuršių kalbą, kuri keitėsi, t. y. artėjo prie lietuvių kalbos.

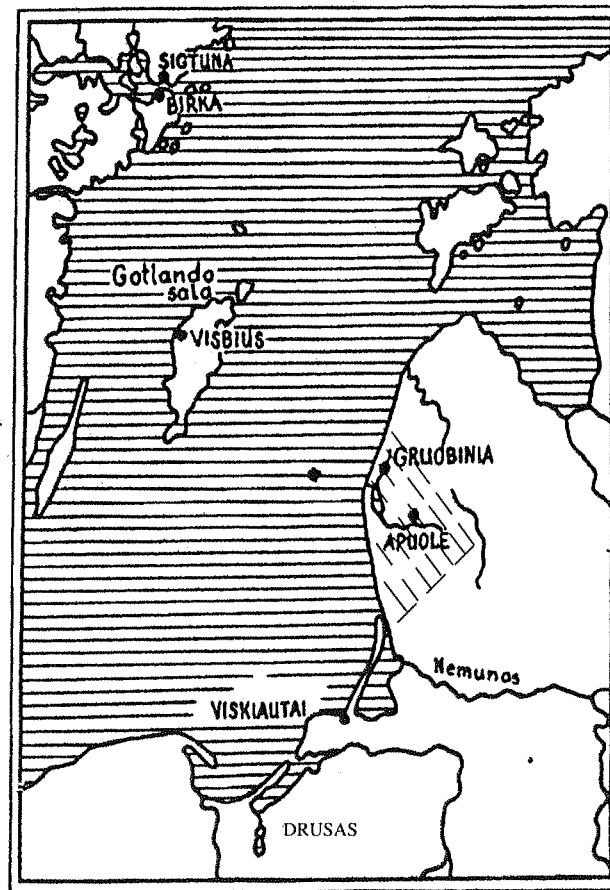
Skandinavijos rašytiniuose šaltiniuose esama gana daug VII–XIII a. duomenų apie kuršius. Šaltiniai parodo, jog kuršiai turėjo pakankamai darnią karinę administracinę sistemą, buvo pasiekę tam tikrą konfederalinės struktūros centralizacijos laipsnį. Svarbūs yra duomenys, rodantys, jog kuršiai visais lygiais puikiai mokėjo derėtis, ypač dėl išpirkų išsimokėjimo. Rudens prestižo kovas kuršiai vikingų pavyzdžiu buvo įpratę realizuoti už savo krašto ribų, siautėdami Baltijos jūros pakrantėse. Plėsti Skandinavijos materialines vertybes (pavyzdžiui, nukabinti bažnyčių varpus), ne tik prabangos dalykus, kuršiams buvo gerokai patraukliau nei kovoti su kaimyninėmis gentimis. Kovoti su lietuviais kuršiams ne taip gerai sekėsi, o sėkmės atveju jie negalėjo tikėtis tiek grobio, kiek būtų gavę skandinavų kraštuose. Kuršiai nemetė visų jėgų nuolat stiprėjančiam lietuvių spaudimui atremti ir, ko gero, nuo pat pradžių buvo linkę laikytis gynybinės taktikos.

Tad vis nuo IX–X a. didėjantis lietuvių spaudimas ir galimos lokalinio pobūdžio lietuvių kolonizacijos kuršių žemėse kuršius, matyt, vertė būti lankstesniais. Ypač nuo XI a. lietuviams perimant strateginę iniciatyvą, kuršiai galėjo rinktis keletą bendravimo formų. Pirma, artimiausios lietuviams žemės pagal ano meto supratimą galėjo šiek tiek prilenkti sprandus, esant reikalui, už taiką lietuviams užmokėti materialinėmis vertybėmis. Tokie aukštesnė etnosocialinę organizaciją turėjusių genčių ryšiai buvo įprasti. Toks pavyzdys – lietuvių 1219 m. kolektyviai sudaryta sutartis su kitu politiniu subjektu. Tokio pobūdžio baltų genčių ryšius liudija faktas, kai Mindaugas, patekęs į gilią politinę krizę, pasiryžo nulenkti sprandą prieš jotvingių kunigaikščius, paklodamas krūvą sidabro. Antra, kuršių elitas galėjo siekti užmezgti giminytės ryšius su lietuvių lyderiais, dėl to kartais perleisti lietuviams atskiras paribio gyvenvietes. Trečia, kuršiai galėjo bandyti nukreipti kaimyninių lietuvių bendruomenių smūgį sau naudinga linkme ir iš to turėti naudos. Kryžiaus karų istorija rodo, jog kuršiai sugebėdavo būti didelių, net keleto

* Nedidelė ir ne tokio aukšto išsivystymo lygio kaimyninė žiemgalių gentis negalėjo padaryti kuršiams tokio poveikio, kad esmingai būtų prisidėjusi prie jų kalbinės transformacijos. Be to, kai kurių kalbininkų nuomone, pati žiemgalių kalba, kaip kuršių, turėjo moduliuoti į vidurio baltų kalbų kategorijos gretas.

** IX a. „Magnusar saga“ mini Sveiną Ulfsoną, skirtą sargu prieš vėdų, kuršių, kitų rytiečių ir saksų puldinėjimus.

genčių puolimo iniciatoriai. Nors rašytiniai šaltiniai nepaliudija, kad kuršių rengiamuose Baltijos pakrančių puolimuose būtų dalyvavę ir lietuvių, galima spėlioti jų ten buvus. Minima, jog kuršių puolimuose dalyvaudavę net 300 laivų. Atkreiptinas dėmesys, jog šaltiniai šalia kuršių mini ir kitus, neįvardytus Baltijos jūros rytinių pakrančių plėšikus. Tad manytina, jog tam tikrais atvejais kuršiams turėjo būti naudinga įtraukti į didesnius savo puolimus ir kaimyninių Klaipėdos–Telšių linijos gyvenviečių lietuvius. Tokia partnerystė

Žemėl. Nr. 8

 – turtingiausias kuršių genčių arealas, kuriame XII a. antroje pusėje prasidėjo aktyvūs konsolidacijos į feodalinę visuomenę brandinusią gentinę lietuvių tautą procesai

ne tik turėjo stiprinti puolamąją galią, bet ir garantuoti stabilią pietinio pasienio taiką.

Ypač reikšminga aplinkybe laikytinas galimas kuršių–lietuvių elito giminiavimasis. Tai buvo įmanoma dėl kuršių bajorų turto ir ypač stiprios lietuvių lyderių padėties visuomenėje. Lietuviai negalėjo priimti žemesniojo tipo etnosocialinės organizacijos modelio, bet kuršių elitui lietuvių visuomenės sandara galėjo būti patraukli, nes vienoje skandinavų sagoje minimas kuršių valdovas, vadinamas „tironu“. Tačiau kuršių visuomenėje nebūta stiprios kunigaikščio valdžios tradicijos. Tad kuršių–lietuvių bajorų giminiavimosi atvejais ypač pasienio srityse jų palikuonys turėjo rinktis lietuvių tautybę. Pietinių kuršių žemių bajorų lietuviavimas neišvengiamai skatino lituanizuotis ir kitus gyventojų sluoksnius.

Šiaurės lietuvininkų formavimąsi iš latgalių ir kuršių įsitraukimą į bendrą gentinį lietuvių etnosą lėmė tobulesnis lietuviškasis ESO, skirtingų genčių panašiai suvokiama karinio prestižo psichologija ir lietuvių visuomeninių struktūrų sugebėjimas tobuliausiai manipuluoti galios veiksmu. Šie bendriniai veiksniai veikė visas VI–IX a. baltų gentis, tad dėl to Neries baseine buvęs konfederalinio centro regionas per keletą šimtmečių sukūrė daug naujų regioninių, periferinių gentinės lietuvių tautos atšakų. Lemiamą vaidmenį dėl objektyvių priežasčių atliko lietuvių galios veiksnys, tačiau kiekvienas naujas lietuviškas subregionas formavosi labai skirtingai ir priklausė nuo vietos substrato. Tai, kas darėsi Latgaloje, jokiū būdu negalėjo pasikartoti visiškai kitokios visuomeninės sandaros Kurše. Netgi jau kryžiaus karų metu, kai lietuvių karių padaliniai atsirado kuršių pilaitėse, jų funkcijos ten buvo visiškai kitokios nei XII a. pabaigos Latgaloje.

Keletą amžių stiprėjant lietuvių etnosocialinio organizmo išoriniam poveikiui, palaiapsniui kito kuršių kalba, toldama nuo vakarų baltų, artėdama prie centrinių baltų kalbų. Dar vėliau, greičiausia dėl kuršių–lietuvių elito bendravimo ir giminytės ryšių, Klaipėdos–Telšių–Liepojos trikampyje turėjo formuotis plati dvikalbystės zona. Lietuvių kolonizacija rajone, matyt, buvo minimali. Pagrindinės Kuršo dalies liejimąsi į bendrą gentinę lietuvių tautą, matyt, gerokai palengvino tai, kad autonominis šiaurės vakarų lietuvių etnosu padalinys turėjo atskirą vardą. Kasdienėje praktikoje buvo vartojamas ne bendrinis *lietuvių* etnonimas, bet regioninę lietuvių tautos specifiką, jos formavimąsi atspindėjęs *žemaičių* toponimas*. Ir Aukštaitija, ir Žemaitija

* Žemaičių vietovardis, matyt, bus atsiradęs DKT lietuvių genties formavimosi pradžioje. Tie patys rudens prestižo karai IV–VI a. lėmė lietuvių veržimąsi į Neries–Nemuno–Nevėžio santakų rajoną bei Nevėžio ir Šventosios tarpupį. Nalšia formavosi tuo pačiu kilmės pagrindu, kaip ir Neries žemupy buvusi pirminė Lietuvos žemė (Vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros gėtiniai neruviai (?)), bet

toliau plėtojosi gana savarankiškai. Ypač žemaičiai patyrė didelę evoliuciją. Ir žemaičiai, ir aukštaičiai yra anksčiausiai pradėjusios formuotis lietuvininkų atmainos. Jos labai vėlai pradėjo pretenduoti į dvi arės tautos simbolinių padalinių statusą. Tačiau tokios evoliucijos užuomazga dėl objektyvių priežasčių nepadalijo į dvi dalis lietuvių tautos. Aukštaičių toponimas neplito po Neries baseine egzistavusius istorinio konfederalinio centro plotus, žemaičių – atitinkamai į Priegliaus upyną. Kuršių bendruomenei, pasižymėjusiai etnine savimone, bet neturėjusiai realių perspektyvų peraugti į feodalinę tautą, žemaičių toponimo egzistavimas buvo reikšminga aplinkybė. Galimybė lituanizuotis, pradiniam etape pasijuntant kone atskiru žemaitišku etnosu (tai lėmė konfederalinė politinė gentinio lietuvių etnosu organizacijos struktūra), kuršiams turėjo amortizuoti pirmąjį neigiamą aiškios asimiliacijos įspūdį. Prasidėjęs masinis kuršių liejimas į žemaitiškąją visuomenę suformavo didžiausią periferinį lietuvių etnosu padalinį. Pasižymėjęs dydžiu bei kovingumu į gentinę lietuvių tautą šis padalinys įnešė gausių vakarų baltų religinių etnokultūrinių bei lingvistinių savybių. Būtent žemaičių tarmė ir šiais laikais neblogai supranta vakarinės Latvijos dalies, istorinio Kuršo likučių gyventojai, vadinami kuršininkais. Gausybė regioninių etnokultūrinių bruožų žemaičių regione, žemaičių tarmės rodo, kokios būta kuršių įtakos žemaičių, gentinės lietuvių tautos padalinio, atsiradimui. Šie procesai vyko gana taikiai, be nuolatinės brutalaus prievartos ir masinio kolonizavimo iš pietryčių.

ETNINĖS VAKARŲ LIETUVININKŲ GRUPUOTĖS SUSIDARYMAS

Dėl bendro supratimo reikia peržvelgti dar ir vakarinės lietuvių etnosu šakos susidarymo raidą. Priegliaus baseine, kaip ir Latgaloje, lietuvių tauta formavosi pamažu sulietuvinant tenykščius etnosus. Lituanizacijos procesus

vakaruose gyveno gerokai besiskiriančios aukštos kultūros gentys. Tad Nevėžio ir Nemuno žemupio pradžios krantų lituanizacija pasižymėjo daugeliu senųjų vietinės materialinės kultūros bruožų išlikimu. Gyventojų etninės savimonės kaita lietuviškojo etnosu atžvilgiu reikalavo įvardijimo pokyčių. Kadangi formavosi iš esmės nauji teritoriniai–visuomeniniai dariniai, jiems įvardyti ir buvo pasirinktas natūraliausias būdas. Šiauriau Jonavos glūdėjusioms teritorijoms, į kurias tekdavo vykti prieš Šventosios ir Nevėžio upių sroves, natūraliai turėjo būti pradėta vartoti Aukštesniosios žemės vardas. Plotams, glūdėjusiems dešiniuose Neries ir Nemuno krantuose, pradžioje tarp Jonavos ir Jurbarko, turėjo būti pritaikytas priešpriešinis Žemutiniosios žemės vardas. Abu šie vardai tokiu būdu priklauso ne etnonimui, bet toponimų klasei, rodančių teritorinės dislokacijos specifiką.

Skalvijoje galėjo paskatinti žemaičių, šiaurės vakarų lietuvių arealo, formavimasis. Gal kiek didesnė įtaka nei pajūryje čia galėjo įgyti jėgos ir prestižinių rudens karų veiksnys. Vakarinių lietuvininkų etnosas, palyginti su kitų teritorijų etnosais, susiformavo vėliausiai. Mažosios Lietuvos lituanizacijos procesas, vykęs vienu metu, kaip ir kitų teritorijų – Klaipėdos–Telšių–Liepojos trikampio, Šiaurinės Sėlos, Latgalos – lituanizacija, dėl specifinių aplinkybių buvo labai komplikotas ir baigėsi tik renesanso laikais. Vertingų faktų apie pradinį lituanizacijos etapą bemaž nėra, išskyrus užuominas apie stiprias Mindaugo pozicijas Prūsijoje. Taip pat žinoma, kad įvairios, vos pradėjusios lituanizuotis gentys bendravo statant lietuvišką Vėluvos pilį. Strateginė šio gynybos punkto padėtis ir vėlių, vėliauos prasmę turintis vardas rodo, jog šiai statybai buvo skiriamas ypač svarbus vaidmuo.

Vertingiausias iš dokumentų, paliudijančių XIII a. šio krašto padėtį, matyt, yra aktas, kuriuo Mindaugas padovanojo Lietuvos valstybės Skalvijos valdą Kryžiuočių ordinui. Ilgą laiką daugelis mūsų istoriografų šį faktą bandė traktuoti kaip galimą klastotę. Tik išaugus naujai istorikų kartai, toks Skalvijos dovanojimo aktas laikomas gana patikimu ar patikimesniu dalyku, nei anksčiau buvo manyta. Politiškai tai visiškai normalus, į kritinę padėtį patekusio aukščiausiojo feodalo sprendimas, dėsningai papildantis kitus sprendimus. Visiškai panašiai tokiose situacijose elgėsi ir vėliau gyvenę Jogaila bei Vytautas. Toks Skalvos dovanojimo faktas leidžia susidaryti geresnį vaizdą, kokia buvo lietuvių kunigaikščių įtaka Prūsijoje ir kituose regionuose. Tai visiškai derinasi su bendruoju svarbiausiuoju XII a. procesu: sparčiai link feodalinės visuomenės progresuojanti gentinė lietuvių tauta absorbavo visus silpnesnius ir stagnuojančius baltų etninius vienetus.

Kad XII–XIII a. sandūroje dauguma Skalvijos gyventojų turėjo patirti etnopsichologinį lūžį, rodo ir faktai, jog skalvių bei nadruvių tautybės asmenų, kraštui atsidūrus Ordino rankose, galima sakyti, beveik neliko. Dokumentuose pabrėžiama, kad Priegliaus–Nemuno tarpupis, Šešupės baseinas buvo itin nusiaubtas. Tačiau pažymėtina, jog kryžiuočių okupuoto krašto gyvenime greta sembų netrukus dėsningai imami minėti ir lietuviai.

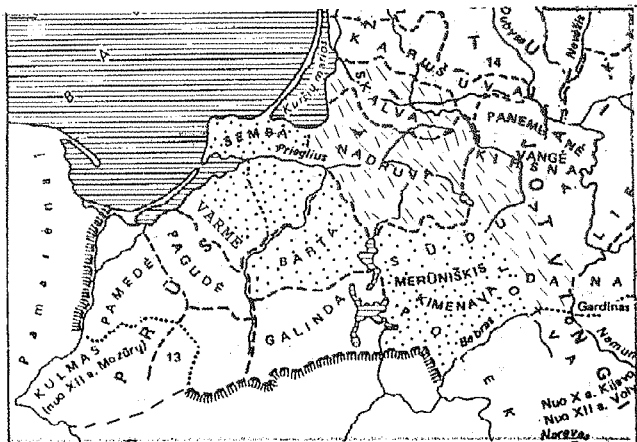
Susiformavus pasaulietiškajai leninei Prūsijos kunigaikštystei, Skalvija tampa visai lietuviška. Lietuvių taip pat gausiai atsiranda Semboje, Karaliaučiuje, Notangos ir Bartos žemėse, vakarų Sūduvoje iki pat Galindos. Aktyvi jų migracija į Vyslos–Nemuno tarpupį, kryžiaus karams pasibaigus, neginčijama. Į kraštą, be vokiečių bei mozūrų, tikrai atvyko ir lietuvių tautybės žmonių. Susidarė vokiečių, lenkų ir lietuvių rajonai. Tačiau lietuvių migraciją ir jos įtaką lietuvių kalbos ir tautos plėtimuisi Prūsijoje reikia vertinti kiek kitaip nei pirmųjų dviejų tautų.

Tuo pačiu metu, kaip ir Prūsijos kunigaikštystėje, lietuvių diaspora pasirodė ir kaimyninėje leninėje Kuršo kunigaikštystėje. Kuršo kunigaikštystės gyventojų kalba lietuviams buvo artimesnė nei prūsų, o žemaičių tarmė šios kunigaikštystės žmonėms buvo ypač artima, ir dabar esama tam tikrų Kuršo pusiasalio ir žemaičių tarmių bendrybių. Tačiau Kuršo kunigaikštystėje renesanso laikais nesusiformavo lietuvių–latvių kalbinė zona, ir dabartinėje pietvakarių Latvijos teritorijoje nesusidarė lietuvių tautybės atšaka. Dėl Kuršo kunigaikštystės politinio statuso daug migrantų iš Lietuvos čia susiliejo su vietos gyventojais, susitapatinusiais su besiformuojančia latvių tautybe.

Dėl aktyvaus priešinimosi, bepradedančios jungtis į lietuvių etnosocialines struktūras prūsų, kuršių ir žiemgalių visuomenės kryžiaus karų metu patyrė milžiniškus žmonių nuostolius. Tik pusiau apmirusią etnosocialinę organizaciją turėję latgaliai, gan pasyviai laikėsi kryžiaus karų metu, anuomet demografiškai atrodė gana stiprūs. Latgalių migracija į Kuršo kunigaikštystę, kuri priklausė kryžiuočiams, buvo didesnė negu lietuvių. Tai lėmė, jog tradicinį kuršių ir žiemgalių liejimosi į lietuvių tautą procesą pakeitė kitas procesas: tų genčių likučiai palaipsniui sulatvėjo.

Nemuno–Vyslos tarpupyje prūsų žmonių išteklių buvo riboti. Buvo pairusi ir prūsų etnopsichologija. Nebuvo šiame krašte jokių nenukentėjusių baltų. Dėl šių priežasčių nusiaubtoje (lietuviškoje) Mindaugo laikų Skalvijoje reikėjo, kad ir nedidelės lietuvių migracijos, jog etnokultūriškai atsigauntų ir taptų grynai lietuviškas nemažas, apie 10 000 km², plotas, nepriklausantis Lietuvos valstybei. Tą lietuvių diasporą, neturėjusią savo rašto ir bažnytinės kultūros, neišvengiamai, atrodytų, turėjo ištikti Kuršo kunigaikštystės lietuvių likimas, lituanizacijos procesai Prūsijoje renesanso metu, rodos, turėjo būti ne mažesnės apimties negu germanizacijos ar polonizacijos procesai. Skalvija, šiaurinė Prūsijos dalis tačiau buvo visiškai lituanizuota, nes jos nepasiekė mozūrų ir vokiečių kolonistai. Tapusi vienintele grynai lietuviška ir atsigavusia teritorija už Lietuvos valstybės ribų, kad ir neturėdama tokių civilizacinės kultūros elementų, kokiais disponavo vokiečių ir mozūrų diasporos, Skalvija Nemuno–Vyslos tarpupyje etnopsichologinių transformacijų sferoje ėmė vaidinti aktyvų vaidmenį. Konkuruoti su polonizacija ir germanizacija Prūsijoje, nepaisant civilizacinės kultūros elementų stygiaus, anuomet padėjo etnokultūrinis, istorinis prūsų ir lietuvių bendrumas.

Dėl ypatingo prūsų–lietuvių santykio trumpam reikia prisiminti IX–XII a. Prūsų kalba buvo vakarų baltų ir nepatyrė tokios raidos, kaip kuršių kalba, kuri, kaip manoma, palaipsniui artėjo prie rytų baltų kalbų. Tačiau didelė dalis prūsų jau XII a. galėjo būti susipažinę su lietuvių kalba ir ją, kaip ir kiti baltai, vartojo tarpgentiniam bendravimui. Atsižvelgiant į Skalvijos sulietuvėjimą

Žemėl. Nr. 9

- – Skalvijos ir Sūduvos plotai, kuriuose XII a. pabaigoje aktyviai formavosi lietuvių tauta
- – prūsų ir sūduvių žemės, kuriuose lietuvių kalba turėjo būti gerai suprantama, formavosi bilingvizmas, lietuvių kunigaikščių įtaka XII a. pabaigoje buvo labai stipri

XII–XIII a. sandūroje, manytina, jog ir Pavyslio Prūsijoje lietuvių kalba anuomet turėjo būti pažįstama, o Semboje, Notangoje ir Bartoje galėjo formuotis bilingvistinė prūsų–lietuvių kalbų zona (žemėl. Nr. 9).

Apie lietuvių poveikį prūsų bendruomenėms beveik nėra jokių rašytinių šaltinių. Tačiau reikia neužmiršti to nuolatinio lietuvių kunigaikščių argumentavimo krikščioniškajam pasauliui, jog Prūsija visuomet yra buvusi jų tėvonija! Natūralu, jog dėl prūsų žemių Lietuvos politikai mažai rėmėsi tautiniais argumentais. Lietuvių tautos formavimosi procesai Nemuno–Vyslos tarpupyje XII–XIII a. buvo tikrai prasidėję. Kita vertus, feodalinės nuosavybės ir duoklių surinkimo epochoje valdovo tėvonijos klausimas buvo nepalyginamai rimtesnis argumentas. Dėl šių priežasčių Prūsijos tėvonijos problematika iškyla Lietuvos valstybės–Kryžiuočių ordino santykiuose, skiriasi tik reikalaujamos pačios tėvonijos ribos. Kartais, norint labiau spustelėti priešininką, kalbama apie tėvonijos plotus iki pat Vyslos ir Osos upių*, tačiau niekada nesutinkama trauktis už Priegliaus ir Alnos upių ribos. Tai maždaug atitinka XIII a. pradžioje egzistavusią prūsų–lietuvių kalbinio bilingvizmo ribą, t. y. etniškai baigiamos lituanizuoti Skalvijos žemių ribas

* Anapus Osos ir Drevernos upių glūdėjęs Kulmas, XII a. buvo tapęs ginčijama Mazūrijos kunigaikščių tėvonija.

ir bilingvistinio Sembos, Notangos, Bartos arealo plotus. Prisimintina, jog XII–XIII a. sandūroje Lietuvos elitas sprendė klausimą, kaip galutinai palenkti sprandus estų gentims, paversti jas savo tėvonijos plotais arba, perfrazuojant Livonijos kronikos tekstą, padaryti pašaru ir maistu. Lietuvių kunigaikščių pulkai pasirodydavo ne tik Emaigės upyne, Ezelio (Saremos) saloje, bet ir Talino apylinkėse. Todėl naivu manyti, jog Semba ir visa Prūsija šių bendrų procesų atžvilgiu galėjo likti nuošalyje. Semboje ir kitose prūsų žemėse, matyt, būta skirtingų lietuvių–prūsų ryšių formų, poveikio priemonių, kurias lietuvių kunigaikščiai taikydavo prūsų bendruomenių atžvilgiu.

XII–XIII a. sandūroje Skalvija buvo beveik lituanizuota. Tuomet dar būta paskirų nesulietuvėjusių reliktyvių skalvių bendruomenių, matyt, daugelis Skalvijos gyventojų dar buvo išlaikę senosios skalvių etnopsichologijos elementų. Didžioji šio krašto dalis, lyginant su Žemaitija, turėjo būti rečiau apgyvendinta. Savarankiška periferinė lietuvių etnos atšaka – Skalvijos bendruomenė – dar tikrai bandė žengti pirmuosius žingsnius. Esama pakankamo pagrindo teigti (šioje knygoje pastarąjį klausimą įrodinėti netikslinga), jog XIII a. išvakarėse Sembos–Lietuvos santykių sferoje veikė ne Žemaitijos, Skalvijos ar Aukštaitijos, bet patys pajėgiausi konfederalinio centro, t. y. Kernavės–Vilniaus arealo, kunigaikščiai, paprasčiau tariant, vien Mindaugo giminė! Juk būtent Mindaugas, anot kai kurių šaltinių, atidavęs Skalviją kryžiuočiams. Kadangi daugiau nesama duomenų, galima tik spėti apie Skalvijos lietuvių veiksmus, kai Mindaugas Lietuvos vardu atsisakė tos teritorijos.

Būtina prisiminti išskirtinę Sembos padėtį baltų genčių istoriografijoje, suvokti aukštą šio krašto elito išsivystymo lygį. Tuometiniam Sembos elitui giminiuotis su Skalvijos lietuviais dar nebuvo itin aktualu. Tad sembai XIII a. išvakarėse Skalvijos lietuvinkams aiškiai turėjo būti per kietas riešutas. Mat nuo Mikėnų laikų sembai aktyviai prekiaavo, palaikė ryšius su tolimais kraštais, vedė derybas su valstybėmis, turėjo didelį laivyną. Visa tai įvertinus, reikėtų daryti išvadą, kad Sembos ir Neries žemupio (besiformuojančios Lietuvos valstybės) santykiuose turėjo vyravuti racionalaus susitarimo metodai. Senoji Lietuvos konfederacijos žemė turėjo demonstruoti karinių, organizacinių veiksmų galią, o Sembos elitas be kovinio apiplėšimo tam tikromis sąlygomis, matyt, sutikdavo prisilenkti sprandus. Pirminės Lietuvos konfederacijos valdanti giminė Prūsijoje galėjo daug pasiekti kišdamasi į vietinio elito tarpusavio santykius. Matyt, dėl jos kišimosi Prūsijos diduomenė galėjo suskilti į prolietuvišką ir oponuojančią Lietuvai grupes. Neries žemupio kunigaikščiai ir jų draugai Prūsijoje galėjo turėti naudos, bendrai kovodami su priešais. Itin senas etnokultūrinės tradicijas turėjusioje Prūsijoje lietuvių įtaka leido atsirasti gentinės lietuvių tautos atšakai, vakarų lietuvi-

ninkams, ir tie procesai turėjo vykti visiškai kitaip, nei šiaurinėje Lietuvos kaimynystėje. Brutalus, tiesmukiški jėgos veiksniai tarp Vyslos–Nemuno turėjo būti minimalūs, atrodo, jog ten turėjo vyrauti lankstūs metodai. Be viso to, Lietuvos valdovai, kalbėdami svarbiausiuose diplomatinuose susitikimuose, niekada nebūtų ryžęsi disponuoti Prūsijos – savosios tėvonijos sąvoka.

Vakarų lietuvininkų tautybė galutinai susiformavo renesanso laikotarpiu, tačiau to proceso pradžia nukeltina dar prieš kryžiaus karus. Mindaugo laikais buvo toli pasistūmėjusi pirmiausia Skalvijos, mažesniu mastu Sembos, Notangos ir Bartos žemių lituanizacija. Tad aptartinas renesanso laikų migrantų srautas iš Lietuvos į leninę Prūsijos kunigaikštystę. Šiuo atveju pažymėtina, jog kryžiaus karų metu į Lietuvos valstybę atbėgo itin daug bėglių iš Prūsijos. Prūsijos bėgliai būdavo apgyvendinami ne tik laisvųjų lietuvių genčių areale, bet ir likviduotos Juodosios Rusios kolonijos plotuose Nemuno–Vakarų Bugo tarpupyje, pagausindami vietas lietuvius ir jotvingius. Tokie migrantai stiprino Lietuvos valstybę, atlikdavo jų bendruomenėms patikėtas pareigas. Ypač svarbi pareiga buvo patikėta Bartos žemės bėgliams – taisyti ir statyti tiltus Lietuvos valstybėje. Tad bartų migrantai turėjo tam tikrą ekonominę (socialinę) nišą. Greičiausiai kokių nors panašių pareigų galėjo turėti ir kiti politiniai prūsų migrantai. Gyvenimas Lietuvoje socialinių nišų sąlygomis bėglių palikuonis skatino išlaikyti kilmės atmintį. Tokiose šeimose iš senelių pasakojimų jaunuomenė susidarydavo savitą prarastos tėviškės vaizdą ir, matyt, puoselėjo viltį, jog kada nors galės grįžti į senąsias išlaisvintas Prūsijos žemes. Reikia suprasti, jog dėl politinių priežasčių į Lietuvos valstybę turėjo bėgti visų pirma socialiai ir politiškai patys aktyviausieji, etnokultūriškai ypač išprusę prūsų bendruomenės žmonės, kadangi būtent tokiems asmenims gyvenimas pavergtoje tėvynėje turėjo būti nepakeliamas ir ypač pavojingas. Dalis tokių migrantų palikuonių, net ir įsilieję į bendrabaltiškaį lietuvių etnosą, galėjo išlaikyti meilę Prūsijos žemei, turėti motyvų reemigruoti. Tad iš Lietuvos valstybės į Prūsiją migruojančių lietuvių dalis renesanso laikais galėjo būti prūsų kilmės. Tokie reemigrantai nebūtinai vyko į Skalviją ar gretimas, lituanizuotas žemes, bet ir toliau į vakarus iki pačios Vyslos. Pastarųjų migrantų veiksnys anuomet galėjo turėti įtakos lietuviškų parapijų, gyvenviečių ir paskirų salų formavimosi procesams įvairiose Prūsijos vietose. Žinoma, jog retėjantis lietuviškų gyvenviečių tinklas renesanso laikotarpiu prūsų žemėse buvo nusidriekęs iki pačios Vyslos vakaruose.

Kaip matyti, tarp Vyslos–Nemuno dar iki kryžiaus karų greta senosios prūsų genčių etnopsichologijos spėjo susiformuoti modernesnė, sparčiai progresuojanti link feodalinio etnoso gentinės lietuvių tautos savimone

turinti bendruomenė. Kryžiaus karų metu Skalvijos lietuviai labai nukentėjo, tačiau visiškai neišnyko. Prūsų kalba (skalvių šnektą) Skalvijoje buvo sunykusi jau Mindaugo laikais. Dėl to lietuvių migracija į plotus tarp Nemuno ir Priegliaus etnokultūrine prasme buvo labai efektyvi, priešingai negu Kuršo kunigaikštystėje. Lietuvių migrantų pasirodymas greičiau užgėdė karų žaizdas, leido atsigauti gerokai sunykusiai vietos etninei kultūrai. Prūsų žemės, kaip ir Kuršas bei Žiemgala, labai nukentėjo XIII a. per kryžiaus karus, bet jiems pasibaigus nebuvo iš kur semtis rezervų etniškai restauruoti. Kovoms nurimus, naujai suformuotoje politinėje Livonijos erdvėje svarbiausiu etnokultūrinio reiškiniu tapo latgalių migracija. Pastarųjų savarankiškumas XIII a. pradžioje buvo tapęs abejotinu, atitinkamai pasipriešinimas kryžiuočiams menkas, o demografiniai nuostoliai maži. Prūsijoje, politiškaizoliuotoje nuo Lietuvos, nebuvo vidinio rezervo, galėjusio restauruoti baltiškaį visuomenę, tegu ir kurios kitos gentinės baltų etnokultūros pagrindu. Lietuvių migrantų bei reemigrantų veiksnio reikšmė buvo ribota, tačiau nebereikšmė, ir greta vokiečių bei lenkų veiksnio atliko svarbų etnopsichologinės kaitos tarp autochtonų vaidmenį. Skirtingai nuo lenkų ir vokiečių, lietuvių etnopsichologijos plėtotė Vyslos–Nemuno tarpupyje priklausė tradicinių poslinkių kategorijai. Taigi XII a. pabaigoje lietuvių atžvilgiu prūsų gentinė etnopsichologija buvo recesinė, o XVI a. degradavo. Greta fizinio prūsų etnoso naikinimo jo nykimą lėmė prūsų atžvilgiu vartojamas smurtas, prievarta, žmonių socialinis beteisiskumas ir žemiausio prestižo tautybės statusas gimtajame krašte.

Pasibaigus kryžiaus karams į Prūsiją, iš vokiečių ir mozūrų žemių kolonistų srautas nuolatos augo. Buvo tik laiko klausimas, kada senųjų prūsų etnopsichologija pasieks kritinį tašką. Tai atsitiko XVII a., kai pietvakarių Prūsija tapo vokiečių ir mozūrų gyvenamu kraštu. Šiaurinėje ir šiaurinėje Prūsijoje įsigalėjo lietuvių kultūra. Ten gana daug autochtonų sulietuvėjo. Tad prie grynai lietuviškos Skalvijos atsirado lietuviškai–vokiška Semba, Notanga, Barta, o ties rytiniais Mamrų bei Snerdvų ežerų krantais netgi susiformavo lietuvių–vokiečių–lenkų trikalbystės zona. Manoma, jog ir kas ketvirtas ar penktas krašto sostinės Karaliaučiaus gyventojas buvo lietuvininkas.

Renesanso laikotarpiu pasibaigęs vakarų lietuvininkų tautybės susidarymas buvo specifinis. Jo ištakas vietinėje XII a. politinėje visuomeninėje aplinkoje, pabaiga svetimųjų primestoje politinėje, teritorinėje ir socialinėje struktūroje. Pamažu kitoje politinėje administracinėje terpėje susiformavo Mažoji Lietuva, kurios pagrindą sudarė lietuvių etnoso atšaka, atsidūrusi už pagrindinės etnosocialinės politinės administracinės struktūros ribų. Kitoje politinėje administracinėje teritorinėje terpėje ši tautos dalis virto lietuvių

tautybe, sudėtine vietos etnokultūrinių bendruomenių (vokiečių, mozūrų) grandimi. Procesai, kurie baigė vakarų lietuvininkų tautybės formavimąsi, priklauso bendrųjų etninių procesų kategorijai. Jie gali vykti įvairiose visuomenėse: gentinėse, feodalinėse ar modernių laikų.

Baigiant vakarų lietuvininkų tautybės susidarymo apžvalgą, atkreiptinas dėmesys į dar vieną itin reikšmingą aplinkybę. Nykstančioje prūsų kultūros etnoforų visuomenėje pasitaikydavo ir padidėjusio etninio sąmoningumo visuomeninių grupių. Kai kurios grupės, gyvenančios toli į vakarus nuo Skalvijos, stengėsi konservuoti baltų etnines vertybes, tačiau veikiamos negausių migrantų iš Lietuvos ne vokiečių ar virto mozūrais, bet sulietuvėjo. Tokių prūsų būta visame Vyslos–Priegliaus tarpupyje, taigi Aukštutinėje, Pavyslio Prūsijoje. Dėl šių priežasčių XVI–XVIII a. ir vakarinėse prūsų genčių žemėse susiformavo tam tikras parapijų, kuriose gyveno lietuvininkai, tinklas. Taigi vakarų lietuvininkų tautybė absoliučiai vyravo plotuose tarp Nemuno ir Priegliaus Bartoje, Notangoje ir Semboje gyventa mišriai su vokiečių tautybės kolonistais. Dar toliau vakaruose būta pavienių lietuvininkų salelių iki pačių Vyslos krantų.

LIETUVIŲ ETNOSO FORMAVIMASIS NEMIGĖS KRAŠTE

Žemaičių, šiaurės bei vakarų lietuvininkų formavimosi apžvalga parodo gentinės lietuvių tautos raidą iki kryžiaus karų. Horizontaliojo tipo plėtotėje tautos vystymosi raida buvo nepaprastai įvairi, priklausomai nuo vietinių sąlygų kiekviename krašte rutuliojosi skirtingai. Lietuviai buvo vienintelė baltų gentis, kurios nuoseklų didėjimą lydėjo istorinės vertikalės pobūdžio vystymasis, gentinę tautą vertęs standartiniu feodalinio tipo etnosu. Tautos plėtrai itin buvo reikšmingas tobulesnis lietuvių etnosocialinis organizmas, kuris labai padidino lietuvių galios veiksnį. Visa kita priklausė nuo konkrečių aplinkybių. Neretai atskiro lietuvių krašto formavimasis turėjo mažai ką bendra su kitų analogiškų etninių padalinių atsiradimu ir raida. Vakarų lietuvininkų pavyzdys ypatingai svarbus, nes parodo tautybės susidarymą svetimoje teritorinėje politinėje bei socialinėje terpėje, kurioje nebūta savų lietuviškų etnosocialinių institucijų. Kadangi knygos tikslas ne tik apžvelgti feodalinio lietuvių etnoso susidarymo procesą, bet visų pirma suvokti gentinės lietuvių tautos gyvenimą rytuose, turėtų visiškai pakakti pateiktos apžvalginio pobūdžio medžiagos. Įvertinus tai, kas išdėstyta, galima pereiti prie Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) etninės transformacijos į lietuvių tautą klausimo.

Archeologiniai ir rašytiniai šaltiniai nedviprasmiškai parodo, kad visame buvusiam Bancerovo–Tušemlios kultūros areale IX–XII a. esama labai daug lietuvių relikvų, lietuviybė šioje epochoje čia buvo pažįstama ir nesvetima. Fiksuojami konkretūs lietuvių etnoso įvardijimai. Kalbotyros ir antropologijos duomenys rodo, kad Bancerovo–Tušemlios kultūros baltai turėjo būti ypač artimi, netgi tapatūs Neries baseino lietuviams. Šis svarbus, tačiau sudėtingas klausimas, deja, iki šiol yra bemaž nenagrinėtas, nesukurta apibendrinamoji lietuvių etnoso ir jo padalinių raidos koncepcija. Todėl kartais atrodo, kad kažkokia ypatinga Lietuvos valstybės demokratija, Aukso Ordos atsiradimo politinės aplinkybės ar pan. leido sukurti darnią Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę, išsilaikiusią šimtmečius tarp Smalensko, Pripetės ir Brastos. Tačiau visų pirma tai lėmė VI a. Neries žemupyje susiformavęs lietuvių tautos veiksnys ir tai, jog IX–XII a. didžiuliame plote nuo Vakarų Bugo iki Volgos–Okos ištakų egzistavo lietuvių etnosas bei įvairiomis formomis reiškėsi lietuviška etnokultūra.

Lietuvos (lietuvių) vardo kilmės yra trys pagrindinės hipotezės.

Oficialioji mūsų istorikų ir kalbininkų hipotezė maždaug tokia: *lietuvių* vardas atsirado teritorijoje, kuri turėjo vadintis *Lietuva*, prie *Lietavos* upelės. Šios hipotezės šalininkai daugiau ar mažiau pripažįsta, kad bent jau vakarinė Minsko srities dalis iki Zaslavlio buvo lietuviška, kad Vitebsko–Oršos rajono baltai įsiliejo į lietuvių tautos sudėtį. Tačiau šios hipotezės šalininkai nieko nepasako, kaip Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų dalis galėjo virsti lietuviiais, neaptaria lietuvių kultūros apraiškų dregovičių, radimičių ir krivychių pilkapiuose.

Antrosios, Baltarusijoje dažnai keliamos, hipotezės pagrindą sudaro teorija, kad lietuvių etnosas turėjo susiformuoti Nemuno, Ptišės, Suveisluotės baseinų ištakose ir iš čia plito Baltijos jūros link. Šiai teorijai pagrįsti remiamasi argumentu, jog pirmiausia būtent šiuose kraštuose rašytiniai šaltiniai užfiksuoja lietuvių etnonimą. Bet ši paviršutiniška teorija negali pasakyti, kaip Smalensko žemėje ar, pavyzdžiui, Sožės upyne atsirado lietuvių kultūros elementų, nei paaiškinti, kodėl lietuvių etnonimą vėliau perėmė viso Nemuno ir Priegliaus baseino gyventojai.

Trečioji, Lietuvoje atsiradusi, bet plačiau ignoruojama, hipotezė oponuoja *Lietavos* upelio vardo versijai. Šios hipotezės puoselėtojai teigia, jog lietuvių etnosas buvo didelis, tad jį apibrėžia maždaug Neries baseino ir Bancerovo–Tušemlios kultūros genčių plotuose. Pasak tokių samprotavimų, ne tik Minsko, bet ir Vitebsko sritis IX–XII a. buvo perdėm lietuviška. Kaip buvo suslavinti šie plotai, tokios hipotezės puoselėtojai nesugeba atsakyti. Tokiam aiškinimui tvirtesnį pagrindą galėtų suteikti etnosocialinio organizmo teorija:

mat tuose dideliuose plotuose lietuvių etnonimas, taip teigiant, matyt, simbolizavo etnokultūrinę visuomenę, kuri dar neturėjo etnosocialinio organizmo. Tačiau aišku, jog IV–VI a. tik Neries baseino žemupio ir vidupio plotuose atsirado didžiojo konfederalinio tipo lietuvių gentis, sugebėjusi sukurti atskirą etnokultūrą ir labai išstobulinusi etnosocialinį organizmą, kurio funkcionavimas jai atvėrė kelią į feodalinio tipo tautą ir valstybingumą, o tai kardinaliai keitė ir visų baltų genčių likimą. Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, turime pripažinti, jog, matyt, patikimiausia yra pirmoji lietuvių etnos formavimosi hipotezė, t. y. ta, kuri kildina Lietuvos vardą iš Lietuvos upelio. Čia, matyt, ir buvo Lietuvos pradžia. Todėl tuo pagrindu galima spręsti lietuvių materialinės kultūros ir etnos atsiradimo problemas ir buvusiuose Bancerovo–Tušemlios kultūros genčių plotuose.

Prieš tęsdami temą prisiminkime, kas turėjo didelės reikšmės Bancerovo–Tušemlios baltų neruvių (?) lituanizacijai. Porą amžių egzistavo neužkariautas Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų kraštas tarp Skaros (Ščaros) Nemuno aukštupyje ir Pietų Beržūnos upių. Pastarasis kraštas negalėjo išvengti baltų tradicinių rudeninių prestižo kovų. Bancerovo–Tušemlios kultūros gentys pamažu skilo, tad atsirado galimų naujų DKT genčių užuomazgos požymių. Senasis etnonimas *neruviai* (?) pamažu neteko reikšmės, nes mezgėsi naujų etnopsichologinių grupuočių daigai. Bancerovo–Tušemlios kultūros gentis ir DKT lietuvių gentį siejo kilmė, VIII a. ryškesnės kalbinės diferenciacijos dar nebūta, nors manytina, kad egzistavo skirtingi genčių dialektai. Atsižvelgiantina ir į antropologinį Neries baseino bei Bancerovo–Tušemlios kultūros plotų baltų gyventojų tapatumą.

VIII a. pabaigoje pralaimėjus gynybinius karus Bancerovo–Tušemlios kultūros gentims, liko laisva tik vakarinė arealo dalis, kurios vystymosi raida buvo kiek kitokia. Tad tam kraštui tarp Nemuno ir Pietų Beržūnos tikslinga suteikti atskirą, patogų ir praeitį atitinkantį vardą. Aptariamoji teritorija iš esmės sutampa su dabartine Minsko žemių sritimi. Tad prisimintini seniausi istorijos šaltinių užfiksuoti duomenys. 1067 m. prie Nemigės upeliuko (dabar Minsko centras) įvyksta didelės kautynės, ir sunaikinama netoliese stovėjusi Mencos-Mainiškės tvirtovė. Nemigės upelio žiotyse iki 1067 m. būta ir Nemigės miestelio, minimo lietuviškų miestų sąrašė*. Po to Nemigės mūšio Mencos-Mainiškės ir Nemigės miestelių vardus keičia vien Minsko vardas.

* Lietuviškųjų miestų sąrašas buvo pateiktas Pirmajame Naugardo metraštyje. Pirminė pastarojo metraščio forma nežinoma, mus pasiekė tik perrašytas jo variantas. Mūsų miestų sąrašas verčia manyti, jog kalbama apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvavimo laikus. Sąrašė tam tikru atstumu vienas nuo kito pateikiami Nemigės ir Minsko vardai, tarsi tai būtų du savarankiški miestai. Tai reikšminga aplinkybė. Ji parodo, kad perrašinėtojas neturėjo supratimo, kas tokia

Po 1067 m. karo Minskas buvo pastatytas istorinės Nemigės vietoje, bet jo vardas greičiausia buvo perkeltas iš gretimo, sunaikinto Mencos, Mainiškės miesteliuko. Tuom galbūt buvo pabrėžiama ekonominė krašto svarba*, nusistatymas iš Minsko kontroliuoti ir Nemuno ištakų žemės prekybą.

buvo Nemigė. Taip pat galima daryti išvadą, jog pirminiame sąrašė vadinami lietuviškieji miestai iš tikro egzistavo. Perrašant metrašį, matyt, nuspręsta lietuviškųjų miestų sąrašą pakoreguoti, atsižvelgiant į naujai susidariusias akivaizdžias politines realijas.

Manoma, jog Nemigės laikais, t. y. iki 1067 m., laisvajame lietuvių genčių areale stovėjo bajorų, kunigaikščių pilys, kurių papėdėse galėjo būti ir šiek tiek gyvenamųjų pastatų. Plačių papilių, kuriuos galima būtų traktuoti kaip miestus, vis dėlto, ko gero, nebūta. Atsižvelgiant į tai, reikia daryti išvadą, jog lietuviškųjų miestų sąvoka greičiausiai atsirado, kai Paluotės kunigaikščiai pajungė savajai valdžiai Nemigės kraštą, formavosi Juodosios Rusios kolonija. Visi rytų lietuvių gyvenviečių vietose sukurti administravimo punktai ir turėjo sudaryti lietuviškųjų miestų sąrašą. Tai įtikinamiausias aiškinimas.

Lietuviškųjų gyvenviečių, davusių pradžią įvairiems miestams, vis dėlto tuom apibrėžti neįmanoma. Žinoma, jog Paluotės, Vitebsko ar Oršos apylinkės taip pat buvo lietuviškos. Labai gali būti, jog ir Smalenskas buvo apsuptas būtent lietuviškąją etnopsichologiją turėjusių kaimų. Mindaugo epochoje lietuviškasis veiksnys Smalenske ankstesnės epochos dėka reiškėsi pakankamai natūraliai ir neantagonistiškai. Smalensko kunigaikštystės miestų išskyrimas į atskirą nelietuvišką grafą turėjo atspindėti tam tikro laikotarpio politines realijas. Plačiąja prasme vadinamų lietuviškos kilmės miestų galėjo būti iki pat Pripetės pietuose.

Greta Nemigės veiksnio tai, kad lietuviškųjų miestų sąvoka egzistavo pirminės formos metraštyje, turi parodyti ir nuoroda, jog lietuviškieji miestai yra Rusios (imperijos) sudėtinė dalis. Nors daugelis stačiatikių rusakalbių Lietuvai simpatizavo labiau nei būtent Rusios imperijos idėją deklaravusiai stiprėjančiai Maskolijai, Lietuvos valdovai vos neįsivedė stačiatikybės, o atskiri elito asmenys išsijusę ją platino (kartu ir rusakalbystę), takoskyra tarp Lietuvos ir Rusios politinių subjektų buvo gana ryški. Lietuviškųjų miestų priskyrimas metraštyje būtent politiniam Rusios subjektui greta Nemigės sąvokos taip pat parodo, jog dokumentas turėjo atsirasti senais laikais ir atspindėjo visų pirma Vidinę, pavergtųjų lietuvių genčių Lietuvą. Įtraukdamas į šį sąrašą Krėvą, Merkinę, Vilnių ar Trakus, perrašinėtojas dėl Rusios ar Lietuvos politinio subjekto primato, kaip ir Nemigės atveju, paprasčiausiai nebuvo linkęs sukti sau galvos.

Dėl laiko stokos pakomentuoti pastarąjį dokumentą nusprendžiau vėliau, suredagavus visą knygos tekstą. Komentarą gavosi ganėtinai platus ir ne itin gerai atitinka knygos turinį, atskleistą iki II d. pabaigos. Pastarąjį komentarą derėtų perkelti į knygos pabaigą, bet tai reikalauja didelių teksto taisymų. Dokumento aiškinimą skaitytojas geriau pajus perskaitęs visą pastarąjį poskyrį; verta jį prisiminti ir skaitant III dalies paskutiniuosius skyrius.

* Baltarusių kalbininkai teigia, jog Svisločiaus upė, tekanti per Minską, aiškintina baltišku Suveisluotės – prekybinės arterijos vardu.

Palaipsniui Minsko miesto reikšmė didėjo, jis virto atskiro krašto centru, kurio vietos lietuviams buvo diegiama stačiatikiybė ir rusakalbystė.

Nemigės vardas atspindi ir lietuviškumą, ir seniausiąją strateginės gyvenvietės istoriją, todėl ypatingai gerai dera krašto tarp Nemuno ir P. Beržinos (einant rytų vakarų kryptimi) bei Naručio ir Babruisko (šiaurės–pietų linijoje) įvardijimui. Kaip ir Karaliaučiaus kraštas, Juodosios Rusios kolonija, Nemigės kraštas palaipsniui virto išorinių jėgų valdoma teritorija, turinčia ryškia vietinę lietuvišką specifiką.

Skyriuje DKT lietuvių genties santykiai su neruviais (?), Bancerovo–Tušemlios kultūros gentimis aptarėme, kas lėmė Nemigės krašto virtimą ištisiniu gentinės lietuvių tautos rytiniu masyvu. Deja, ne visai aišku, kokiais būdais tai galėjo įvykti. Galimi net trys Nemigės krašto baltų, neruvių (?) liejimosi į lietuvių etnosą būdai.

Archajiškoms baltų gentims liejantis į modernią, bendrą gentinę lietuvių tautą, naujai besiformuojančiuose etniniuose plotuose paprastai formavosi ir vietos bajorų bei kunigaikščio lietuviškos valdžios institutas. Tai standartinis būdas pakeisti ne tik socialinę, bet ir etninę struktūrą. Juk lietuvių ESO bruožas – aukščiausios kunigaikščių (ar kunigaikščio) valdžios institutas, kurio neturėjo kitos baltų gentys. Ar tokį institutą lietuviai bandė sukurti ir aptariamose Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų žemėse? Į šį klausimą bent iš dalies drąsiai galime atsakyti „taip“.

Rašytiniai šaltiniai Nemuno aukštupyje pamini vos vieną konkretų kunigaikštį lietuvių – legendinį Netimerą. Tai lyg ir parodo, jog dabartinėje Baltarusijos teritorijoje gyvenusiu baltų lituanizaciniai procesai vyko panašiai, kaip vakarų ir šiaurės baltų kraštuose. Nemuno–Vakarų Bugo tarpupyje jau X a. esama akivaizdžių lietuvių kunigaikščių valdžios institucijos susiformavimo požymių ir net galima kalbėti apie gentinės lietuvių tautos vystymosi raidą šiame regione. Nusakant 1038 ir 1040 m. Kijevo ekspansiją į Nemuno aukštupį šaltiniai apibūdina, jog *Litva osedla v verchnem Pone-monje* – Lietuva įsigyveno Nemuno aukštupyje. Tad tame krašte būta lietuvių infiltracijos į vietos elito struktūras, kurios turėjo lietuvių, matyt, su kilmingaisiais ten kėlėsi ir paprasti lietuviai kariai bei šeimynykščiai. Vietos diduomenės ir jai artimų visuomenės sluoksnių giminystė su Neries baseino migrantais turėjo formuoti pietinę lietuvių etnosą atšaką.

Lenkijos karalius, figūruojantis Netimero istorijoje, XI a. pradžioje dar negalėjo turėti politinių tikslų Nemigės krašto plotuose. Dėl to ir dėl kitų dalykų, kurių čia neaptarsime, beveik visi tyrinėtojai pirmojo Lietuvos paminėjimo vietą 1009 m. lokalizuoja maždaug Nemuno–Vakarų Bugo tarpupyje, ypač Nesvyžiaus–Slanimo–Naruvos ištakų teritorijoje. Netimeras ga-

lėjo būti jotvingių arba neruvių (?) genčių kilmės lietuvis, gyvenęs greičiausiai šių genčių arealų sandūroje arba kažkur netoli. Naugarduko žemei iš vakarų ypač didelės įtakos turėjo jotvingių etnokultūrinis elementas. Naugarduko–Slanimo–Valkaviškio teritorijos lituanizacija galėjo prasidėti ne vėliau kaip nuo X a. vidurio. Kadangi lietuvių etnosocialinis organizmas dar nebuvo tokio lygmens, kokį pasiekė XII a. viduryje, kai Klaipėdos–Telšių–Liepojos trikampyje formavosi žemaičių šiaurės vakarai, naujoji Nemuno–Vakarų Bugo tarpupio lietuvių bendruomenė turėjo patirti didelę vietos senųjų relikvinių kultūrų įtaką.

XI a. viduryje aktyviai besiformuojantis pietinis gentinės lietuvių tautos sparnas tarp Nemuno, Pripetės ir Vakarų Bugo buvo užkariautas Kijevo imperijos politikų. Nemuno aukštupio kairiajame baseine aktyviai imta plėtoti įtvirtintų miestų – atramos punktų – statybą. Šiame krašte neliko lietuvių ir jotvingių diduomenės: kunigaikščiai, kaip kad Netimeras, bajorai, jų kariai ir šeimynykščiai sunaikinti, priversti emigruoti į laisvąją Lietuvių genčių sąjungą. Pasiliko tik paprasti žmonės – eiliniai žemdirbiai. Lietuvių tautybės asmenys dar galėjo būti bendruomenių seniūnais. Kairysis Nemuno baseino aukštupio krantas netrukus tapo žinomas Juodosios Rusios vardu, kuri iš tikro buvo ne kas kita, kaip nauja kolonijinė Kijevo kunigaikščių valda. Kai po 200 kolonijinio administravimo metų stipriai kolonizuotas ir terorizuotas kraštas Mindaugo buvo išvaduotas ir sugrižo į Lietuvos jurisdikciją, šalies valdovai tapo priversti tartis ne su lietuvių ar jotvingių kalba kalbančiais bendragenčiais, bet su rusais kolonistais – krašto diduomene ir administracija. Tada, XIII a., autochtonai jotvingiai ir lietuviai galėjo sudaryti nebent pusę to krašto žemiausiojo socialinio rango gyventojų. 200 metų trukęs kolonijinis valdymas sustabdė lietuvių tautybės plėtotę regione. Tarp XI–XIII a. vidurio čia, atrodo, visiškai buvo sustojęs jotvingių liejimosi į bendrą lietuvių tautą procesas.

Susiformavusi negatyvi kolonijinė aplinka labai veikė ir pirmuosius iš laisvosios Lietuvos atvykusius kunigaikščius. Galėdami bendrauti tik su atitinkamo feodalinio rango vietiniais asmenimis, kurie visi be išimties buvo rusakalbiai stačiatikiai, jie buvo priversti perimti daugelį jų kultūros ir gyvenamosios normų. Vaišelga, pavyzdžiui, tapo pasišventusiu stačiatikiu, su savo draugais, atvykusiais lietuviams feodalais, prisidėjo prie vietos lietuviams skirtų stačiatikių, taigi rusakalbių, institucijų plėtos.

Pamažu lietuvių kultūra ir šiame krašte pradėjo kiek atsigausti. Panašiai kaip ir Prūsijoje, dar nuo X a. nykstantis jotvingiškasis etnokultūrinis gyventojų sluoksnis nebeturėjo rezervų, todėl vietos jotvingiai pradėjo itin sparčiai lietuviėti. Lietuvių kultūrą regione stiprino migrantai iš dešiniojo

Nemuno kranto, taip pat kryžiaus karų vejami Sūduvos ir Prūsijos bėgliai. Netrukus jotvingiais save laikė tik negausios etnokultūrinės grupės, kurių nariai dažniausia jau buvo spėję priimti stačiatikybę. Nors Nemuno–Vakarų Bugo tarpupyje pamažu atsirado ir nebelinkęs į stačiatikybę bei rusakalbystę naujas valdantysis lietuvių feodalų sluoksniš, bet senoji baltų lietuvių etnokultūra vėl pradėjo gesti, kai kraštas administraciškai buvo atskiras nuo Trakų vaivadijos, o Lietuvos valstybėje iš katalikų bažnyčių ir stambiųjų dvarų pradėjo plisti lenkų kalba.

Netimero pavyzdys, Kuršo, Latgalos žemių raida leidžia daryti prielaidą, jog Nemigės krašte IX a. pradžioje taip pat galėjo atsirasti lietuvių kunigaikščių. Neturtingas ir silpnas kraštas, matyt, nelabai viliojo lietuvius prestižinių rudens kovų metu. Reidai į Nemigės kraštą lietuviams nežadėjo nei apčiuopiamo grobio, nei aukšto kovinio prestižo. Krėvos ar Lydos apylinkių lietuviams kur kas įdomesni šiuo atveju buvo kairiojo Nemuno aukštupio jotvingiai. Vienintelės patrauklios lietuviams Nemigės krašto vietovės, kuriose bent šimtmečiui galėjo įsitvirtinti lietuvių kunigaikščiai, turėjo būti pelningos, strateginės raktinės perėjos, vedusios iš Nemuno bei Neries vandens kelių į Dniepro baseino šiaurės vakarų upyną. Tokia lietuvių kunigaikščių valdžia galėjo aktyviai prisidėti prie viso Nemigės krašto baltų konsolidavimosi į bendrą gentinę lietuvių tautą, vėliau, dregovičiams užkariavus Mainiškės perėją iš Nemuno į Ptičę bei visam Nemigės kraštui atsідūrus Paluotės kunigaikščių žinioje, buvo sunaikinta.

Nors lietuvių kunigaikščių buvimas Nemigės žemėje nepaliudytas, vertėtų atkreipti dėmesį į vieną gana reikšmingą aplinkybę. Rašytiniuose Rusios metraščiuose lietuvių ir jotvingių pateikimas skaitytojui labai skiriasi. Jotvingiai, nepaisant to, kad turi kunigaikščių instituciją, visuomet traktuojami tik kaip etnosas arba tautybė – jatviagi. Lietuvių tautybės sąvoka šiuose metraščiuose nežinoma. Apie lietuvius visur kalbama tik politinio teritorinio subjekto *Lietuvos* forma *Litva*. Pavyzdžiui, žygiuota prieš *jotvingius*; prieš *jotvingius* ir *Lietuvą*; pasiūsta kariuomenė į *Lietuvą* ir panašiai. Matyt, tokiam skirtingam jotvingių ir lietuvių įvardijimui būta realaus pagrindo. X–XII a. etnosocialinis lietuvių institutas jau buvo gerokai pralenkęs analogišką jotvingių institucinį variantą. Konfederalinio tipo visuomeninio lietuvių genčių organizavimosi struktūra neabejotinai turėjo centralizacijos elementų. Žengiant valstybingumo link lietuvių genčių konfederalinėse struktūrose didėjo vidinės centralizacijos mastai. Jotvingiai, kaip ir kitų baltų gentys, tokių reiškinių dar neturėjo. Rusios politikai, matyt, dėl aukštesnio etnosocialinio organizmo lygmens vertino lietuvius kaip politinį teritorinį subjektą, o vieninga politinė teritorinė Jotva gyvenimo praktikoje, matyt, neegzistavo.

Vienintelis žinomas atvejis, kai lietuviai rusų šaltiniuose įvardijami kaip tautybė, yra Pliskuvos ir Naugardo rašytiniai šaltiniai. Stiprūs bei organizuoti šiaurės lietuvininkai Latgaloje sudarė ne itin gausią, bet augančią ir įtakingą gyventojų tautybę. Tiksliai nusakant padėtį, Naugardo metraščiuose ir buvo vartojama ne Lietuvos, t. y. politinio teritorinio subjekto, bet visuomeninės etninės grupės *litovniki* sąvoka.

Nemigės kraštas ir jo gyventojai įvardijami tik žodžiu *Litva – Lietuva*. Atsižvelgiant į lietuvių etnosocialinio organizmo plėtotės ypatybes, į Netimero atvejį, galima manyti, jog prieš patekdamas į Paluotės kunigaikščių kontrolę Nemigės kraštas (t. y. svarbiausios upių perėjos), galbūt neilgą laiką yra buvęs lietuvių kunigaikščių valdžioje. Tokiu atveju Nemigės kraštas neatsitiktinai būtų vadinamas *Lietuvos* visuomeninio politinio subjekto vardu. Galima daryti prielaidą, jog, naudodamiesi palankia VIII a. vidurio situacija, ne vėliau kaip IX a. pradžioje Lydos–Krėvos–Naručio apylinkių lietuvių kunigaikščiai Nemigės krašte turėjo užimti svarbiausias upių perėjas, jungusias Neris ir Nemuno bei Pietų Beržūnos, Suveisluotės, Ptičės upynus, ir čia įsitvirtinti. Kalbinis artumas ir senojo tipo vietinės etnopsichologijos krizė turėjo lemti, jog sparčiai, vos per vieną ar dvi kartas Nemigės krašte turėjo susiformuoti savita lietuviško tipo etnopsichologijos atmaina. Galima sakyti, jog senoji, krizinė Bancerovo–Tušėmlios kultūrinio tipo genčių etnopsichologija, pasikeitus aplinkybėms, Nemigės krašte išnyko. Ne vėliau kaip IX a. viduryje tarp Nemuno ir Pietų Beržūnos upių gyvenę autochtonai pradėjo save suvokti kaip natūralų etninio lietuvių masyvo tęsinį rytuose, gentinės lietuvių tautos dalį. Atsidūrus Paluotės kunigaikščių valdžioje, Nemigės krašte, kaip ir Netimero žemėje, lietuvių kunigaikščių institucija turėjo būti sunaikinta. Dėl tokių pokyčių lietuvių Nemigės krašte mažėjo, tačiau čia iki pat Lietuvos valstybės susidarymo jų vaidmuo buvo labai svarbus. Ištininiai lietuvių etnos plotai, etnokultūrinė, bet ne etnosocialinė prasme, išskyrus paskirus kolonistų punktus Vakarų Beržūnos pakrantėse, XIII a. pradžioje driekėsi iki pat Zaslavlio miestelio, esančio prie dabartinio Minsko. Toliau anapus Minsko salelėmis lietuvių būta ir likusiame Nemigės krašte. Čia, kaip ir Nemuno–Vakarų Bugo tarpupio teritorijose, XIII a. lietuviai turėjo savitų etnopsichologinių bruožų. Palyginti su Juodosios Rusios kolonijos autochtonais, Nemigės krašte lietuviai buvo daugiau paveikti stačiatikybės įtakos ir rusakalbystės.

Gentinės lietuvių tautos raida gali būti Nemigės krašte aiškintina dar dviem hipotezėmis. Pirma, svarbiausias perėjas iš Neris ir Nemuno aukštupių į Ptičės, Suveisluotės ir Pietų Beržūnos upes galėjo kontroliuoti lietuviai

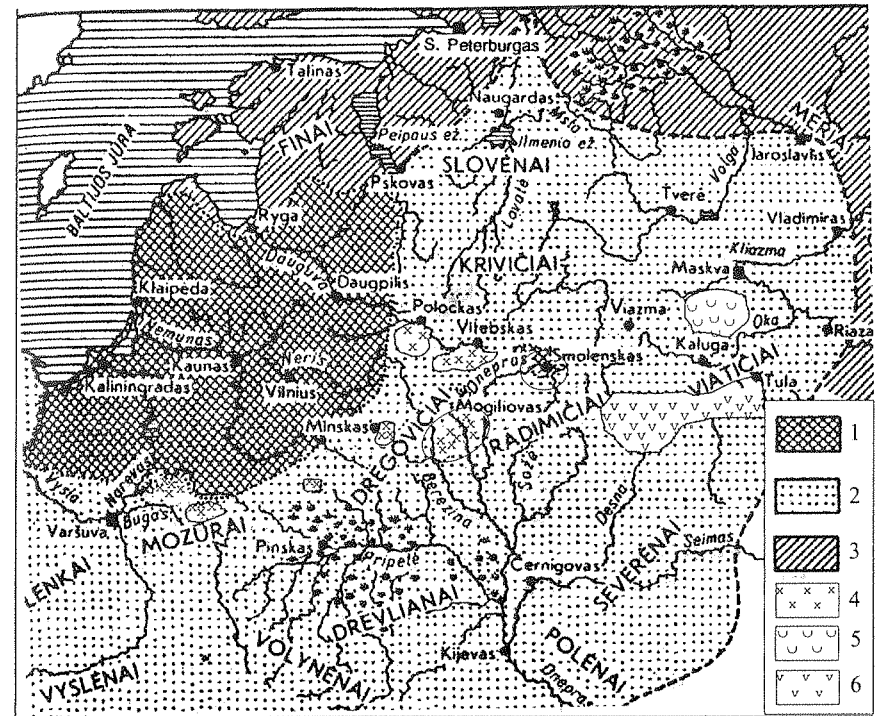
prekybininkai bei bajorai. Į Neris aukštupį tokiu atveju, matyt, buvo atvykę ir nedaug paprastų lietuvių laukininkų – Neris vidupio kolonistų. Antra, lietuvių etnoso plėtimasis Nemigės krašte buvo analogiškas stichiniam procesui, vykusiam renesanso laikais Priegliaus–Vyslos tarpupyje.

Aptartais atvejais, kaip ir Vyslos–Priegliaus tarpupyje, lituanizacijos procesus turėjo formuoti senųjų vietos etnopsichologijos krizė ir lietuvių etnoso progresavimas. Žmonių etnoforinio tipo infiltracijos, kaip, pavyzdžiui, Latgaloje, čia, matyt, beveik nebuvo. Nemažos prūsų dalies sulietuvėjimas Bartos, Notangos ir Sembos žemėse buvo prasidėjęs dar prieš XIII a., susidarant (ir po kryžiaus karų restauruojantis) lietuvių gyvenamai Skalvijai. Jau XII a. dauguma prūsų buvo susipažinę su lietuvių kalba – tarpentinio bendravimo priemone. Trijose žemėse – Bartoje, Notangoje ir Semboje – turėjo būti prasidėjęs kalbinis bilingvizmas. Slegianti socialinė ir etnopsichologinė būklė, kraštui atsідurus vokiečių kolonistų valdžioje, lėmė etnopsichologinę prūsų tautybės gyventojų krizę ir tam tikros, sąmoningiausios, jų dalies lituanizaciją. O Nemigės krašto lituanizacijai buvo svarbus pirminės Lietuvos konfederacijos centro artumas, kalbinis kaimynų lietuvių tapatumas ir kompleksinė neruvių (?) tipo senosios etnopsichologijos krizė.

Yra dar viena svarbi lituanizacijos procesų aplinkybė, kurią kalbant apie Bancerovo–Tušemlios kultūros baltus, neruvius (?) būtina pažymėti. Nemigės kraštą IX–X a. etnokultūriškai galima palyginti su renesanso laikų Skalvija, Barta, Notanga ir Semba. Tad prisimintinas ir pavienių lietuviškų salų atsiradimas vakaruose iki pat Vyslos krantų. Etnopsichologinę krizę išgyvenusioje ir politinę katastrofą patyrusioje Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) visuomenėje lietuvių etnopsichologijos formavimasis net į rytus už Nemigės krašto ribų turėjo būti daug intensyvesnis nei analogiškas procesas XVI a. Prūsijoje. Ypatingą reikšmę šiuo atveju turėjo kalbinis tapatumas tarp lietuvių ir senosios neruviškosios (?) etnopsichologijos žmonių. Lietuvių salų tinklas IX–X a. galėjo susidaryti ir tolimiausiuose Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) plotuose, Dniepro ištakų rajone, kone prie Pripetės krantų. Kadangi Bancerovo–Tušemlios kultūrinės kilmės lietuvių likimas toliau klostėsi kitaip nei likusios etnoso dalies, jų bendruomenę tikslumo dėlei verta įvardyti patogiu ir aiškiu *rytų lietuvininkų* vardu. Rytų lietuvininkų salos egzistavo nevienodai: vienos bendruomenės nutauto greičiau, kitų nutautėjimo procesas, ypač Dauguvos–Dniepro tarpupyje, buvo itin lėtas; Lietuvos valstybėje jos sugebėjo išgyventi iki pat Naujųjų amžių (žemėl. Nr. 10).

Visai atskira tema yra Bancerovo–Tušemlios kultūros plotų IX–XII a. etninė raida, kurią teks aptarti kitoje knygos dalyje. Unikaliu čia reikia laikyti

reiškinį, kad pagrindinė gyventojų dalis, pradėjusi laidoti narius dregovičių, radimičių ir krivyčių (t. y. slavų) pilkapiuose, ir toliau gausiai vartojo neruvių (?), latgalių, jotvingių ir – itin svarbu – lietuvių kultūros elementus. IX–XII a. baltų kultūros relikvai slavų pilkapiuose ir rytų lietuvininkų salos yra svarbūs veiksniai Lietuvos valstybės susidarymui, nes paaiškina, kodėl toji valstybė plisdama į rytus ne tik nesuklėdė antagonistinio vietos gyventojų

Žemėl. Nr. 10

Ištisinis baltų genčių arealas ir geografinė stambiausiųjų IX–XII a. baltų kultūros salų lokalizacija pagal Z. Zinkevičių; rytų baltų salų diferenciacija pagal etnopsichologinę priklausomybę.

1 – ištisinis baltų genčių arealas IX–XII a.,

2 – slavų genčių užkariautieji plotai,

3 – ugrofinų genčių plotai,

4 – Bancerovo–Tušemlios kultūros palikuonių, rytų lietuvininkų salos,

5 – reliktinis Moščino kultūros galindų arealas,

6 – reliktinis Koločino kultūros deremelių (?) arealas

priešinimosi, bet ir iki pat Dniepro ištakų tapo sava. Šią knygos dalį dera užbaigti pradžioje aptarta Beržūnos upės problematika lietuvių etnoso raidos istorijoje.

BERŽŪNOS UPĖ LIETUVIŲ ETNOSO ISTORIOGRAFIJOJE

J. Dluogošo nuoroda, kad lietuvių ir rusų žemes skyrusi Berezinos (Beržūnos) upė, negalėjo būti atsitiktinė. Lietuvai po Vytauto mirties netenkant galių ir prestižo, pradėjo sparčiai atsigauti ir tvirtėti Maskolija. Priėmus katalikybę, atkrito Algirdo laikais buvęs itin opus Lietuvos rusakalbių stačiatikybės centro klausimas. Dėl Algirdo įvykdytų trijų sėkmingų žygių prieš Maskvą pastaroji iš esmės pralaimėjo pretenzijų karą būti vieninteliu rusakalbių stačiatikių centru. Priėmus katalikybę, Lietuvai darėsi vis aktualiau savo valdose įvykdyti rusakalbių stačiatikių uniją. Tai buvo gana sėkmingai įvykdyta. Lietuvoje politinei minčiai rutuliojantis stačiatikių–unitų bažnyčios formavimo kryptimi, Maskolija savo pretenzijas Lietuvos valstybės teritorijoms turėjo pagrįsti ne tik konfesiniu, bet ir politiniais bei etnokultūriniais motyvais.

Šios pretenzijos ypač išryškėjo Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Aleksandro valdymo metais (1492–1506), sparčiai didėjant karinėms bei ekonominėms Maskolijos galioms. Tuo metu Maskvos kunigaikščiai vėl pradėjo skelbtis visos istorinės Didžiosios Rusios, t. y. imperijos, valdovais. Jie geriau nei bet kas pažinojo Kijevo Rusios politinį palikimą. Keldami teritorines pretenzijas Lietuvai anuomet, jie atsisakė reikalavimų į buvusias Juodosios Rusios kolonijos žemes. Nutardama paversti pretenzijų objektu Paluotės kunigaikščių valdas, Maskva nuo jų atskyrė vėliau prisijungtą Nemigės kraštą, „Zaslavlį Lietuvą“ arba sritinės Minsko kunigaikštystės teritoriją. Maskvos teritorinių pretenzijų politika buvo nukreipta į tai, jog istorinės Lietuvos riba buvo ir turi likti Beržūnos upė. Todėl Rusijos kultūrinėje, net ir politinėje tradicijoje lietuvių etnoso istorinių plotų rytuose riba laikoma būtent Pietų Beržūnos upė.

J. Dluogošas, atitinkamos epochos asmuo, buvo susipažinęs su etnine bei politine savo laiko situacija ir žinojo, kad yra Beržūnos upė. Tačiau gyvendamas Lenkijoje jis neturėjo aiškaus supratimo, jog netoli šalia viena kitos skirtingomis kryptimis teka dvi Beržūnos upės. Tuo metu abi Beržūnos iš rytų ir vakarų ženklino Nemigės krašto ribas. Pietų Beržūnos upė J. Dluogošo gyvenamuoju laikotarpiu oficialiai buvo paversta Maskolijos valstybės politinių pretenzijų riba.

Dėl ilgo bent tris–keturis šimtmečius trukusio rusakalbių–stačiatikių kunigaikščių administravimo ir Mindaugaičių–Gedimainaičių stačiatikybės politikos padėtis Nemigės krašte klostėsi lietuvių kalbos nenaudai. Dauguma vietos lietuvių, tradiciškai sudariusių žemiausiąjį gyventojų sluoksnį, ėmė visuotinai priimti stačiatikybę, suprantama, kiek vėliau ir rusakalbystę. Esama užuominų, jog Algirdo valdymo laikotarpiu Lietuvoje plito stačiatikybė. Tai sietina su neruvių (?) arba Bancerovo–Tušemlios kultūrinės kilmės lietuvių, kurie dar Mindaugo laikais ištininiu plotu gyveno iki paties Zaslavlį, slavėjimu, matyt, priėmus stačiatikybę. Stačiatikybė ir rusakalbystė plėtėsi Lietuvos valstybėje visą XIII–XIV a. iki pat Jogailos katalikiškojo krikšto. Atkreiptinas dėmesys, kad tai vyko ne tuose plotuose, kuriuose iki valstybės susidarymo gyveno laisvosios lietuvių gentys, bet buvusioje Juodosios Rusios kolonijoje, Paluotės kunigaikščių valdose, įskaitant Nemigės kraštą, taip pat šalies sostinėje Vilniuje.

Stačiatikybės plėtotė, matyt, buvo viena priežasčių, kodėl net 30% pirmųjų valstybėje statytų katalikų bažnyčių Jogaila pastatė būtent neruvių (?) Bancerovo–Tušemlios kultūrinės kilmės lietuviams*. Taip, matyt, pasauliui siekta pademonstruoti, jog lietuviai visiems laikams atsisako ne tik pagonybės, bet ir galimybės tapti stačiatikiais. Deja, dabartinėse Vitebsko ir Minsko srityse tai buvo aiškiai pavėluotas žingsnis. Šiose ir kaimyninėse žemėse, kurios anuo metu priklausė Lietuvos valstybei, jau formavosi baltarusių tautybė. Šiai naujai etnokultūrai atsirasti turėjo įtakos ne tik Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų gentainiai neruviai (?), bet ir jų pagrindu susiformavę rytų lietuvininkai, ypač Nemigės krašte.

J. Dluogošo laikais, lietuvių kalbai prarandant pozicijas Nemigės krašte, ištisinio lietuvių etnoso rytine etnokultūrine riba vėl ėmė darytis Vakarų Beržūnos upė. Viduramžių pradžioje (V–VIII a.) ši upė žymėjo ribą tarp pirminės DKT lietuvių genties ir Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?). O renesanso laikotarpiu, Naujųjų amžių pradžioje Vakarų Beržūna etnokultūriškai pradėjo skirti naujai susidariusios rusakalbės baltarusių tautybės ir senojo baltiškojo tipo lietuviškosios etnokultūros plotus**. Čia

* Norkūnas A. Apie ką porina mums pirmųjų lietuviškų bažnyčių statyba // Voruta. 1998 08 22. Nr. 30(360).

** V. Beržūnos upė viduramžių pradžioje taip pat žymėjo ir centrinio baltų arealo ribą su periferinėmis, neturinčiomis DKT etnosocialinių struktūrų baltų gentimis. Baltarusijoje pastaroji upė dar vadinama Berezos vardu. Taip išvengiama painiavos ir nepatogaus geografinio pažyminio, rodančio upės tekėjimo kryptį, vartojant Berezinos vardą. Vertėtų, matyt, ir mūsų spaudoje Beržūna vadinti tik Pietų Beržūnos upę, o ne mažiau svarbią Vakarų Beržūną įvardyti atskiru Beržūnelės, dar geriau Beržynės ar Beržės vardu.

ir reikia ieškoti painiavos J. Dlugošo pastebėjimo dėl Beržūnos upės priežasčių. Tačiau XV–XVI a. Lietuvoje niekam nė į galvą negalėjo ateiti, jog Nemigės krašto rytinę sieną ženklinsi Pietų Beržūnos upė iš tiesų jau neberodė baltiškojo kultūrinio tipo lietuvių etnosu ribų. Kilmė, tradicijos, istorinė praeitis buvo svarbiausi veiksniai, todėl ne tik visa Lietuvos bajorija, bet ir Maskolijos politikai Nemigės kraštą, buvusią sritinę Minsko kunigaikštystę, priskyrė grynai lietuviškojo tipo žemėms. Likusieji Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų plotai Lietuvos valstybėje buvo pradėti traktuoti kaip baltarusiški, vadinasi, taip pat negalėjo priklausyti didžiarusiškumą deklaravusiai Maskvai. Tokia Nemigės krašto traktavimo tradicija išsilaike labai ilgai. XIX a., net ir iki pat Pirmojo pasaulinio karo, Minsko gubernija neoficialiai kartkartėmis Rusijoje būdavo priskiriama prie vadinamųjų lietuviškųjų Vilniaus generalgubernijos valdų, dažniau, žinoma, prie stačiatikiškųjų baltarusiškųjų.

III DALIS

ETNINIAI PROCESAI BANCEROVO–TUŠEMLIOS KULTŪROS BALTŲ, NERUVIŲ (?) ŽEMĖSE VIII–XII a. ANKSTYVOJI LIETUVOS VALSTYBĖS VISUOMENĖ

ETNINĖ RAIDĄ SOŽĖS UPYNE IR UŽKARIAUTOJŲ RADIMIČIŲ VALDŽIA

Etninių procesų, vykusių po VIII a. Bancerovo–Tušemlios baltų kultūros plotuose už Nemigės krašto ribų, apžvalgą patogiausia pradėti nuo Pasožės. Senesnės slaviškojo tipo archeologinės medžiagos nei iš IX–X a. šiame regione nėra. Dažni atvejai, kai ant baltiškojo tipo pilkapių praddami pilti slaviškieji, pasižymintys dideliu baltiškiosios medžiagos elementų kiekiu. Degintinių pilkapių nedaug. Vietomis buvo deginama ant paaukštinimo, vietomis tiesiog ant žemės. Sudegintų kaulų paprastai nerinkdavo, todėl mažai randama ir urnų. Rasta šiek tiek baltiškujų laidojimo namukų. Esama ir baltams būdingo vyrų lavonų orientavimo galva į rytus. Pastarojo reiškimo apimtis ženkli. Kapų inventorius itin skurdus. Rasta ir arklio deginimo faktų, dažniausiai, atrodo, pasitaikančių šiaurėje. Inhumacijon pereidinėta X a. pabaigoje – XI a. pradžioje. XI–XII a. laidota ant grunto. XII a., matyt, dėl krikščionybės poveikio, po pilkapių atsiranda duobės. Dar vėliau dingsta ir patys pilkapiai.

Kaip ir kituose užkariautuose baltiškuose kraštuose, Pasožėje senoji baltiškoji kultūra itin ženkli puošyboje. Yra baltiškojo tipo puošybos analogų su kitomis slavų gentimis, apsigyvenusiomis baltų genčių kraštuose. Puošyba ir kiti baltiškiosios kultūros elementai išplaukia iš Bancerovo–Tušemlios kultūros laikų, taip pat yra latgališkojo arba lietuviškojo tipo.

Pagal baltiškiosios materialinės kultūros požymius Pasožėje matyti, jog krašto slavifikacija buvo labai vėlyva, turėjo siekti Mindaugo laikų Lietuvai. Tokią padėtį patvirtina ir kalbotyros mokslo analizės. XI–XIII a. Pasožės pilkapiai sklidini baltiškiosios kultūros elementų. Ypač reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Smalensko areale krivyčių tipo pilkapiuose balticizmai klestėjo VIII–X a. ir po to ženkliai mažėjo. Pasožėje baltiškiosios kultūros elementai slaviškojo tipo pilkapiuose suklestėjo XI–XII a.